

Ўзбекистон Республикаси фан ва
технологиялар маркази

Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИ:

*асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар
(қисқа изоҳли тажрибавий луғат)*

**«Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва
тамойиллар» ўқув фани бўйича махсус
Методологик комиссия тавсия этган**

Тошкент
«Янги аср авлоди»-2002

66,33
63.3(55)641

Илмий муҳаррир: — академик Т.Рисқиев.
Ижодий гуруҳ раҳбари: — Х. Султонов.

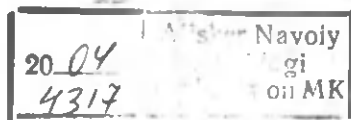
Мазкур китоб миллий истиқлол ғоясига оид асосий тушунча, та-
мойил ва атамаларнинг изоҳли луғатини яратиш борасидаги илк таж-
рибадир. Ундан шу мавзуга доир маъруза, амалий машғулот, суҳбат ва
тарғибот-ташвиқот ишларида фойдаланиш мумкин.

Ушбу луғатни келажакда тўлдирилган ва бойитилган ҳолда чоп этиш
заруратини ҳисобга олиб, фикр-мулоҳазаларингизни қуйидаги манзил-
га юборишингизни сўраймиз:

Тошкент шаҳри, Мустақиллик майдони 5, Ўзбекистон Файласуф-
лари миллий жамияти, телефон: 139-17-31, факс: 139-88-61.

Масъуллар: — ф.ф.д. Қ. Назаров, ф.ф.н. А. Очилдиевлар
мақолаларни тўплаган ва нашрга
тайёрлаган.

Муҳаррирлар: — А. Тошхўжаев, М. Қаршибоев.

W 30421
29
24

© Ўзбекистон Файласуфлари
миллий жамияти, 2002.

СЎЗ БОШИ

Миллий истиқлол ғоясининг моҳияти, жамиятимиз ҳаётида тутган ўрни, асосий тушунчалари ва тамойилларининг мазмунини аҳолининг турли қатламлари онгига синдириш ниҳоятда муҳим вазифалардан биридир. Бу болада яратилган назарий-услубий ишланмалар, амалга оширилаётган ишлар ҳали етарли эмас. Жойларда ўтказилаётган турли тадбирларда мутахассислар ва фуқаролар томонидан билдирилаётган фикрлар, таклифлар ви истаклар бу соҳада қилиниши лозим бўлган ишлар кўлами кенглигидан далолат беради.

Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамиятининг бир гуруҳ аъзолари билдирилаётган фикр-мулоҳазаларни инobatга олиб «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар» қисқа изоҳли тажрибавий луғатини тайёрлади. Ушбу луғат Президент Ислom Каримов асарлари асосида тайёрланган «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласига таянган ҳолда ёзилди. Луғатда зарур жойларда рисоладан кўчирма ва ижодий ўзлаштиришлар ҳам мавжуд.

Ушбу луғатда миллий истиқлол ғоясининг мазмун-моҳиятини тўларoқ очишга, мафкуравий тарбияни тўғри ташиқил этишга хизмат қиладиган ва шу соҳада тез-тез ишлатиладиган баъзи тушунча, тамойил ва атамаларга қисқача изоҳлар берилди.

Маълумки, муайян тушунчаларнинг мазмуни турли фанлар доирасида хилма-хил талқин қилиниши мумкин. Луғатда тушунчаларни масаланинг ана шу жиҳатига алоҳида эътибор бериб ва миллий истиқлол ғоясининг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда таърифлашга ҳаракат қилинди.

Луғатда икки юзга яқин тушунча, тамойил, атамалар ҳақида қисқа маълумот-изоҳлар луғатчилик амалиётида қарор топган тартибга риоя қилинган ҳолда алфавит тартибда берилди.

Луғатни тайёрлашда қуйидаги мутахассислар иштирок этдилар: ф.ф.д. Қ. Назаров, ф.ф.н. С. Мамашокиров, с.ф.д. А. Холбеков, ф.ф.д. А. Мўминов, ф.ф.д. Ж. Раматов, ф.ф.н. А. Очилдиев, ф.ф.н. М. Ортиқов, т.ф.н. Н. Қувватов, ф.ф.н. Х. Саидхўжаев, ф.ф.н. М. Умарова, т.ф.н. П. Асханов, ф.ф.н. Р. Реимбоев, п.ф.н. А. Умаров, М. Қаршибоев, ф.ф.н. Х. Худойбердиев, ф.ф.н. Ф. Мусаев, ф.ф.н. А. Ўтамуродов, ф.ф.н.

Н. Шермухамедова, ф.ф.н. А. Обиджонов, ф.ф.н. А. Қахрамонов, ф.ф.н. П. Чўлиев, ф.ф.н. Б. Неъматов, ф.ф.н. Ж. Мамашукуров, ф.ф.н. Б. Валиев, т.ф.н. М. Лапасов, Д. Олим, М. Бўриев. Динлар ва диъий ғоялар тўғрисидаги мақолалар ф.ф.н. З. Хусниддинов, т.ф.д. А. Ҳасанов, ф.ф.н. О. Юсупов, Э. Иброҳимов, Ш. Исмоилов, И. Мирзиётовлар томонидан тайёрланди.

Муаллифлар жамоаси томонидан яратилган мазкур лугат бу соҳадаги дастлабки қадамдир. Шунинг учун, ундаги изоҳлар мутлақ ва ўзгармас шаклда қабул қилинмаслиги лозим. Зеро, кўз ўнгимизда ўзгариб бораётган дунё миллий истиқлол ғоясининг мазмун-моҳиятини, уни кишилар қалби ва онгига сингдиришнинг янги-янги жиҳатларини намоён қилиб бормоқда. Айни пайтда мутахассислар томонидан олиб борилаётган самарали назарий изланишлар ҳам мавжуд тасаввурларимизнинг кенгайиши ва чуқурлашишига, уларнинг янада тўлиқроқ бўлишига хизмат қилмоқда. Шундай экан, бу жараёнлар ҳамда биз кутиб қоладиган китобхонларимизнинг фикр-мулоҳазалари, таклиф ва тавсиялари ушбу соҳадаги кейинги ишларнинг йўналиши ва кўламини белгилашга ёрдам беради, деб ўйлаймиз.

АВЕСТО — «Ҳаёт йўриқномаси» деб аталган китоблар тўплами; халқимизнинг милоддан олдинги даврдаги ҳаёти, дунёқараши, олам ва одам тўғрисидаги тасаввур, урф-одат ва маънавий қадриятлари, ғоялари, диний қарашлари ҳақида маълумот берувчи асосий манба. 30 аср муқаддам яратилган ва тарихий воқеаларни ўзида акс эттирган Авесто миллий ғояларни асраб-авайлаш, халқни жипслаштириш, уни маънавий юксакликка даъват этиш, одамлар ўртасида меҳр-оқибат туйғуларини мустаҳкамлаш ва халқ анъаналарини сақлаб қолишда муҳим аҳамият касб этган.

•Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов «Авесто» китобининг 2700 йиллигига бағишланган «Эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амални улуғлаган китоб» номли маърузасида таъкидлагани каби «Ушбу нодир китоб айна замонда бу қадим ўлкада, бугун биз яшаб турган тупроқда буюк давлат, буюк маданият, буюк маънавият бўлганидан гувоҳлик берувчи бебаҳо тарихий ҳужжат бўлиб, минг йиллар, асрлар давомида авлод-аждодаларимиз учун маънавий-руҳий таянч, чексиз куч-қувват манбаи бўлиб келган».

Бу китобда ўша даврдаги устувор ғоялар, маъбудлар шаънига айтилган мадҳиялар, дуолар ҳам ўз ифодасини топган. Тарихчи Масъудийнинг ёзишича, «Авесто»нинг 12 минг олтин тахтага, Балхий ва Абу Райҳон Беруний асарларида ёзилишича, 12 минг ошланган мол терисига тилло сувида ёзилган 32 китобдан иборат нусхаси бўлган. Македониялик Александр милоддан олдинги 334-329 йилларда Марказий Осиёни забт этган даврда оташхоналарни вайрон қилган. Шу даврда «Авесто»нинг бир қанча бўлаклари ҳам ёндириб юборилган. Айна замонда унинг тиббиёт, фалкиёт, фалсафа ва адабиётга доир бўлимлари юнон тилига таржима қилинган. Милоднинг I асрида Парфиядаги аршакийлар ҳукмдори Вологес томонидан «Авесто»нинг турли манбаларда сақланиб қолган ёзма ва оғзаки намуналари қайта тўпланган. Шунингдек, сосонийлар сулоласи ҳукмронлик қилган даврда зардуштийлик динига бўлган қизиқиш кучайган. Ардашер (226-242) ва унинг ўғли Шопур (242-272) подшолиги даврида зардуштийлик яна давлат динига айланган, «Авесто» алоҳида китоб ҳолида тикланган.

Шоҳ Хусрав Ануширвон (531-579) «Авесто»ни, ҳатто руҳонийлар ҳам тушуниши қийин бўлгани учун, қадимги хоразм тилидан ўз замонасининг адабий тили ҳисобланган

пахлавий тилига ўғиртирган. Асосий матнга шарҳлар ёзилиб, изоҳлар ҳам берилган.

Китобнинг аксарият қисми йўқолиб кетган ва тўла матни ҳозирга қадар топилмаган. Бугунги кунда унинг «Яшт», «Видевдат», «Висперат», «Ясна», «Хордо Авесто» («Кичик Авесто») номли бўлақларигина сақланиб қолган бўлиб, улар олимлар томонидан ҳар тарафлама ўрганилмоқда.

«Авесто»да ҳуқуқий, ахлоқий меъёрлар ўз ифодасини топган. Унга биноан, олам нур ва зулмат, ҳаёт ва ўлим, тана ва жон, яхшилик ва ёмонлик, эркинлик ва тобелик сингари ҳодисаларнинг азалий ва абадий курашидан иборат. Шунга кўра, ҳаётнинг кечиши табиатда (нур ва зулмат), борликда (ҳаёт ва ўлим), ижтимоий ҳаётда (яхшилик ва ёмонлик), нафосат оламида (гўзаллик ва хунуклик), динда (Ахура Мазда билан Аҳриманнинг азалий ва абадий келишмаслиги) турли хил кучлар ўртасидаги кураш шакллари сифатида намоён бўлади.

Бу таълимотда эзгулик сари қадам қўйган одам уч асосий тамойил, яъни ниятнинг эзгулиги, сўз ва шартларнинг бутунлиги, амалларнинг инсонийлигига асослансагина мақсадга етиши таъкидланали. Булар жамият ва инсон учун ўта муҳим бўлган қадриятлар ҳисобланган.

«Авесто» таълимотига кўра, олов — оламни нурафшон қилувчи, одамларни гуноҳлардан покловчи сеҳрли куч, ер ва сув — ризқ, ҳаёт манбаи. «Авесто»даги мадҳия, ривоят ва ҳикоятлар нафақат Турон ўлкасида, балки Эрон, Ҳиндистон ва Кичик Осиё, ҳатто Юнонистон ҳудудида вужудга келган афсона ва дostonларнинг яратилишида ҳам катта аҳамиятга эга бўлган.

Қадимги аждодларимизнинг эзгу ғоялари ва миллий давлатчилик анъаналари акс этган бу китоб фақат мустақиллик йилларида ҳақиқий қадр-қиммат топди. Республика-миз ҳукумати ташаббуси билан ЮНЕСКОнинг 1999 йил ноябрь ойида бўлиб ўтган 30-сессиясида «Авесто» яратилганининг 2700 йиллигини дунё миқёсида нишонлаш ҳақида қарор қабул қилинди. Шунингдек, «Авесто»нинг инсоният маданияти ривожига, халқимиз ва миллий давлатчилигимиз тарихидаги улкан аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси «Авесто» китоби яратилганининг 2700 йиллигини нишонлаш тўғри-

сида (2000 йил 29 март, 110-сонли) қарор қабул қилди ва 2001 йилда бу сана кенг нишонланди.

АДОЛАТ (арабча — одиллик, тўғрилиқ) — ахлоқ ва ҳуқуқнинг асосий категорияларидан бири; 2) қонун олдида барчанинг тенглиги ва қонуннинг барчага баробарлиги.

«Адолат» турлича талқин қилинадиган, хилма-хил тарзда намоён бўладиган тушунчадир. Баъзи ахлоқий-ҳуқуқий меъёрлар ҳам адолат мезони сифатида қаралади. Бу, ўз навбатида, адолат мезонларининг жамият ривожига, инсоният тараққиётига, муайян мамлакат қонун-қоидаларига мос ёки мос эмаслиги билан белгиланади.

Адолат кўпроқ «одиллик» тушунчаси билан боғлиқ бўлиб, моҳиятан ижтимоий ҳаёт қонунларини тўғри баҳолаш, уларга холис ёндашишни англатади. Ҳақиқат эса, ана шу асосда ҳукм ва хулоса чиқариш, ҳаёт ҳодисалари, кишиларнинг хатти-ҳаракати ва фаолиятига нисбатан юксак маънавий мезонлар нуқтаи назаридан қарашни ўзида ифодалайди. Адолат ва ҳақиқатга ҳуқуқ фалсафасининг категорияси, ахлоқшуносликка оид тушунча сифатида қараш ҳам мумкин. Одамлар асрлар мобайнида одил жамиятни орзу қилиб, ҳақиқат тантанаси учун курашиб келган. Адолат бузилган ерда шубҳа ва гумон, тушкунлик кайфияти ҳукм суради, у тантана қилган жамият эса, ҳар томонлама юксалади.

Миллий истиқлол мафкураси умуминсоний ғояларга таянади, барча тараққийпарвар халқлар учун эзгу орзу бўлган озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдек юксак ғояларга хизмат қилади. Айнан шундай жамиятда адолат ва ҳақиқат амалий қиммат касб этади.

Адолат жамиятнинг муайян шахсга муносабатида яққол намоён бўлади. Инсоннинг жамиятдаги ўрни, кадр-қиммати адолат мезони ҳисобланади. Ҳаётнинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий соҳаларида содир бўладиган барча воқеа ва ҳодисалар бу жараёнга бевосита ёки билвосита таъсир қилади. Бу таъсир инсон эрки ва иродасини белгилайди, алоҳида шахс учун маънавий мезон вазифасини бажаради. Ана шу сабабдан ҳам мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ Ўзбекистонда демократик жамият қуришга киришилди. Бу борада умуминсоний тамойилларнинг устуворлиги, жаҳон андозалари ва миллий қадриятларнинг уйғунлигига алоҳида эътибор берилмоқда.

Президент Ислом Каримов таъкидлаганидек, биз адолатпарвар демократик давлат қуришга интилаяпмиз. Адолатга интилиш халқимиз руҳий дунёсига хос энг муҳим хусусиятдир. Адолатпарварлик ғояси бутун иқтисодий ва ижтимоий муносабатлар тизимига сингиб кетиши лозим. Ана шу ғоя кучли давлатдан кучли жамият сари боришнинг маънавий омилидир. У бугунги Ўзбекистон жамияти тараққиётининг барча соҳаларида ўз аксини топмоқда.

АНАРХИЗМ (юн. *anarchia* — бебошлик, ҳокимиятсизлик) — ҳар қандай ҳокимият ва давлатни инкор этувчи, ҳар ким ўзига-ўзи хўжайин, деган қарашни асос қилиб олувчи ғоялар асосида шаклланган ижтимоий-сиёсий оқим. У жамиятнинг умумий манфаатларини фуқароларнинг индивидуал, яъни хос манфаатларига қарама-қарши қўйиш, умумий манфаатларни ҳисобга олиб, жамиятни бошқарувчи, бирлаштирувчи, тартибга солувчи давлат ҳокимиятини тан олмаслик ғоясига таянади. Бу ғоя бебошлик ва тартибсизликка олиб боради, тараққиёт йўлидан адаштиради. Шунинг учун у реакцион, яъни вайронкор моҳиятга эга.

Анархизм ғоялари К.Шмидт (1806-1856), Ж.Прудон (1809-1865), М.Бакунин (1814-1876), П.Кропоткин (1842-1921) кабилар қарашларида илгари сурилган бўлиб, индивидуализм, субъективизм, волюнтаризмни мутлақлаштиришга асосланади. Бу оқим давлатни бекор қилишни даъво қилиб, унинг жамият ҳаётини бошқариш, тартибга солиш ва йўналтиришдаги аҳамиятини инкор этади, индивидуализмни мутлақлаштириб, бир томонлама талқин этиш шахс эрки ва мустақиллигини нотўғри тушунтиришга олиб келади.

Анархистик индивидуализм ғоясининг хавfli томони шундаки, у кишиларни бошқаларнинг манфаатлари билан ҳисоблашмасликка, ижтимоий қадриятларни менсимасликка, фақат ўз шахсий манфаатини ўйлаб яшашга чақиради. Бундай ғоя доирасида бошқаларга муайян мақсадга эришиш учун восита сифатида қаралади. Бунга йўл қўймаслик учун жамият ҳаётини ташкил этиш ва бошқариш жараёнида гуманистик, демократик тамойилларга риоя этган ҳолда, соғлом индивидуализмга кенг йўл очиш, шахс манфаатларини жамият манфаатлари билан уйғун тарзда ҳимоя қилиш, инсоннинг ўзига хослиги ва бетакрор фазилатлари эркин камол топиши учун зарур шарт-шароитларни яратиш зарур.

Анархизм ғоялари ўтган асрнинг 20-йилларигача Россияда, 30-йилларда Испанияда сезиларли таъсир кучига эга бўлган ҳамда коммунистик ва фашистик диктатураларга туртки берган бўлса, Иккинчи жаҳон урушидан сўнг баъзи Осиё ва Лотин Америкаси мамлакатларида тарқалиб, диктаторлик тартибининг юзага келишида ўз таъсирини кўрсатди.

Анархизмнинг бузғунчи ғоялари ҳозирда ҳам жаҳондаги турли сиёсий кучлар, гуруҳ ва ҳаракатлар (анархо-синдикалистлар, анархо-террорчилар, анархо-коммунистлар, янги сўллар кабилар) учун озиқ бериб келмоқда. Улар қандай шаклда (тартибсизлик, зўравонлик ва шу кабилар тарзида) бўлмасин, миллий ва умумбашарий қадриятларга ёт эканини чуқур англаган ҳолда, уларга қарши курашиш ҳар бир тараққийпарвар ва ҳурфикрли шахснинг фуқаролик бурчидир.

АТЕИЗМ (юн.а — инкор, theos — худо; худони инкор этиш) — динни, умуман, илоҳий кучларга эътиқод қилишни инкор этиш. Бизда у қадимдан даҳрийлик, худосизлик каби атамалар билан юритилиб келинади.

Жамиятда худо, илоҳий кучларга ишонч пайдо бўла бошлаган даврлардаёқ, улар билан баробар ҳолда бундай ҳақиқатларга ишончсизлик ҳам шаклланган. Шу нуқтаи назардан қараганда, атеистик қарашлар ҳам, теистик қарашлар каби, тафаккур ривожига ўз ўрнига эга. Аммо баъзи ҳолларда улардан бирининг мутлақлаштирилиши иккинчисининг тарафдорларига қарши курашга, давлат ва жамият ҳаётида маънавий йўқотиш ва қабоҳатга олиб келган. Атеизм қадимда илк худосизлик тасаввурлари пайдо бўлган даврдан ҳозирги кунгача бир неча босқични босиб ўтган. Афсуски, кейинчалик дунёвийлик ҳам атеизм деб қараладиган бўлиб қолди, атеизм эса, мутлақлаштирила бошланди. XX асрда большевиклар марксистик атеизм асосида диндан холи жамият барпо этишни мақсад қилиб қўйган, «коммунистик жамият қурилиши жараёнида диний ҳамда ўтмишнинг бошқа сарқитларидан озод бўлган, атеистик дунёқараш билан қуролланган янги инсон шаклланажаги» ҳақидаги даъволар билан миллий анъаналарни йўқ қилишга уринган эди. Аммо жанговор «илмий атеизм»нинг бу ғояси амалга ошмайдиган хомхаёл (утопия) бўлиб чиқди.

Демократик жиҳатдан ривожланган мамлакатларда бирон бир (айтайлик, неопозитивизм, экзистенциализм каби) фалсафага асосланган дунёвий қарашлар ҳозир ҳам муайян даражада ўз аҳамиятини сақлаб қолган. Ҳозирги даврда АҚШ ва Ғарбий Европа мамлакатлари аҳолисининг тахминан 6-8 фоизи бирон-бир динга эътиқод қилмайди. Ер юзида майда диний фирқалар ва диний экстремизм кўпайган бугунги кунда бундай қарашни муайян эътиқод сифатида қараш тенденцияси ҳам кўзга ташланмоқда.

Кўпгина халқаро ҳужжатларда, хусусан, Инсон Ҳуқуқлари Декларациясида «Ҳар бир инсон фикр, виждон, дин ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эгадир» деб ёзилган. Замонавий демократик жамиятларда, шу жумладан, Ўзбекистонда ҳам фуқаролар учун ҳақиқий виждон эркинлиги ҳуқуқи, яъни ҳар қандай динни эркин танлаб олиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик конституциявий асосда кафолатланган. Бизнинг мамлакатимизда бу борада «Дунёвийлик — даҳрийлик эмас», деган тамойилга амал қилинмоқда.

АҚИДА (арабча — ишонч) — диндорлар учун мажбурий бўлган, улар шак келтирмасдан, муҳокама қилмасдан бажариш, эътиқод қилиш лозим, деб ҳисоблайдиган диний талаблар.

Ислом ақидалари Қуръон ва ҳадислардаги меъёр ва кўрсатмалар негизидан ишлаб чиқилиб, тартибга солинган. Исломнинг суннийлик мазҳабида эътироф этиладиган ақидалар еттитадир: булар Аллоҳнинг ягоналигига, фаришталарга, муқаддас китобларга, пайғамбарларга, охиратга, тақдирга ва инсоннинг қиёмат кунини қайта тирилишига ишонишдан иборат.

Христианликда ақидалар худонинг муқаддас учликда намоён бўлиши, Исонинг халоскорлик миссияси, унинг самога кўтарилиб кетиши, охиратда яна қайтиб тушиши ва бошқалар ҳақидаги 12 асосий унсурни ўз ичига олади.

Католиклик жаннат билан дўзах оралиғида аросат (арабчаси — аъроф, гуноҳи билан савоби тенг бўлиб қолганлар вақтинчалик йиғиладиган жой) борлигини, муқаддас Рухнинг фақат отадан эмас, балки ўғилдан ҳам пайдо бўлгани ва Биби Марямнинг илоҳий тарзда ҳомиладор бўлгани, шунингдек, Исо пайғамбарнинг жисми осмонга кўтарилиб кетгани, Рим Папасининг эътиқод ва ахлоқ борасида беғуноҳлиги ҳақидаги ақидани ёқлайди.

Протестантлик эса, руҳонийлик унвонини бериш, муқаддас зайтун мойи суриш ва бошқа қоидаларни рад этиб, ҳар бир диндорнинг ўз этиқоди билан гуноҳдан халос бўлиши ҳақидаги янги ақидани қабул қилган. Православлик черкови христианлик динига янги ақидалар киритишни рад этиб, илгариги қоидаларга амал қилиш йўлидан боради.

Ақидани фақат диний тарзда тушуниш ҳам тўғри эмас. У айрим дунёвий оқим ва таълимотларда ҳам муайян ғоя ёки тамойилга қатъий ишонч, уни мутлақлаштириш маъносида ишлатилади.

АҚИДАПАРАСТЛИК — муайян шароитда, бирон-бир ғоя ёки тамойилга қатъий ишонч ва уни мутлақлаштириш асосида шаклланган қоида ва тартибларни, бошқа шароит, ҳолат, вазиятни ҳисобга олмаган ҳолда, кўр-кўрона қўллашга уриниш.

Бу атама фақат салбий маънода қўлланиб, муайян олим ёхуд оқим томонидан баён этилган қонун ва қоидалар таъсир доирасини сунъий равишда кенгайтиришга уринишни англатади. Масалан, XVII-XVIII асрларда механика фани ривожланган. Механикада қўлга киритилган ютуқлар баъзи олимларда оламдаги барча ҳодисаларни ҳам механика фани ютуқлари асосида изоҳлаш мумкин, деган нотўғри хулосага олиб келган. Айримлари ҳатто одамни ҳам оддий бир механизм сифатида тавсифлай бошлаган. Бундай ёндошув фанда «механизм» номини олган бўлсада, асли у ҳам ақидапарастликнинг ўзига хос кўриниши эди дейиш мумкин. Демак, у ёки бу ҳодиса, қоида, тамойилни мутлақлаштиришга асосланган ёндашувни ижтимоий ҳаётнинг истаган соҳасидан топиш мумкин.

Диний ақидапарастлик диндаги муайян ақида ёки қоидаларни, ўринли ёки ўринсизлигидан қатъи назар, кўр-кўрона қўллаш ва мутлақлаштиришга интилишдир. Ақидапарастлик барча динларда турли мазҳаб ва йўналишлар орасида кескинлик, низо ва тўқнашувлар келтириб чиқаришга сабабчи бўлган.

Ақидапараст гуруҳлар ҳақиқатни тушунтириш, ишонтириш каби усуллар орқали тарғиб этишни тан олмайди. Улар ўз ғоялари бидъатли, ғайриинсоний бўлишига қарамасдан, ўта жоҳил ва бошқаларга нисбатан муросасиз муносабатда бўладилар. Ўзини шак-шубҳасиз ҳақ деб билиш,

ҳақиқатни фақат мен биламан, деган қарашга асосланган манманлик эса, зўравонликни юзага келтиради. Яъни, ақидапарастлик экстремизмнинг пайдо бўлишига замин яратади. Экстремизм турли кўринишларда бўлиб, террорчиликни ҳам ўз ичига олади. Экстремистлар қаерда фаолият кўрсатмасин, ўзаро низолар, ихтилофлар, қуролли тўқнашувлар орқали, яъни қон тўкиш ва зўравонлик йўли билан ўз мақсадларига эришишни кўзлайдилар.

АФСОНА (форс. — ҳикоят ва ривоятлар) — халқ оғзаки ижодининг энг қадимги жанрларидан бири. Уларда ижтимоий ҳаёт билан боғлиқ турли қараш ва ғоялар, воқеа ва ҳодисалар хаёлий тарзда ҳикоя қилинади. Афсоналар инсоннинг табиат ва жамият ҳодисаларини билиш, англашга бўлган қизиқиши, интилишлари натижаси бўлиб, ижтимоий ҳаёт ва маданият, дунёқараш ва руҳий кечинмалар, урф-одат ва тарихий ҳодисаларни ўзида мужассамлаштирган.

Афсоналарни уч турга бўлиш мумкин: хаёлий воқеа-ҳодисалар асос бўлган афсоналар; воқеа ва шахслар ҳақида ҳикоя қилувчи тарихий, шу жумладан, топонимик афсоналар; жангнома типдаги қаҳрамонлик афсоналари.

Афсонавий қаҳрамонлар халқнинг эзгу истакларини хаёлан рўёбга чиқарувчи бир воситадир. Шунинг учун ҳам, улар халқ идеали сифатида тасвирланадилар.

Миллатнинг ғурури, ўзлигини шакллантиришда, уни эзгу ғоялар руҳида тарбиялашда нафақат афсонавий, эртакнамо идеаллар, балки, аксинча, аччиқ ҳақиқат ниқобига яширинган тарихий афсоналар ҳам муҳим аҳамият касб этади.

БАЙРАМЛАР — одамлар, халқ ва жамоаларнинг ҳаётида муҳим саналган, кенг нишонланадиган тантанали кунлар. Байрамлар маънавий кўтаринкилик ва бирдамлик билан бирга, шахсий, миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлигининг ифодаси ҳамдир. Ўзбекистонда нишонланадиган байрамларда миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунча ва тамойиллари акс этмоқда. Мустақиллик куни (1 сентябрь), Конституция куни (8 декабрь) ватанпарварлик, юртга садоқат туйғуларини, Ватан ҳимоячилари куни (14 январь) мардлик ва фидойилик фазилатларини тарбиялашга хизмат қилади. Мамлакатимизда, шунингдек, Ўқитувчилар ва мураббийлар куни (1 октябрь), Хотира ва қадр-

лаш куни (9 май), Қатагон қурбонларини ёд этиш куни (31 август) каби саналарнинг нишонланиши ҳам авлодлар ўртасидаги боғлиқлик, ўзаро ҳурмат, меҳр-муҳаббат, инсоний эҳтиром ва қадр-қимматни мустаҳкамлашга хизмат қилади. Мустақиллик йилларида Рўза ва Қурбон ҳайити ҳам байрам сифатида қайта тикланди. Бу байрамлар одамларда, имон-этиқод, шукроналик фазилатларини камол топтиради, келажакка ишонч туйғуларини мустаҳкамлайди. Наврўз байрами (21 март) ҳар йили юртимизда алоҳида тантана билан нишонланиб, юртдошларимиз қалбига яшариш, яратувчанлик, кўтаринкилик руҳини олиб киради. Мамлакатимизда халқаро байрамлар - Янги йил (1 январь), Халқаро хотин-қизлар куни (8 март) ва Халқаро болаларни ҳимоя қилиш кунининг (1 июнь) нишонланиши умуминсоний қадриятларга садоқатимиз рамзидир.

БАРҚАРОРЛИК (ИЖТИМОЙ) — 1) жамият ҳаётининг осойишталиги; 2) ижтимоий тузум элементларининг уйғунлиги; 3) жамиятдаги ижтимоий бирликлар (миллатлар, турли ижтимоий қатламлар ва бошқа) вакилларининг ҳамкорлиги ва ҳамжиҳатлиги.

Барқарорлик инсоният тарихида яратувчанлик, бунёдкорлик фаолияти учун асос бўлган. Қадимги замоннинг машҳур файласуфи Конфуций: «Фаровонлик — мақсад, ислоҳотлар — унга эришиш йўли, барқарорлик эса шарт-шароитдир» — деб бежиз айтмаган. Ана шу сабабдан ҳам жамият ҳаётида барқарорликка интилиб келинган, беқарорлик, бошбошдоқлик бўлмаслиги учун ҳаракат қилинган.

Ижтимоий барқарорликни бир неча жиҳатдан талқин қилиш мумкин: жамиятдаги тинч-тотувлик ва уни мустаҳкамлаш учун шарт-шароитнинг мавжудлиги; ижтимоий қатламлар, кучлар ва сиёсий партиялар ўртасидаги ҳамжиҳатлик вазияти; давлат, жамоат ташкилотлари, фуқаролар ўртасидаги ижтимоий келишув ҳолатининг муттасил давом этиши ва бошқалар.

Баъзи мутахассислар ҳақиқий ва сохта барқарорлик ҳолати борлигини эътироф қиладилар. Масалан, Фарб олимлари Р.Дарендорф ва А.Козер ҳақиқий барқарорлик йўқ, ҳар қандай барқарорлик беқарорликнинг арафаси ёки муайян беқарорликдан кейинги ҳолати, жамиятнинг янги беқарорлик олдидан тин олиш давридир, деган фикрни илгари сурганлар.

Бундан фарқли тарзда Т.Парсонс «Ижтимоий тизимнинг барқарорлиги қоидалари»ни ишлаб чиқишга ҳаракат қилган. Унинг фикрича, ҳар қандай барқарор жамиятнинг ижтимоий тузилишини ташкил этадиган элементлар фаолияти ўзаро уйғун бўлиши шарт. Ана шу уйғунлик доимий барқарорлик омилдир. Бунда давлатнинг вазифаси жамиятнинг энг кичик бўғинлари, жамоалар, ташкилотлар, идоралар орасидаги мутаносибликни сақлаш ва мустаҳкамлашдан иборат. Агар давлат ана шунинг улдасидан чиқа олса, у жамиятни барқарор ривожланишини таъминлайдиган бошқарувчи вазифасини адо этади. Бу эса, ўз навбатида, давлатнинг муайян ислохотларни амалга ошириши учун имкон яратади. Т.Парсонснинг бу қарашлари кўлгина Фарб мамлакатлари мутахассислари томонидан эътироф қилинган.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин ижтимоий барқарорликка эришиш ва уни мустаҳкамлашга катта эътибор берилди. Бугунги кунда мамлакатимизда мустаҳкам барқарорликка эришилди. Бу жамият тараққиётининг, ислохотларни босқичма-босқич амалга оширишнинг асосий шартидир.

БЕШ ТАМОЙИЛ — Ўзбекистон Президенти Ислам Каримов томонидан асослаб берилган жамиятни ислох этишнинг асосий устувор тамойиллари. Улар Ўзбекистоннинг ўзига хос тараққиёт йўлини, ўзбек моделининг асосини белгилайди.

Жаҳонда янги жамият асосларини барпо этишнинг тайёр андозаси йўқ. Ҳатто энг ривожланган мамлакатларнинг тараққиёт тажрибасини ҳам кўр-кўрона қабул қилиб бўлмайди. Чунки, бир давлат мисолида яхшигина самара берган тараққиёт модели бошқа мамлакатда етарлича натижа бермаслиги ёки аксинча, инқироз жараёнини баттар чуқурлаштириши мумкин.

Шу нуқтаи назардан қараганда, иқтисодиётининг таркибий тузилиши, иқлим шароити, табиий ресурслари, халқимиз менталитети, аҳоли таркиби ва ўсишига кўра дунёнинг бирон-бир мамлакатига асло ўхшамайдиган Ўзбекистон учун тараққиёт борасида ўзига хос йўл талаб қилинар эди. Тараққиётнинг ўзбек модели ана шундай талабларга жавоб берадиган, Ўзбекистон халқи иродаси билан танлаб олинган, бозор муносабатларига ўтишда ижтимоий ларзаларсиз, ин-

қилобий сакрашларсиз, ўзимизга хос, ўзимизга мос тадрижий йўлдан боришни тақозо этадиган моделдир.

Бу моделнинг асосий маъно-мазмунини жамиятнинг ислоҳ этишининг машҳур беш тамойили белгилайди. Улар: иқтисодийнинг сиёсат ва мафкурадан холилиги; давлат-бош ислоҳотчи; қонун устуворлиги; кучли ижтимоий сиёсат юритиш; бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтиш.

Ўзбекистон бугун ана шу тамойиллар асосида жамият ҳаётининг барча соҳаларини қайта қурмоқда. Бундай мураккаб ўтиш даврида давлатнинг бош ислоҳотчи экани, муҳим ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларни амалга ошириш, мустақкам қонунчиликка асосланиши катта аҳамият касб этмоқда.

БИБЛИЯ (юнон. — китоблар) — яҳудийлик ва христианлик динидагиларнинг муқаддас китоблари тўплами. Библиянинг христианлик пайдо бўлмасдан олдин яратилган биринчи ва катта қисми Қадимги Аҳд (“Аҳд” — худонинг инсонлар билан махсус алоқаси) “Таврот” ва «Забур»ни ўз ичига олган. Библиянинг христианлик билан боғлиқ бўлган иккинчи қисми “Янги Аҳд” — “Инжил” деб аталади. “Янги Аҳд” — худонинг Исо воситачилигида одамлар билан янги аҳдлашуви демакдир. Қадимги Аҳд ибрий ва оромий тилларида, Янги Аҳд эса, юнон (қадимги грек) тилида ёзилган. Христианлар «Қадимги Аҳд» ва «Янги Аҳд»ни бирдай муқаддас санасалар, яҳудийлар фақат «Қадимги аҳд»нигина муқаддас биладилар.

Христианлик ақидалари 27 бўлимдан иборат бўлган “Янги Аҳд”, яъни “Инжил”да жамланган. Инжил (Евангелия) сўзи юнон тилида хушхабар деган маънони билдиради. Инжилда Исо Масиҳнинг туғилиши, ҳаёти, яратган мўъжизалари, таълимотлари, гуноҳкор одамларни қутқариш учун ўлиб, қайта тирилгани баён қилинади.

Инжил қуйидагиларни ўзида ифодалайди:

1) Исо Масиҳнинг ҳаёти ва таълимоти баён этилган Матфей, Марк, Лука ва Иоанн томонидан ёзилган тўртта китоб;

2) ҳаворийлар (Исонинг ўн икки шогирди) фаолияти — ҳаворийларнинг қилган амаллари, илк масиҳ жамоаларининг вужудга келиши ҳақида ҳикоялар;

3) христианликнинг асосий ақидалари баён қилинган 21 мактуб;

4) Исо Масихнинг бу оламга қайтиши, қиёмат, жаннат ва жаҳаннам тасвирланган Иоанн “Ваҳийномаси”.

Библия бугунги кунда ҳам христианларнинг асосий китоби сифатида улар учун ўз аҳамиятини сақлаб қолмоқда.

БОСҚИЧМА-БОСҚИЧ ЎТИШ — 1) ижтимоий ривожланишнинг тадрижий ўзгаришлари; 2) жамият тараққиётининг бир давридан иккинчисига ўтиш шаклларида бири; 3) жамият ҳаётининг турли соҳаларида ислохотлар олиб бориш усули. Босқичма-босқич ўтиш эскилик ўрнига янгиликларни узлуксиз, изчил шакллантириш ва янги сифатни юзага келтиришни англатади. У жамият ўзгаришининг инқилобий (революцион) усулидан фарқ қилади. Тажриба шуни кўрсатадики, инқилобий ўтиш усули гўё зиддиятларни тез ва осон ҳал қилишга ёрдам беради. Аслида эса, бу тараққиёт қонунларини етарлича ҳисобга олмаслик, зиддият ва қарама-қаршиликларни ҳал этиш ўрнига жамиятни боши берк кўчага кириб қолишига сабаб бўлади. Бундай вазиятларда содир бўлган ижтимоий портлаш ва сакраш эски ва фойдасиз жиҳатлар билан бирга зарур ва фойдали қадриятларни ҳам йўқотиб юборади. Инқилобий усул кўпроқ одамларни оломонга айлантдириш, халқнинг турли қатламлари орасига низо солиш орқали амалга ошади. XIX аср охири ва XX аср бошларида жаҳон ва Европа мамлакатларининг кўпчилиги турли зиддиятлар оғушида қолган ўз тараққиёт йўлларида белгилаб олаётган эдилар. Ўша даврда Россияда инқилобий йўлдан борилгани ушбу усулга хос салбий жиҳатларни яққол намоён қилди.

БУДДИЗМ — уч жаҳон динининг (буддавийлик, христианлик, ислом) бири, милoddан аввалги биринчи минг йилликнинг ўрталарида Ҳиндистонда пайдо бўлиб, сўнгра Марказий Осиё, Жанубий-Шарқий Осиё ва Узоқ Шарқда ёйилган. У буддавийлик деган ном билан ҳам аталади. Бугунги кунда буддизм Шри-Ланка, Бирма, Таиланд, Лаос, Камбожа, Вьетнам каби давлатларнинг асосий динидир. Буддизмда Тхеравада (оқсоқоллар йўли ёки қадимги анъаналарга содиқлик) ва Махаяна (қатта арава ёки янгича ёндашув) йўналишлари мавжуд. Махаяна жуда кўп секта ва мазҳабларга бўлинади.

Будда таълимотининг асосий мазмуни Банорасда қилинган хутбада «тўрт олий ҳақиқат» шаклида баён этилган.

Будданинг шогирдлари Ер юзида биринчи роҳиблар жамоасини ташкил этганлар. Унга ҳозир ҳам эҳтиром кучли. 1956 йили Ҳиндистонда Будда вафотининг 2500 йиллиги билан боғлиқ тадбирлар ўтказилди.

Буддавийлик 2500 йилдан зиёд тарихни ўз ичига олади. Унга дастлаб брахманизм ва жайнизмнинг таъсири кучли бўлган. Буддавийлик Ҳиндистонда тўққиз аср устувор бўлган, кейин инқирозга юз тутган ва пировардида бу ерда унинг ўрнини ҳиндуизм эгаллади. Шри-Ланка ва Жануби-Шарқий Осиёнинг қуруқлик қисмида буддавийликнинг Тхеравада, Хитой, Корея, Япония ва Тибетда эса Махаяна каби йўналишлари илдиз отган. Ҳозирги пайтда, АҚШга кўплаб япон ва тибет роҳиблари ҳамда олимларининг кириб келиши натижасида, мамлакат бўйлаб йирик буддавийлик жамоалари ташкил топди. Буддизмнинг бир неча халқаро ташкилотлари ҳам мавжуд.

XX асрда бутун жаҳон бўйлаб дунёвий кишиларни буддавийликка жалб этиш одат тусига кирди. Ҳатто Ҳиндистоннинг ўзида ҳам буддизм дунёвий шаклда қайта тикланмоқда. Японияда дунёвий кишилар “синсюко” (янги динлар) деб аталган оқимга (Россияда катта шов-шувга сабаб бўлган “Аум синрикё” шулардан бири) асос солмоқдалар. Америкадаги “янги буддизм” жамоалари, асосан, дунёвий кишилардан таркиб топган. Ўзбекистонда ҳам ҳозирги кунда битта буддавийлик жамоаси расмий равишда фаолият кўрсатмоқда.

БУНЁДКОР ҒОЯ — 1) Ислом Каримов томонидан назарий жиҳатдан асослаб берилган гушунча; 2) жамият ва одамларни, турли гуруҳ ва қатламлар, миллат ва давлатларни тараққиёт сари етакловчи, халқни эзгу мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилишга ундовчи ғоя. |

Бунёдкор ғоя таъсирида инсон эзгуликка етиш, миллатлар ва давлатлар эса, озодлик ва мустақилликка эришиш учун интилади, Ҳадолат ва ҳақиқат тантанаси йўлида курашади, буюк тарихий ғалабаларни қўлга киритади. Президент Ислом Каримов таъкидлаганидек, ўзида гуманизм талабларини акс эттирадиган, инсон камолотига, жамият ривожига, миллат тараққиётига, халқнинг ирода ва интилишларига хизмат қиладиган, уни жипслаштириб, олий мақсадларга сафарбар этадиган ғоялар бунёдкор ғоялардир. Улар инсоннинг ички яратувчанлик моҳияти, ижодкорлик табиатидан келиб

чиқади, одамларни қамоллик ва

20.04	Aiisher Navoiy
4317	nomidagi
	O'zbekiston MR

фозиллик сари ундайди, имон-этиқодини мустақкамлайди, ҳаётига ижобий мазмун бахш этади. Президентимиз И. А. Каримов таъкидлаганидек: “Бунёдкор ғоя инсонни улғулайди, унинг руҳига қанот бағишлайди. Соҳибқирон Амур Темурнинг пароканда юртни бирлаштириш, марказлашган давлат барпо этиш, мамлакатни обод қилиш борасидаги ибратли фаолиятига ана шундай эзгу ғоялар асос бўлган”.

Илмий нуқтаи назардан қараганда, бунёдкор ғоялар ғояшуносликнинг махсус категорияси сифатида таҳлил ва тадқиқотларга муҳтож. Бизда бу борада илмий тадқиқотлар олиб бориш эндигина бошланмоқда. Ҳолбуки, мазкур тушунчанинг тузилиши, уни ташкил этадиган унсурлар, уларнинг намоён бўлиши алоҳида тадқиқ этилиши лозим. Шу билан бирга, жамият тараққиётининг туб бурилиш давларида, ўзгариш ва ислоҳотларни амалга ошириш жараёнида бунёдкор ғояларнинг яратувчанлик, халқни бирлаштириш ва эзгу мақсадлар томон сафарбар этиш хусусиятларидан ижобий фойдаланиш масалалари бениҳоя катта аҳамият касб этади. Ватанни севиш, юрт тинчлигини асраш, халқ фаровонлиги йўлида курашиш — бунёдкор ғояларнинг маъно-мазмунини белгилайди. Тарих ҳам, бугунги ҳаётимиз ҳам ўз ғаразли мақсадларига эришиш учун юксак ғояларнинг жозиба кучидан фойдаланишга уринувчи ёвуз кучлар ҳамма вақт ҳамма замонларда бўлишини кўрсатади. Қабих ниятли кучларнинг асл ниятларини фож этишда бунёдкор ғоялар асосидаги эътиқод ва дунёқарашнинг аҳамияти беқиёс.

Ўзбекистон халқининг миллий истиқдол мафкураси бунёдкор ғоялар тизимидан иборат. Бу ғоялар соғлом ва баркамол авлодни вояга етказиш, жамиятда ғоявий бўшлиққа йўл қўймаслик, янгича эътиқод ва дунёқараш эгаларини тарбиялашда муҳим аҳамиятга эга.

БУЮК ДАВЛАТЧИЛИК ШОВИНИЗМИ — бир давлатнинг бошқа давлат ёки давлатлар устидан сиёсий, мафкуравий, иқтисодий ва ҳарбий ҳукмронлигини ўрнатишга қаратилган назария ва амалиёт.

Хусусан, XIX аср охиридан бошлаб Россия империясининг ҳукмрон доиралари бошқа халқларга, жумладан, Ўрта Осиё халқларига нисбатан ана шундай сиёсат олиб борганлар. Буюк давлатчилик шовинизми сиёсати Австро-

Венгрия империяси, Туркия султонлигида ҳам кучли бўлган. Иккинчи жаҳон урушида Германия фашизми бу сиёсатдан келиб чиқиб, немисларни “олий” ирқ, улар жаҳондаги барча халқлар устидан ҳукмрон бўлишлари керак, деб тарғиб қилишган. Урушдан кейинги даврларда ҳам бир қанча мамлакатлар буюк давлатчилик сиёсатини хилма хил кўринишда олиб бормоқдалар.

Президент И. А. Каримов ўзининг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида; хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” асарида буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик хавфсизлигимизга таҳдид солаётган муаммолардан бири эканлигини алоҳида таъкидлаган: “Ўтган мустақил ривожланиш йилларида давлатимизнинг суверенитети ва барқарорлигига таҳдид сақланиб қолмоқда. Бу таҳдид буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик руҳидаги шиорларда, билдириляётган фикрларда, шарҳларда ва муайян хатти-ҳаракатларда намоён бўлмоқда”.

Буюк давлатчилик шовинизми ғайриинсоний хусусиятга эга бўлиб, бошқа халқларни қарам қилиш, иқтисодий, сиёсий, маданий ҳаётда уларни камситишнинг ўзига хос шаклидир. Тарих иқтисодий имкониятлари заифлашган, ижтимоий тотувлик мустаҳкам бўлмаган, ички зиддиятлар кучайган, Ватан, миллат тақдиридан ўзининг шахсий ва тор гуруҳий манфаатларини устун қўядиган, ҳокимиятга даъвогарлик қилишда ўзаро келиша олмаётган сиёсий кучларнинг мавжуд муаммоларни ташқи кучлар ёрдамида ҳал қилишга уриниши ҳамда маънавий-руҳий парокандалик, эртанги кунга ишончсизлик кучайиши натижасида айрим мамлакатлар буюк давлатчилик шовинизми таъсирига тушиб қолишидан далолат беради.

Буюк давлатчилик шовинизми ҳаминиша куч ишлатишга, ҳарбий, иқтисодий, сиёсий, маънавий-мафкуравий тазйиққа, зўравонликка асослангани учун ҳам миллатлар ва давлатлараро муносабатларда ишончсизлик ва душманлик кайфиятларининг чуқур илдиз отишига сабаб бўлади.

Унинг салбий оқибатлари фақат шу билангина чегараланмайди. «Тарихий тажрибада қайта-қайта тасдиқланганидек, шовинизм авторитар тузумлар ўрнатилиши ва мустаҳкамланишини рағбатлантиради, шафқатсиз диктатурага олиб боради. Чунки, бўйсундирилган ва қарам халқларнигина эмас, балки бир қисми муқаррар равишда бундай

сиёсий йўлга қарши чиқадиган ўз аҳолисини ҳам бошқача шароитда итоткорликда сақлаб туриш мумкин бўлмайди», деб таъкидлайди И. А. Каримов ўз асарларида. Охиروقибатда давлат ички зиддиятлар бўҳронига дучор бўлиб, ҳалокатга юз тутади. Бир сўз билан айтганда, ўзгаларни қарам қилган халқлар, давлатларнинг ўзлари ҳам ҳеч қачон озод ва эркин бўлолмайди. Бироқ бу тажрибадан дунёдаги айрим сиёсий доиралар ва кучлар ҳали ҳам етарли сабоқ чиқара олмаганини жаҳоннинг айрим ҳудудларидаги воқеалар кўрсатиб турибди.

Шовинистик кучлар бугунги кунда, биринчидан, мамлакат аҳолисига ахборот орқали ва мафкуравий йўл билан тазйиқ ўтказиш, иккинчидан, минтақа давлатлари ичида зиддиятларни юзага келтириш, учинчидан, жаҳон афкор оммасида Ўзбекистон ҳақида нотўғри тасаввурларни шакллантиришга ҳаракат қилмоқда. Бу йўлда улар хилма-хил усул ва воситалардан фойдаланмоқдалар.

Буюк давлатчилик шовинизми ҳам жаҳолатнинг бир кўриниши. Унга қарши фақат маърифат билан курашиш мумкин. Бунда, айниқса, халқаро ҳамжамият, жумладан, унинг тенг ҳуқуқли аъзоси бўлган ҳар бир давлат билан ўзаро манфаатли алоқалар ўрнатиш яхши омил бўлиб хизмат қилади. Ана шундагина минтақамиз ҳеч қачон цивилизациялар тўқнашмайдиган, балки улар бир-бирига ижобий таъсир этиб, бир-бирини бойитадиган маконга айланади. Ўзбекистоннинг тинчликсевар сиёсати ана шу мақсадга хизмат қилади.

БЎЛИБ ТАШЛАБ, ҲУКМРОНЛИК ҚИЛИШ — ғаразли геосиёсий ва геостратегик мақсадларга эришишда қўлланадиган усул ва тамойиллардан бири.

Бу тамойилни амалга оширишнинг асосий йўли бирон бир минтақа ёки мамлакат ичида ижтимоий парокандаликни келтириб чиқаришдир. Бунда, биринчидан, муайян шаклда мавжуд бўлган ижтимоий-иқтисодий қийинчиликларни бўрттириб кўрсатиш орқали аҳолининг мавжуд ҳолатдан норозилигини уйғотиш, иккинчидан, ўз ногорасига ўйнайдиган мухолифатчи кучларни юзага келтириш йўли билан сиёсий беқарорликни келтириб чиқариш, учинчидан, «мамлакатда сўз, матбуот, сиёсий эркинликлар йўқ», қабилидаги тухматдан иборат мафкуравий тазйиқ ўтказиш усуллари қўлланади.

Ўзбекистон мисолида оладиган бўлсак, бундай ҳолат баъзи хорижий оммавий ахборот воситаларининг мамлакатда амалга оширилаётган ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий ислохотлар ҳақида нотўғри ахборот тарқатиши орқали жаҳон жамоатчилигида жамиятимиз хусусида ҳақиқатга зид тасаввурни шакллантириш йўлидаги хатти-ҳаракатларида яққол кўринади.

Муайян минтақага нисбатан олинганда, бу тамойил ўша жойда гегемонликка талабгор бўлган давлат борлигини “асослаш”, таъбир жоиз бўлса, шундай давлат образини яратиш йўлидаги уринишларда намоён бўлади. Бундай образларнинг яратилиши Ер юзининг турли нуқталарида ҳар хил кўринишдаги низоларни, давлатлараро муносабатларда эса тангликни юзага келтиради. Натижада мамлакатларнинг моддий-молиявий, маънавий-интеллектуал салоҳияти жамият тараққиётига хизмат қилиш ўрнига ана шу “образ” таъсирининг олдини олишга йўналтирилади. Шу тариқа асосий мақсадга, яъни муайян давлатни яқкалашга, уни заифлаштириб, кейин ўз “иттифоқчи»сига айлантиришга эришилади.

«Бўлиб ташлаб, ҳукмронлик қил» тамойилини амалга оширишнинг яна бир йўли — халқаро майдонда муайян мамлакат ҳақида нотўғри, ноҳолис тасаввурларни шакллантиришдир.

Айни пайтда, бу йўлда диний омилдан, яъни гўёки эътиқод эркинлиги бузилаётгани тўғрисидаги сохта маълумотларни тарқатиш усулидан фойдаланишга уринишлар ҳам кузатилаётир. Буларнинг барчаси «мақсад воситани оқлайди» деган ақида ғаразли геостратегик ғоялар ва манфаатларни рўёбга чиқаришнинг асосий қоидасига айланаётганини кўрсатади.

ВАЙРОНКОР (БУЗҒУНЧИ) ҒОЯ — 1) бунёдкор ғояларга зид бўлган, ёвузлик ва жаҳолатга хизмат қиладиган ғоялар мажмуини ифодалайдиган тушунча; 2) инсонни ва жамиятни тубанликка бошлайдиган, одамларни ғаразли ният ва қабих мақсадларга ундайдиган, халқлар ва давлатларни таназзул ва ҳалокатга маҳкум этадиган ғоялардир. Узининг шахсий ёки тор ижтимоий манфаатини бошқалар ҳисобига қондириш, босқинчилик ва талончилик, тажовузкорлик ва манфаатпарастлик ғоялари шулар жумласидандир. Улар инсонпарварлик тамойилига зид бўлган, бир миллатни бошқасидан устун қўядиган, олий ирқ даъвосида бошқа халқларни

қирғин қилишга чақирадиган, жамиятни тарафкашларга ажратиб, бўлиб ташлайдиган ғоялардир. Диний ақидапарастлик ва жангари ирқчилик (расизм), буюк давлатчилик шовинизми ва ашаддий (агрессив) миллатчилик, фашизм ва большевизм мафкуралари ана шундай вайронкор ғоялар тизимини ташкил этади.

Президент Ислам Каримовнинг қуйидаги фикрлари бу масаланинг таҳлилида алоҳида эътиборга молик: “Аслида, менинг назаримда, одамнинг қалбида иккита куч — бунёдкорлик ва вайронкорлик ҳамиша ўзаро курашади. Афсус билан таъкидлашимиз лозим: тарих тажрибаси шундан далолат берадики, инсон табиатидаги инсонийликдан кўра ваҳшийлик, ур-йиқит инстинктлари, яъни хатти-ҳаракатларини қўзғатиб юбориш осонроқ”¹. Бундай ғоялар таъсирига берилмаслик, ёшларимизда мафкуравий иммунитетни шакллантириш масалалари Юртбошимизнинг “Миллий истиқлол мафкураси халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир” асарида чуқур илмий асослаб берилган.

Инсоният ягона оила эканини англаб, тинч-тотув ва фаровон яшаш тамойилига амал қила бошлагач, вайронкор ғоялар Ер шарининг ҳамма ерида ҳам танқид ва тазйиққа учрамоқда. Ҳозирги пайтда жаҳон жамоатчилиги томонидан кескин қораланаётган диний халқаро террорчилик ва мафкуравий хуружлар экстремизм ва жаҳолатпарастлик ҳам вайронкор ғояларга асослангандир.

Миллий истиқлол ғояси вайронкор, бузғунчи ғояларнинг ҳар қандай кўринишларини кескин рад этади. Уларга қарши бунёдкор ғоялар воситасида курашишга чақиради. У халқимиз, айниқса, ёшларнинг қалби ва онгига эзгу ғояларни сингдиришга, ёвуз ғояларга нисбатан мафкуравий иммунитетни шакллантиришга хизмат қилади.

ВАТАН (арабча - она юрт) — кишиларнинг ўзи яшаб турган, авлод ва аجدодлари туғилиб ўсган, миллати шакланган жой, ижтимоий муҳит, мамлакат. Ватан бир-бирини тақозо этувчи (уй, маҳалла, шаҳар, қишлоқ, мамлакат каби) бир қатор худудларни ўзида ифодалайдиган, ижтимоий муҳит ва инсон, унинг ҳаёти каби кўплаб маънавий тушунчаларни ўз ичига олади, авлодлар туғилиб ўсган ва камол топган жой, замин, ўлкани англатади.

Ватан остонадан бошланади, деб бежиз айтилмайди. Бироқ, киши улғайгани сайин унинг Ватан ҳақидаги тасав-

вури ҳам кенгаяди. Аввал уй, сўнгра маҳалла, қишлоқ ёки шаҳар ҳамда бутун мамлакат Ватан экани аста-секин англаб олинади. Ватанга боғлиқлик, уни қадрлаш тарихий ривожланиш жараёнида пайдо бўлиб, муҳит ва давр таъсирида шаклланган ижтимоий-руҳий туйғудир.

Миллатлар ва элатлар ўртасидаги иқтисодий, ижтимоий ва маданий алоқаларнинг ўсиши, авваллари фақат бир элат ёки миллат учун Ватан бўлган ўлкани шу ўлкада яшаб турган барча халқлар учун Ватанга айлантиради. Ҳозирда юртимизда яшаётган юздан зиёд миллат ва элатлар вакиллариининг Ўзбекистонни ўз Ватани деб билиши ҳам ана шундай жараёнлар натижасидир. Шу боисдан, Ватан бу бир жой, замин, ўлкада яшаётган кишиларни, миллати ёки динидан қатъи назар, бирлаштирувчи ижтимоий тушунчадир.

Халқ маданияти, анъаналари, урф-одатлари, миллий онг ҳам она юрт тушунчаси билан мустақкам боғлиқ бўлиб, улар Ватандан ташқарида ривожланмайди. Ватан тушунчаси мустақиллик шароитида алоҳида аҳамият касб этди. Маълумки, истибдод йилларида ҳукмрон мафкура кишиларимизнинг онгидаги Ватан тушунчасини бузиб, унинг ўрнига мавҳум ва умумий тушунчани зўрлик билан сингдирмоқчи бўлди. «Ўзбекистон — Ватаним маним» дейиш у даврда миллатчилик, миллий чекланганлик деб баҳоланди. Ҳолбуки, Ватан — аниқ тушунча. У кўп ҳолларда муайян ҳудуд, мамлакат ёки давлатга ўз номини берган ва шу ерда яшайдиган миллат ёки халқ номи билан аталади. Масалан Ўзбекистон, Арабистон, Россия ва ҳоказо.

Миллий истиқлол ғояси барча юртдошларимиз қалбида Ўзбекистонни севиш, унинг фаровонлиги йўлида фаол меҳнат қилиш фазилатларини камол топтиришга хизмат қилади, «Ўзбекистон — ягона Ватан» туйғусини шакллантиради.

ВАТАНПАРВАРЛИК — Ватанга нисбатан садоқат, унга хизмат қилиш, юрт тинчлигини асраш, Ватан равнақи учун фаол бўлишга ундайдиган ижтимоий, маънавий-ахлоқий фазилат. Унинг мазмуни — Ватанга меҳр-муҳаббатли ва содиқ бўлишдан, юртнинг ўтмиши ва ҳозир учун фахрланишдан, мамлакат манфаатларини ҳимоя қилишга интилишдан иборат. Ватанпарварлик ота-боболардан мерос қолган заминни севиш, халқ урф-одатларини, қадриятларини асраш ва ривожлантириш, ўз она Ватанини душманлар-

дан, ёт ва бегона ғоялардан ҳимоя қилиш, унинг озодлиги ва мустақиллиги учун жонини ҳам аямасликни назарда тутди.

Ватанпарварлик аниқ бир ҳаётий муҳитда, ижтимоий заминда ва мавжуд маънавий-ахлоқий қадриятлар асосида шаклланади. Унинг тўла ва тўғри шаклланиши, юксак намуналарини кўрсатиш учун ҳам халқ ва Ватан мустақил бўлиши лозим. Ана шу сабабдан, мустақилликни эъзозлашимиз, қадрига етишимиз, уни қадам-бадакам мустаҳкамлаб боришимиз зарур. Шу йўлдаги олижаноб фазилат ва эзгу интилишлар бугунги кунда ҳақиқий ватанпарварлик намунасидир.

Ватанпарварлик миллий истиқлол ғояларини тарғиб қилиш, мамлакатимизда яшаётган турли миллат ва элат вакиллари ўртасидаги дўстлик, тинчлик ва аҳилликни мустаҳкамлаш учун курашишда ҳам намоён бўлади. Миллий истиқлол мафкурасининг бош ғояси — озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдир. Озод ва обод Ватанни ватанпарварлик ғоясисиз тасаввур этиб бўлмайди. Бундай ғоя ва унинг асосида шаклланадиган соғлом мафкура ҳеч қачон Ватандан ташқарида илдиз отмайди ва ривожланмайди. У халқнинг миллий ватанпарварлик туйғусини ўзида акс эттирмаса, жамиятнинг ҳаракатлантирувчи кучи бўла олмайди.

Ватанпарварликни камол топтириш кўпгина ижтимоий-иқтисодий, маданий, мафкуравий, тарбиявий омиллар билан боғлиқ. Бу - ниҳоятда катта меҳнат талаб қилувчи мураккаб вазифадир. Барча касбдаги зиёлилар, тарбиячиларнинг ҳозирги муҳим вазифаларидан бири кишиларда, хусусан, ёшларда Ватанга садоқат, фидоийлик каби фазилатларни камол топтиришдир.

Ватанпарварлик ғояларини ёшларимиз онгига сингдириш, авваламбор, оиладан бошланади. Она Ватан, Ватанга муҳаббат, Ватан туйғуси каби илк тушунчалар ҳам, аввало, оила муҳитида шаклланади. Бу жараён боболар ўғити, ота ибрати, она меҳри орқали амалга ошади. Инсон ўзлигини англагани, насл-насабини билгани сари юрагида Ватанга муҳаббат туйғуси илдиз отиб, юксала боради. Бу илдиз қанча чуқур бўлса, туғилиб ўсган юртга муҳаббат ҳам шу қадар ортади. Ватанпарварлик ғояларини ёшлар қалби ва онгига сингдиришда таълим ва тарбиянинг турли шакллари ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Ватанпарвар инсонгина ҳозирги кунда ўзларининг ғаразли ва жирканч ниятларини амалга ошириш мақсадида юртимизга ҳар хил йўллар билан кириб келаётган, мустақил дунёқараши шаклланиб улгурмаган ёшларимизнинг қалби ва онгини қандайдир зарарли ва бузғунчи ғоялар билан эгаллашга ҳаракат қилаётган ёвузларга қарши кураша олади ва ўз юртини ҳимоя қилади. Чунки, Республикамиз Президенти Ислоҳ Каримов таъкидлаганидек: «Мустақил ўзбек давлати — халқимизнинг тарихий ютуғидир. Ўз давлати билан фахрланиш ва фуқароларнинг ватанпарварлиги жаҳондаги кўпгина мамлакатларнинг илғор марраларга чиқиб олишида ёрдам берган. Мамлакатимиз тупроғида яшаб турган ва ўзини ватанпарвар деб ҳисоблаган ҳар бир киши унинг яхлитлиги ва бирлигини асраб-авайлаши шарт».

ВАТАН РАВНАҚИ — миллий истиқлол мафкурасининг Ислоҳ Каримов томонидан асослаб берилган ғояларидан бири. Президентимиз Ватан равнақи ғоясини илгари сураётган экан, унинг мазмунини — ҳар бир кишининг манфаатларини юрт манфаатлари билан уйғунлаштирувчи, уни халқ бахт-саодати йўлида хизмат қилишга ундовчи бунёдкор ғоядир, деб таърифлайди. Зеро, у миллий истиқлолнинг олий мақсади — Ўзбекистонда яшаётган барча фуқароларнинг эл-юрт камоли билан боғлиқ орзу-умидларини амалга оширишни ифодалайди.

Ватан равнақи, аввало, унинг фарзандлари камолига боғлиқ. Бу эса, ҳар бир юртдошимизни ўзининг маънавий камолоти учун юксак масъулиятни ҳис этишга, ўз манфаатларини шу юрт, шу халқ манфаатлари билан уйғунлаштириб яшашга даъват этади. Бу эса, ватанпарварлик туйғусида намоён бўлади.

Ватан равнақи ғоясини амалга ошириш бевосита жамиятнинг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маънавий-маданий ривожланишига боғлиқ. Бунда биринчидан, ҳозирги ижтимоий барқарорлик, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик, жамиятни бошқаришда оммавий ташкилотларнинг (хусусан, маҳалланинг) мавқеини ошириш, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тамойиллари ниҳоятда муҳим. Иккинчидан, ҳаётда демократик тамойилларнинг устуворлиги, муқобил партиялар, жамиятнинг барча жабаҳаларини эркинлаштириш, давлатнинг ислохотчилик функцияси, аҳоли сиёсий онги ва маданиятини оширишга кат-

та аҳамиятга эга. Учинчидан, бозор муносабатларига хос муқобил мулкчиликнинг шаклланиши, иқтисодиётнинг таркибий тизимидаги ўзгаришлар, кичик ва ўрта бизнес, ишбилармонлик ва тадбиркорликни ривожлантириш, иқтисодиётни эркинлаштириш, ташқи иқтисодий алоқаларни кучайтириш бунда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Тўртинчидан, тарихий меросимизнинг тикланиши, аҳоли интеллектуал салоҳиятини ошириш, фан ва илмий муассасалар, санъат ва адабиётни ривожлантириш, комил инсонни тарбиялаш бўйича миллий таълим дастурининг қабул қилиниши ва изчил амалга оширилиши, халқаро маданий алоқаларни кучайтириш ҳам Ватан равнақига хизмат қилади. Бешинчидан, мамлакатимиз ҳаётининг барча соҳаларида қонун устуворлигига эришиш, ҳуқуқий-демократик жамият қуриш соҳасидаги тажрибалар, давлатимизнинг халқаро ҳуқуқ нормаларига амал қилиши Ватан равнақини таъминлайдиган шарт-шароитлардир.

Ватан равнақи ғояси ҳар бир инсоннинг тақдирида ўз ифодасини топади, келажак авлодларга озод ва обод Ватан қолдириш учун ҳаммага бирдек масъулият ва мажбурият юклайди. Уни англаш эса, инсон камолотининг муҳим мезонидир. Бу ғоя ҳар бир юртдошимизни ўзининг маънавий камолоти учун юксак масъулиятни ҳис этишга, ўз манфаатларини шу юрт, шу халқ манфаатлари билан уйғунлаштириб яшашга даъват этади.

ВОЛЮНТАРИЗМ (лот. *voluntare* — ирода) — 1) фалсафада: иродани энг асосий тамойил деб қарайдиган идеалистик оқимлардан бири; 2) психологияда: иродани инсон ҳаётининг асосий омили деб қараш; 3) сиёсатда: — жамиятда инсон онгидан мустақил бўлган объектив қонуниятларни инкор этиш ва асосан шахснинг субъектив иродаси тараққиётни белгилайди деб билиш.

Волонтаризм жамиятда учрайдиган бошқа салбий ижтимоий қусурлардан холи равишда, алоҳида ҳолда содир бўлмайди. Балки у ақидапарастлик, тоталитаризм, фашизм, шовинизм каби салбий жараёнлар билан узвий алоқадорликда намоён бўлади. Масалан, тоталитаризм шароити халқаро талаб ва тамойиллар билан мутлақо ҳисоблашмасдан, давлатни волонтаристик бошқариш учун шароит яратади. Бундай шароитда халқни оломонга айланттириш, бунга рози бўлмаганларни жисмонан йўқотиш, террорчилик, қўрқи-

тиш, зўрлаш ёки банди қилиш йўлидан борилади. Собиқ Иттифоқда Сталин, Германияда Гитлер, Италияда Муссолини, Испанияда Франко диктаторлик қилган даврлар бунга мисол бўла олади.

Волюнтаризм тоталитаризм шароитда жамиятдаги муаммоларни ҳал этишнинг энг асосий усулларида бири бўлиб қолади. Бундай шароитда жамиятнинг объектив қонуниятлари, иқтисодиёт ва сиёсатнинг зарурий жараёнлари ҳисобга олинмайди. Бутун жамият ҳокими бўлган якка шахс — император иродасига бўйсундирилган давлатлар — империяларда ҳам шундай ҳолни кузатиш мумкин.

Собиқ Иттифоқ даврида волюнтаризм билан боғлиқ назарий ва методологик масалалар ғайриилмий ва бир томонлама ёритилган эди. Натижада унинг ҳақиқий назарий таҳлилига асосланган ва давлатни бошқаришда раҳбарнинг иродаси, тажрибаси ҳамда истиқболни кўра билиш қобилияти тўғрисида халқчил китоблар яратилмаган, чуқур илмий тадқиқотлар олиб борилмаган.

Собиқ Иттифоқ тажрибаси волюнтаризм қандай мудҳиш оқибатларга олиб келиши мумкинлигини яққол намён қилди. Асоссиз қабул қилинган қарорлар, бажарилмайдиган беш йиллик режалар, кўриқ ва бўз ерларнинг ҳисобсиз ўзлаштирилиши, бесамар хўжалик юритиш усули, пахта яккаҳокимлиги, Орол денгизининг қуриши каби нохуш ҳолатлар волюнтаризмнинг аянчли оқибатларидир.

Мамлакатимизда мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ ўтмиш сабоқларидан тегишли хулоса чиқариш, жамият тараққиёти қонуниятларини теран англаш асосида мавжуд ҳолатни тубдан ўзгартириш, ривожланишда тадрижий йўлдан боришга эътибор берилди. Бундай стратегия яхши натижалар бермоқда.

ГЕГЕМОНИЗМ (юн. *gegemonia* — раҳнамолик, ҳукмронлик, раҳбарлик) — муайян ижтимоий гуруҳ, қатлам, миллат, давлатнинг бошқалар устидан ҳукмронлик қилишини асослашга қаратилган назария ва амалиёт.

Бирон-бир ғоя ёки мафкура муайян халқ, ҳудуд ва жамият ҳаётида якка ҳукмрон бўлиб турса, гегемония тушунчасини ғоя ва мафкура атамаларига нисбатан ҳам қўллаш мумкин.

Муайян ғоя ёки мафкурага ишониш ё ишонмаслик ҳар бир инсоннинг шахсий иши. Гегемонликка интилувчи ғоя

ва мафкура жамиятдаги вазиятдан фойдаланиб, куч ишла-тиш, зўравонлик ёки бошқа бир ноқонуний хатти-ҳаракат билан гегемон бўлиб олишга уриниши мумкин. Бундай ури-нишларни ўз вақтида пайқаб олиш ҳамма вақт ҳам осон бўлмаган. XX асрнинг 30-йилларида Германияда фашизм ҳукмрон мавқени эгаллаб, нафақат немис халқи, балки дунёдаги миллионлаб кишиларнинг бошига чексиз кул-фатлар келтиргани бунга мисол бўла олади. Коммунизм ғояси ҳам дунёдаги кўплаб халқлар онгини заҳарлаб, иж-тимой тараққиётнинг секинлашувига сабаб бўлди.

Жамиятдаги барча куч ва ҳаракатлар, ҳамма қатлам-ларнинг ўй-фикрлари, орзу-умидлари, манфаатларини ўзида уйғунлаштира олган, кўпчилик томонидан эътироф этилган мафкура умумий хусусиятга эга бўлади. Бундай шароитда фикрлар ранг-баранглиги, қарашлар хилма-хил-лиги давом этади.

ГЕОПОЛИТИКА (юн. geo — ер, politika — давлатни бош-қариш санъати) — ташқи сиёсатда бирор давлат ёки мин-тақанинг географик ўрни, ҳудудий жойлашиши, комму-никацион имкониятларини ҳисобга олиб юритиладиган фа-олият.

Тарихда геополитика жамият тараққиётида географик шароитларнинг ўрнини юқори даражада мутлақлашти-рувчи қараш тарзида намоён бўлди. «Ҳаётий маконнинг торлик қилаётгани», «табиий сарҳадларни кенгайтириш зарурати» сингари даъволар геополитикани босқинчилик-ни асословчи сиёсий концепция, деб баҳоланишига олиб келди.

Геополитика атамасини фанга швециялик сиёсатшунос олим Р.Челлен киритган. Бу атама I жаҳон уруши арафаси-да кенг қўлланила бошлади. Ўша даврда яшаган немис оли-ми Ф.Ратцел давлатлар муайян жой ва ҳудудда мавжуд бўла-ди, бу эса, ўз навбатида уларни зарур ҳудудларни эгал-лашга мажбур қилди, деб ҳисоблаган. Бундай қараш реак-цион бўлиб, дунёни қайта бўлиб олиш учун курашга от-ланган Кайзер Германиясининг урушга шайланаётган си-ёсатчилари учун ниҳоятда мақбул бўлган.

XX аср бошларидан геополитика мустақил фан ва сиё-сат соҳаси, дея талқин этила бошланди. 1923-27 йилларда чоп этилган «Геополитика» журнали географик омилнинг давлатлар, халқларнинг мавжуд бўлишига таъсирини мут-

лақлаштириш йўлидан борди. Бундай қараш Германия, сўнгра Италия ҳамда Япония давлатлари сиёсатининг асосий доктринасига айланди. Ўзга ҳудудларга нисбатан босқинчилик сиёсатининг устувор қўйилиши ўша пайтдаги мустамлакачилик сиёсатини оқлашга, миллий озодлик ҳаракатларини бостиришга қаратилган эди.

II жаҳон урушидан кейин баъзи йирик давлатлар дунёдаги қатор мамлакатларни ўз манфаатлари доирасига киритиб, уларда мустақкам ўрнаниш ва шу асосда ўзларининг таъсир доираларини кенгайтиришга интилдилар. Натижада дунё сиёсий харитасида қарама-қарши икки қутб юзага келди. XX асрнинг 60-йилларига келиб геополитика икки қарама — қарши система, кўпроқ АҚШ ва собиқ Иттифоқ орасидаги курашни асослашга йўналтирилди. Совуқ уруш сиёсати геосиёсий йўллар ва усулларга ҳам ўз таъсирини ўтказди.

Бугунги дунёдаги геосиёсий жараёнлар, уларнинг минтақамиз ва мамлакатимизга таъсири масалаларининг мазмун-моҳияти, бу борада Республикамизда амал қиладиган тамойиллар Президент Ислом Каримов асарларида, аynиқса, «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» китобида чуқур таҳлил қилинган. Ҳозирги даврдаги мамлакатимизнинг ички ва ташқи сиёсатида хос асосий геосиёсий тамойиллар ана шу асосда амалга оширилмоқда.

Жаҳон ҳамжамиятида Ўзбекистоннинг ўз ўрни бор. Унинг ер усти ва ер ости бойликлари, Фарб ва Шарқ орасидаги алоқалар маркази бўлиш имконияти, Марказий Осиёда аҳоли, ишлаб чиқариш имкониятлари, илмий салоҳият ва бошқа жиҳатлардан етакчи мамлакат эканлиги ривожланган мамлакатларнинг геосиёсатида Ўзбекистон билан ҳисоблашиш, у билан иқтисодий-сиёсий алоқаларни узоқ мақсадни кўзлаб ўрнатиш заруратини туғдиради.

ГЕОСТРАТЕГИК МАНФААТЛАР — муайян мамлакат ёки минтақанинг жуғрофик жойлашуви билан белгиланадиган эҳтиёж ва интилишлар инъикоси. У истиқболни англаш билан боғлиқ ҳолда рўёбга чиқади.

Ўзбекистон Амударё билан Сирдарё оралиғида жойлашган бўлиб, у жуғрофий жиҳатдан жуда қулай геостратегик мавқега эгадир. Қадимдан Шарқ билан Фарбни боғлаган Буюк ипак йўли айнан Ўзбекистон ҳудудидан ўтгани сав-

до-социқ, маданий-маърифий алоқаларни кенг ривожлан-тиришга сабаб бўлган. 1991 йилда Марказий Осиё мамла-катлари мустақилликка эришганидан кейин бу борадаги қадимий алоқалар қайтадан жонланди.

Ўзбекистон Марказий Осиёда кучлар мувозанатини таъ-минлаш, минтақада ҳамкорликни мустаҳкамлаш соҳасида муҳим ўрин тутиши учун ҳамма кагга имкониятларга эга. Чунки у ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан катта куч-қуд-ратга эга бўлган мамлакатдир. Буларнинг барчаси Ўзбеки-стоннинг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви, чет эл инвестицияларини жалб қилиниши, юртимизни давлат-лар ўртасида ўзаро фойдали ҳамкорликнинг, товар ва ка-питал транзитининг ўзига хос минтақавий марказига ай-лантирди. Бунинг натижасида транспорт, сайёҳлик ва мо-лиявий хизматларнинг ривожланиши учун кенг имкони-ятлар очилмоқда.

Ўзбекистоннинг ноёб ва бой табиий хомашё захирала-рига эга экани, қулай иқлим шароити ва қишлоқ хўжали-ги тараққиётидаги улкан салоҳияти уни дунёнинг энг ри-вожланган мамлакатлари қаторидан ўрин олиши учун шароит яратади.

Буларнинг барчаси Ўзбекистоннинг геостратегик жи-ҳатдан буюк мамлакатлар қаторидан жой олиши учун ҳамма имкониятлар мавжудлигидан далолат беради.

ГЕОСТРАТЕГИК МАҚСАДЛАР — ҳудудий-жуғрофий омилларни ҳисобга олган ҳолда амалга ошириладиган ис-тиқболли йнтилишлар, муносабатлар тизими.

Масалан, Ўзбекистон ўзининг қулай жуғрофий жойла-шувидан мамлакат иқтисодиёти, ижтимоий-сиёсий, ма-даний, илмий-техникавий салоҳиятини янада ривожлан-тириш йўлида фойдаланишга ҳаракат қилмоқда.

Бу соҳада, биринчидан, Ўзбекистонда йирик газ, кўмир, нефть конлари топилгани ва ишга туширилаётгани мамла-кат эҳтиёжларини қондирибгина қолмасдан, балки унинг экспорт имкониятларини ҳам оширади.

Иккинчидан, Ўзбекистон дунёдаги жуда катта олтин, кумуш ва бошқа қимматбаҳо маъдан захираларига эга бўлган давлатлар жумласига киради. Ҳозирги вақтда мамлақати-мизда қатор қимматбаҳо маъдан конлари қидириб топил-ган. Бу эса, чет эл инвестицияси ва технологиясини иш-лаб чиқаришга фаол жалб қилишни талаб этади.

Учинчидан, мамлакатимиз рангли металллар - мис, қўрғошин, руҳ, вольфрам рудаларига бой бўлган геостратегик макондир. Айни пайтда рений, молибден, кадмий, селен, индий ва олтингугуртнинг катта захиралари бўлган конлар ҳам мавжуд.

Тўртинчидан, мамлакатимизда мрамар, гранит конлари мавжуд. Уларнинг захиралари тахминан саксон беш миллион кубометр деб ҳисобланади. Ҳозирда Ғозгон, Нурота, Зарбанд конларида мрамар блокларни ишлаб чиқариш борасида чет эл замонавий технологияси асосида шериклар билан биргаликда иш олиб борилмоқда.

Бешинчидан, мамлакатимиз фосфоритларга, кадмий ва ош тузи конларига бой ҳудуд ҳисобланади.

Буларнинг барчаси юртимиз тараққиёт истиқболини белгилаб берувчи геостратегик мақсадларни белгилаш ва ҳаётга татбиқ этишда улкан аҳамият касб этади.

ДАВЛАТ МАФКУРАСИ — муайян давлатда амал қиладиган, баъзан расман белгилаб қўйиладиган ғоявий-назарий қарашлар, мафкуравий тамойиллар тизими. Айни пайтда «давлат мафкураси» деганда, давлатнинг жамият ҳаётини бошқариш, давлат аппарати ишини ташкил этишнинг ғоявий-назарий, сиёсий-ҳуқуқий асослари тизимини тушуниш кенг тарқалганини ҳам эсдан чиқармаслик зарур.

Бундай мафкуранинг ишлаб чиқилиши, ривожлантирилиши ва ижтимоий онга сингдирилишида давлатнинг аҳамияти ниҳоятда катта бўлади. У ёки бу мафкуранинг давлат мафкураси даражасига кўтарилиши эса, фикр эркинлигининг бўғилишига, жамият ҳаётининг барча соҳаларини тотал назорат қилинишига олиб келиши мумкин. Ўз вақтида Германияда фашизм, бир қатор мамлакатларда марксизм-ленинизмнинг давлат мафкурасига айланиши оқибатида келиб чиққан турли салбий жараёнлар буни яққол тасдиқлайди

ДЕМОКРАТИЯ (юн. «demos» — халқ ва «kratos» — ҳокимият) — халқ ҳокимияти, фуқароларнинг озодлиги ва тенглиги тамойилларини эълон қилишга асосланган сиёсий тузум шакли. Тарихий тараққиёт давомида демократия тушунчаси шаклан ва мазмунан бойиб борган. Бу жараён бугунги кунда ҳам давом этмоқда. Зеро, демократия энг ривожланган давлатларда ҳам юқори такомил нуқтасига, идеал дара-

жасига эришгани йўқ. Ҳар бир миллат ва жамият, айти пайтда ҳар бир давр ўз демократиясига эга. Бошқача айтганда, уни тушуниш, талқин этиш ва амалиётда қўллашда ўзига хослик барча даврларга хосдир. Бу ўзига хослик халқнинг босиб ўтган тарихий йўли, миллий менталитети, анъаналари, амалдаги ижтимоий муносабатларнинг характери каби бир қатор омиллар билан белгиланади.

Шундай бўлсада, барча миллатлар ва жамиятлар, даврлар ва давлатлар учун мавжуд тузумнинг демократик характери билан белгиланган умумий мезонлар бор. Бу ҳам бўлса демократия тамойиллари (принциплари) га риоя қилиниши, демократик институтларнинг мавжудлиги ва уларнинг фаолияти билан боғлиқдир. Ана шу мезонлар асосида демократиянинг реал ёки формал характери ҳақида гапириш мумкин бўлади. Демократия моҳиятан инсоннинг ҳар томонлама камол топиши учун берилган имконият, шахс билан жамият манфаатларидаги уйғунликни таъминловчи омилдир. Айти пайтда демократия қабул қилинган қонунлар, амалдаги тартиб-қоидалар ёрдамида шахс ҳаёти ва фаолиятини тартибга солувчи механизм ҳамдир. Бугунги кунда аксарият мамлакатларда демократия жамиятнинг яшаш мезонига айланиб қолди. Одатда вакиллик демократияси ва бевосита демократия бир-биридан фарқланади.

Вакиллик демократиясида фуқаролар қонунчилик, ижроия ва бошқа функцияларни бажарувчи органларни сайлайдилар. Бошқача айтганда, фуқароларнинг ўзлари бу функцияларни амалга оширишда бевосита иштирок этмайдилар. Бевосита демократия шаклида эса, фуқаролар у ёки бу масалаларни ўзлари тўғридан-тўғри ҳал қиладилар. Плевбесцит, референдумлар бевосита демократиянинг намоён бўлиш шакллари дидир.

Демократия асосида қизиқиш, интилиш ва манфаатларни мутаносиблаштириш, мувофиқлаштириш, муросага келтириш ва келишиш сиёсати ётади. Шу маънода демократия жамиятдаги кучларни бирлаштиришга, мамлакат салоҳиятини тараққиёт учун сафарбар қилишга хизмат қилади. Республика Президенти Ислон Каримовнинг «Ҳар қандай мунозарали масалаларни тинч йўл билан ҳал этиш, музокаралар йўли билан фикр алмашиш ва энг тўғри, ҳамма учун бирдай манфаатли бўлган ҳулосаларга келиш ва ҳар қандай зўравонликларга, тазийқ ва куч ишлатишга қарши равишда шарқона муносабатлар илмини эгаллаш-демак-

ки, шарқона демократия тамойиллари асосида иш юри-тишдир», - деган фикрларида демократиянинг ана шу си-фати чуқур тавсифлаб берилган. Кўриниб турибдики, де-мократия инсоният бугунги кунгача ўйлаб топган, ижти-мой муаммоларни ҳал этишнинг энг оқилона йўлидир.

ДЕМОКРАТИК ИНСТИТУТЛАР — ижтимоий ҳаётнинг демократик тамойилларга асосланишига хизмат қиладиган ташкилот ва тузилмалар мажмуи.

Уларни демократик мазмунга эга бўлган анъанавий ижтимоий-сиёсий институтлар (давлат, сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари) ҳамда мавжудлиги ва фаолияти фақат демократик жамият шаро-итидагина мумкин бўлган махсус институтлар (инсон ҳуқуқларига амал қилинишини таъминловчи турли нодав-лат тузилмалари) каби шартли икки гуруҳга ажратиш мум-кин.

Демократик жамиятда давлат ҳокимияти ўзининг асосий тармоқлари — қонун чиқарувчи, ижроия ва суд органларига ажратилган ҳолда амал қилади. Олий қонун чиқарувчи орган умумдавлат миқёсида қонунлар чиқариш ҳуқуқига эга. Қо-нун чиқарувчи ҳокимият доирасида ҳокимиятнинг барча тар-моқлари мустақил равишда фаолият кўрсатади. Улар бир-бирини қисман тўлдириб ва тенглаштириб туради. Ижроия ҳокимияти қонун чиқарувчи ва суд идоралари томонидан назорат қилинади. Айни вақтда ижроия ҳокимияти қонун-ларнинг амал қилинишини таъминлайди. Судга эса, қонун-ларнинг конституцияга мос келишини назорат этиш, жамият аъзолари ва ташкилотлар томонидан унга риоя эти-лишини таъминлаш юкланади. Бу жараёнда кенг ваколатлар доирасига эга бўлган ўз-ўзини бошқаришнинг маҳаллий идо-ралари ҳам муҳим ўрин эгаллайди.

Жамиятнинг энг фаол ва уюшган қисмини, унинг иж-тимоий қатлам ва гуруҳларини бириктирувчи сиёсий парти-ялар демократик жамиятнинг муҳим институти ҳисобла-нади. Сайловлар сиёсий партиялар рақобатини, уларнинг ҳукумат тизимига таъсири ва ўрнини аниқлаб берувчи бош майдон ҳисобланади. Сиёсий партиялар демократия шаро-итида, жамиятдаги хилма-хил қарашларнинг намоён бўли-шига хизмат қилади. Кўп партияли тизим шароитида де-мократик институтларнинг муҳим қисми бўлган сиёсий оппозициянинг мавжудлиги таъминланади.

Ижтимоий ҳаракат ва ташкилотлар (ижодий уюшмалар, ёшлар ташкилотлари, хайрия жамғармалари каби) демократик жамиятнинг таркибий қисми ҳисобланади. Бу ташкилот ва бирлашмалар турли ижтимоий гуруҳларнинг хилма-хил манфаатларни намоён қилади, уларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигининг шаклланиши ва ривожланишини таъминлайди. Улар ўзларининг реал мавқеидан келиб чиққан ҳолда давлат ва жамоат ишларида, ижтимоий-сиёсий муаммоларни ечишда иштирок этади. Ахборотларни йиғиш, қайта ишлаш ва тарқатиш ишлари билан шуғулланаётган оммавий ахборот воситалари ва ташкилотлар борган сари жамиятнинг энг фаол, мустақил демократик институтига айланиб бормоқда. Оммавий ахборот воситаларининг давлат ва жамият ҳаётидаги муҳим ўрнини ҳисобга олган ҳолда, улар “тўртинчи ҳокимият” деб аталаётгани ҳам бежиз эмас. Инсон ҳуқуқлари ва эркинлигига амал қилиниши устидан назоратни таъминлайдиган давлат ва нодавлат ташкилотлари (Омбудсман институти, қонунни ҳимоя қилувчи идоралар) муҳим демократик институтлар ҳисобланади. Жамиятнинг ижтимоий ва маънавий ривожланиши, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий муаммоларнинг ҳал этилиши демократик институтларнинг қанчалик ривожлангани ва улар фаолиятининг қанчалик самарадорлигига боғлиқ бўлади.

ДЕМОКРАТИК ПРИНЦИПЛАР (лот. principium-асос, биринчи асос) — ҳуқуқий демократик жамият асосини белгилайдиган демократик қонун-қоидалар мажмуи. Бугунги кунда уларсиз демократияни тасаввур ҳам қилиб бўлмайди. Барча фуқароларнинг қонун олдидаги тенглиги ва халқнинг ҳокимият манбаи бўлиб хизмат қилиши демократик принциплар асосини, ўзагини ташкил этади.

Ҳокимиятни монополлаштиришга йўл қўймайдиган тизимни ташкил этадиган давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларига бўлиниши демократиянинг яна бир муҳим принцидир. Қарорларнинг кўпчилик овоз билан қабул қилиниши, озчиликнинг кўпчилик иродасига бўйсиниши ҳам демократия тамойилларидан бири ҳисобланади.

Фуқароларнинг фундаментал ҳуқуқ ва эркинликларини (шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий) амалга ошириш - демократиянинг яна бир муҳим принци-

пи бўлиб, у фақат ҳуқуқий давлатдагина тўла намоён бўлади.

Шунингдек, фуқароларнинг ижтимоий ва сиёсий фаоллигини ҳамда юксак сиёсий маданиятини таъминлаш ҳам демократия принциплари руҳига мос келади. Демократия принциплари сиёсий курашнинг ривожланган шакл ва усулларидан қонун доирасида, ҳар хил тазйиқ ва зўравонликларга йўл қўймаган ҳолда фойдаланиш, маҳаллий ўз-ўзини бошқарув идораларининг жамиятни демократик ривожлантириш манфаатлари йўлидаги ваколатларини кучайтиришни назарда тутати.

Демократик принципларнинг тўлиқ рўйхати катта. Бундай даражага етиш демократик тараққиёт йўлини танлаган давлатларнинг идеали ҳисобланади. Бундай давлатлар сафига мустақиллик йилларида демократиянинг асосий принципларини изчиллик билан ҳаётга татбиқ этиб келаётган Ўзбекистон Республикаси ҳам киради.

ДИН (араб. — ишонч, ишонмоқ) — борлиқни яратувчи ва бошқарувчи, адолатнинг юксак намунаси, моддий оламга хос бўлмаган ва айни вақтда баркамолликнинг олий кўриниши сифатида тушунилувчи олий мавжудотга, яъни худога нисбатан муносабат, тасаввур, урф-одат ва маросимлар мажмуидир. Ибодат объектларига кўра — жониворларга, руҳларга, жин-алвасти, бутларга, турли илоҳларга сиғинувчи диний таълимотларни фарқлаш мумкин.

Дуализм ғоялари ҳозирги фалсафий таълимотлар, қараш ва ёндашувларда ҳам муайян ўрин тутати. Генезис ва тарқалишига кўра диннинг энг қадимги, миллий ва дунё динлари каби шакллари мавжуд.

Ҳар бир конкрет дин ўзига хос сиғиниш объекти ва расм-русум, ибодат, урф-одат ва ақидаларга эга. Бу ақида ва диний қонунларнинг баъзилари бани башарга асосан пайгамбарлар орқали етказилган.

Дин ва диний таълимотлар илоҳиётчилар (уламолар), атеистлар (динни инкор этувчилар) ва диншунослар томонидан ўрганилган. Дин — ижтимоий-тарихий ҳодиса, кишилик жамияти тараққиёти жараёнида маълум босқичда пайдо бўлган ижтимоий онг шаклларидан биридир. Бундай ёндашувга кўра, у муайян таълимотлар, ҳис-туйғулар, тоат-ибодатлар ва диний ташкилотларнинг фаолиятида намоён бўладиган олам, ҳаёт яратилишини тасаввур

қилишнинг алоҳида усулидир. Диннинг моҳияти турлича изоҳланса-да, унинг асосида ишонч, эътиқод туйғуси ётиши деярли барча томонидан тан олинади.

Ер куррасида энг кўп тарқалган, жаҳон халқларининг асосий қисми эътиқод қилувчи ва жаҳон динлари деб тан олинган динлар буддавийлик, христианлик ва ислом динидир.

Дин инсон ҳаётида муҳим аҳамиятга эга бўлган баъзи мураккаб ижтимоий, маънавий, руҳий вазифаларни ҳам бажаради. Хусусан, у аҳолини энг олий руҳий, ахлоқий ва маънавий қадриятлардан, тарихий ва маданий меросдан баҳраманд қилишга хизмат қилади. Айни пайтда ҳар бир дин турли урф-одат, маросим ва байрамлар ёрдамида ўз қавми турмушини тартибга солиш, назорат қилишга ҳам хизмат қилади. Шу билан бирга, динда қабул қилинган урф-одатларнинг унга эътиқод қилувчилар томонидан ўз вақтида амал қилиб борилиши ҳам шарт қилиб қўйилишини таъкидлаш зарур.

ДИНИЙ БАҒРИКЕНГЛИК (толерантлик) — хилма-хил диний эътиқодда бўлган кишиларнинг олижаноб ғоя ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшаши, кишилик жамияти равнақи йўлида хизмат қилишини англатади. Ҳозирда бу ғоя эзгулик йўлида нафақат диндорлар, балки жамиятнинг барча аъзолари ҳамкорлигини назарда тутаяди. Диний бағрикенглик тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, озода ва обода Ватан қуришнинг муҳим шартидир.

Қадимдан диёримизда буддавийлик, зардуштийлик, насронийлик, яҳудийлик, ислом динлари ёнма-ён яшаб келган, маданият марказлари ҳисобланган шаҳарларимизда масжид, черков, синагогалар фаолият кўрсатган. Уларда турли миллат, элат ва динга мансуб бўлган халқлар, қавмлар ўз диний амалларини эмин-эркин адо этган. Ватанимиз тарихининг энг мураккаб, зиддиятли, оғир даврларида ҳам юртимиздаги мавжуд дин вакиллари орасида диний асосда можаролар бўлган эмас. Бу — юртимиз халқларининг диний бағрикенглик борасида катта тажрибага эга бўлганидан далолат беради.

Ҳозирда мамлакатимизда ўн беш диний конфессиянинг ташкилотлари фаолият кўрсатмоқда. Уларга ўз диний маросимларини ўтказиш ва мамлакат ҳаётида фаол иштирок

этиш учун зарур барча шарт-шароитлар яратилган. Бу бо-
радаги ҳуқуқий асослар Ўзбекистон Конституциясида,
«Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги
қонунда мустаҳкамлаб қўйилган.

Маълумки, дунёдаги динлар асл моҳиятига кўра эзгу-
лик гоёсига асосланади ва тинчлик, яхшилик, дўстлик каби
хусусиятларга таянади. Одамларни ҳалоллик, поклик, меҳр-
шафқат, биродарлик ва бағрикенгликка даъват этади. Ин-
сон ҳаётининг асл мақсади инсон ва табиатга нисбатан
одилona, оқилona муносабатда бўлиш, доимо яхши, са-
вобли ишларни амалга оширишдан иборатлигини таъкид-
лайди. Шундай экан, ҳақиқий диний қарашлар ортида ди-
ний бағрикенглик ётади.

ДИНИЙ СЕКТА (лот. secta — таълим, йўналиш, мактаб)
— ибодат қилувчилар гуруҳи сифатида диний ташкилотлар-
нинг бир тури. Секта одатда илгари ҳукмрон бўлиб турган
диний оқимга муҳолифат тарзида, унинг бўлинишига юз ту-
тиши натижасида вужудга келади. Натижада ушбу диннинг
таълимотига, ташкилий тузилиши ва бошқа жиҳатларига
қарши чиқа бошлайди. Уларни динларнинг дастлабки ҳола-
тидан, асл ақидаларидан қайтганликда айблайди.

Тарихий ривожланиш жараёнида диний секталарнинг
кўплари йўқолиб кетган бўлса, бошқалари эса расмий ди-
ний ташкилотларга айланган. Шу билан бирга, инсоният
тараққиётининг турли ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар,
қийинчиликларга тўла бўлган ва туб бурилишлар даври деб
аталадиган босқичларида мутлақ ҳақиқатга даъвогарлик
қиладиган янгидан-янги секталар саҳнага чиқишини ама-
лиёт қайта-қайта исботлаётганини ҳам таъкидлаш зарур.

ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ — экстремизмнинг дин ни-
қобида намоён бўлиш шакли. Экстремизм муаммоларни ҳал
этишда ўта кескин чора-тадбирларни, фикр-қарашларни
ёқловчи назария ва амалиётни англатади. Диний экстре-
мизм ҳам ана шу тамойилларга асосланади.

Диний экстремизм намоён бўлишига кўра ҳудудий, мин-
тақавий, халқаро шаклларга бўлинади. Бундай қарашлар жуда
қадимий илдизларга эга бўлиб, ҳеч қачон чегара билмаган,
миллат, ҳудудни тан олмаган диний экстремизм барча дин-
лар доирасида ривожланган. Диний экстремистлар қаерда ва
қайси дин байроғи остида фаолият кўрсатмасин, асосий

мақсади диний давлатни барпо қилиш бўлиб, бу мақсадга ўзаро низолар, ихтилофлар, қуролли тўқнашувлар орқали, яъни қон тўкиш ва зўрлик билан эришишни кўзлайдилар.

Бу эса, мустақилликка ҳам, жамият тараққиётига ҳам катта ғов бўлади. Экстремистик гуруҳларнинг ягона мақсади ҳокимиятни қўлга олиш бўлиб, бу йўлда улар энг жирканч усулларни қўллашдан ҳам тап тортмайдилар. Бугунги кунга келиб нафақат ислом дунёси, балки бутун жаҳонда диний экстремизмнинг асл қиёфаси тўла-тўқис намоён бўлиб қолмоқда.

Дунёда инсон ҳуқуқлари ва демократик тамойиллар ус-тувор бўлиб бораётган, қонун ҳамда халқаро ҳуқуқ қоидалари мамлакатлар, халқлар, давлатлар орасидаги муносабатларнинг асосий тамойилига айланаётган ҳозирги даврда диний экстремизмга ўрин қолмаяпти. Аммо бу унга қарши курашмаслик, ҳушёрликни оширмасликни билдирмайди. Мазкур соҳада ҳам Президентимиз уқтирганлари каби огоҳлик, эзгу ғоялар йўлида кураш олиб бориш ҳаёт ва фаолиятнинг асосий мезони бўлиб қолмоқда.

ДИНИЙ ҒОЯЛАР — диний даъватлар, ақидалар, қадрият ва мақсадлар ифодаланган қарашлар мажмуи. Улар турли динларнинг амал қилиш йўлини белгилаб олишда намоён бўлади. Диний ғоялар муайян диннинг мавжудлигини таъминлаб берувчи омил бўлиб хизмат қилади.

Виждон эркинлиги, инсонларнинг ирқи, миллати, дини, пасл-насаби, жинсидан қатъи назар, ўзаро тенглиги таъминланган, умуминсоний ғоялар кўп сонли давлатлар ҳаётига сингиб бораётган ҳозирги даврда диний ғоялар ўзининг туб моҳиятини сақлаган ҳолда, одамзот ҳаёти, бахту саодати, тарбияси, маърифатида етакчи ғоялардан бири бўлиб келмоқда.

Диний бағрикенглик ғоясига таянган кўплав давлатларда хилма-хил диний эътиқодга эга бўлган турли миллат вакиллари ҳамжиҳат бўлиб, бир осмон остида тарихий, маданий, маънавий, руҳий муштаракликда яшаб, меҳнат қилиб келмоқда. Бу эса, кишиларнинг бир замин, бир Ватан учун, олижаноб ғоя ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшашини англатади.

Куръони каримдаги, «Эй инсонлар, дарҳақиқат, Биз сизларни бир эркак ва бир аёлдан яратдик ҳамда бир-бирларингиз билан танишишингиз (дўст-биродар бўлишин-

гиз) учун сизларни турли-туман халқлар ва қабила-элатлар қилиб қўйдик» деган оят диний ғоялардаги тотувлик, ўзаро ҳамжиҳатликнинг ёрқин намунасидир.

Ҳозирги замонда бу ғоя — эзгулик йўлида нафақат диндорлар, балки бутун жамият аъзоларининг ҳамкорлигини назарда тутуди, тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашнинг муҳим шартини ҳисобланади.

ДОГМАТИЗМ (юн. *dogma* — фикр, таълимот, қарор) — бирор бир фикр, таълимотни ўзгаришига шубҳа билан қаровчи оқим тарафдорлари, аниқроғи, ақидаларга кўр-кўрона ишониш, унга ёпишиб олиш, ҳар қандай шароитда ҳам унинг ўзгаришига йўл қўймасликка ҳаракат қилиш.

Муайян ақидани исботсиз кўр-кўрона қабул қилиш — ишониш бу оқим тарафдорларининг асосий принциpidир. Догматизм тарафдорлари амалиёт, илму-фан ютуқлари натижасида ҳақиқат тобора ойдинлашиб, конкретлашиб боришини тўла ҳис қилмайдилар, уларнинг назарида тушунчалар, назариялар, гипотезалар, қонунлар ўзгармайди. Агар биз билишнинг бирор-бир томонини мутлақлаштириб, унга ортиқча баҳо берсак, догматизм томон йўл тутган бўламыз.

Шундай қилиб, догматизмни ёқловчилар ўз фалсафий қарашлари билан билишнинг объектив жараён эканлиги, ҳақиқат билишнинг асоси эканлиги, ҳамда объектив оламга янгича, муносабатлар тарзида билишимиз ривожланиб, кенгайиб боришини инкор этадилар, бу билан нисбий ҳақиқатнинг родини камситиб, мутлақ ҳақиқатни билишнинг бирдан-бир босқичи деб баҳолайдилар.

Догматизмнинг хилма-хил шакллари мавжуд. Улар ижтимоий ҳаётда илму-фан соҳасида, иқтисодий, сиёсий ва маънавий жабҳаларда ўзига хос тарзда намоён бўлади, ҳар қандай ҳолатда ҳам у муайян ғояни мутлақлаштириб, ривожланиш ҳамда тараққиётга тўсиқ бўлиб қолаверади.

ДУАЛИЗМ (лот. *dualis* — икки) — оламнинг вужудга келиши, мавжудлик қонуниятлари ҳам руҳий-илоҳий, ҳам моддий асосга эгаллигини эътироф этувчи таълимот.

Дуализм Шарқнинг диний-фалсафий қарашлари доирасида кенг тарқалган. Зардуштийликнинг муқаддас китоби бўлмиш «Авесто»да тирикликнинг маъно-мазмуни азалдан икки мавжудот — Ахура Мазда ва Аҳриман (Анхра — Маню) ўртасидаги, яхшилик, эзгулик, ёруғлик билан

ёмонлик, қоронғулик, зулмат ўртасидаги курашдан иборат деб қайд қилингани фикримизнинг далили бўла олади. Бу хилдаги қарашлар Марказий Осиёда ислом дини қарор топгунча ҳам устувор бўлиб келган.

Марказий Осиё пантеизми оламнинг яратувчиси Аллоҳ, лекин табиат ривожи ўз-ўзидан содир бўлади, деган ғояни қайд қилади. Шунинг учун ҳам, Марказий Осиё Уйғониш даврининг мутафаккирлари табиий билимларни ҳам, исломий билимларни ҳам чуқур ўрганишга ҳаракат қилганлар.

Янги замон фалсафасида Р. Декарт оламнинг асосини ҳам моддий, ҳам руҳий субстанция ташкил қилади, деб талқин қилган. У борлиқни фикрловчи субстанция (руҳ) ва материяга бўлади. Шундан келиб чиққан ҳолда, Декарт бу икки субстанциянинг инсон учун аҳамияти масаласини ҳал қилади. Бунга кўра, психологик ва физиологик ҳодисалар бир-бирига боғлиқ эмас. Бу даврда онтологик дуализм билан бир қаторда билиш субъектини билиш объектига қарама-қарши қўювчи гносеологик дуализм ривож топганини ҳам таъкидлаш зарур.

ДУНЁВИЙ ҒОЯ — 1) муайян ғояларни ифодалаш учун қўлланиладиган тушунча; 2) жамият ва инсонни эзгу мақсадлар сари етаклайдиган соғлом фикрлар мажмуи. Бу ғояларни мазмун-моҳиятига кўра, умуминсоний, илмий, фалсафий каби бир неча турларга бўлиш мумкин.

Дунёвий ғоялар маълум бир миллат, давлат, халқ ва жамият эҳтиёжлари, мақсад-муддаолари, манфаатларини амалга ошириш тамойилини ҳам ўзида мужассамлаштиради, дунё мамлакатларининг ривожланиш йўлини белгилаб олишга доир долзарб ғояларни ташкил этади. Ўзбекистон Республикасида бу ғоялар асосан миллий ва умуминсоний қадриятлар, демократия тамойиллари ва бошқа ҳаётий ҳақиқатлар сифатида намоён бўлмоқда.

Дунёвий ғоялар адолат ва ҳақиқат, эркинлик ва мустақиллик руҳини, тараққиёт йўлидаги олижаноб мақсад-муддаоларни ифода этиб, Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги учун хизмат қилмоқда. Улар ҳурфикрли, мутелик ва журъатсизликдан холи бўлган, билими ва кучига ишониб яшайдиган, ўзининг мустақил қарашларига эга бўлган кишилар жамиятининг ғояларидир.

Шунинг учун ҳозирда демократик, умуминсоний мазмундаги ғоялар, ирқи, миллати ва жинсидан қатъи назар, инсонлар, қўп сонли мамлакатлар ҳаётига чуқур кириб бориб, уларнинг асосий ғояларига айланиб бормоқда.

Демократия асосида шакллантирилган ижтимоий бағрикенглик ва адолат ҳам унинг таркибий қисмларидан ҳисобланади. Бу ғоялар дунёвий давлатдаги турли миллат ва дин вакилларининг эркин фаолияти, ҳамжиҳатлиги ва ҳақ-ҳуқуқларини кафолатлайди.

Ҳозирги кунда дунёвий ғоялар эзгулик йўлида бутун жамият аъзоларининг ҳамкорлигини назарда тутаяди, тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашнинг муҳим шарти ҳисобланади.

ДУНЁНИНГ МАФКУРАВИЙ МАНЗАРАСИ — жаҳонда рўй бераётган ғоявий жараёнлар, мавжуд мафкура шакллари, уларнинг моҳияти, мақсадлари ва ўзаро муносабати билан боғлиқ ҳолат, хусусият ва фаолиятларни яхлит тарзда акс эттирувчи тушунча. Бугунги дунё муайян яхлитликни ташкил этса-да, ундаги минтақа ва давлатлар, миллатлар ва халқлар ўз ўрнига кўра турли мавқега эга. Ҳозирги даврда дунёда ғоявий қарама-қаршилиқлар мураккаб тус олган, мафкура полигонлари ядро полигонларидан ҳам кучлироқ бўлиб бораётган даврдир. Шундай экан, уларнинг ўзига хос манфаатларини ифодалайдиган мафкуравий таъсир усуллари бўлиши шубҳасиз. Жаҳон сиёсий харитасида кўплаб давлатлар мавжуд бўлиб, уларда турли сиёсий кучлар, партиялар, динлар, диний оқимлар, мазҳаблар, гуруҳ ва қатламлар фаолият кўрсатмоқда. Улар ўзаро фарқландиган, баъзан бир-бирига зид бўлган манфаатларга эга. Айнан мана шу манфаатлар ўзга халқлар, турли минтақалар, давлатларнинг аҳолиси ёки ижтимоий гуруҳлар онига, турмуш тарзига таъсир ўтказиш, уларни бўйсундириш учун йўналтирилган мақсадларни шакллантиради. Бундан кўзланган асосий муддао эса, муайян жойдаги кишиларга иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий ва диний қарашларни сингдириш орқали ўз манфаатларини таъминлашга интилади. Бундай таъсир ўтказишнинг тинч йўли кўзланган мақсадга олиб келмаганда бошқа мамлакатларнинг ички ишларига аралашиш, мавжуд вазиятни атайлаб кескинлаштириш, куч ишлатиш йўли билан бўлса ҳам, ижтимоий беқарорликни юзага келтиришга ҳаракат қилинади. Бугун-

ги дунёнинг мафкуравий манзарасига назар ташланса, аксарият илғор давлатларда умуминсоний қадриятлар ва демократик тамойилларга асосланган мафкуралар амал қилмоқда. Уларда тинчлик ва тараққиёт инсон ва жамият камолотига хизмат қиладиган умуминсоний ғоялар устувордир. Шу билан бирга, инсон онгида янгича дунёқараш ва тафаккур услуби шаклланаётган ҳозирги даврда муайян кучларнинг мафкура майдонида ҳукмронлик қилишга, ўз таъсир доирасини кенгайтиришга қаратилган интилиши кучайиб бормоқда. Тажовузкор миллатчилик ва шовинизм, неофашизм ва терроризм, ирқчилик ва экстремизм мафкуралари шулар жумласидандир. Хусусан, террорчилик турли шаклларга кириб, кучли моддий асосга эга бўлиб, мафкуравий хавфи ортиб бормоқда. Шу билан бирга, эътиқод умумийлигига асосланган (масалан, панисломизм), этник бирликка урғу бериш (масалан, панславизм, панэронизм, пантуркизм) ва ягона ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий маконда яшаш натижасида юзага келган боғлиқлик асосида (масалан, пансоветизм) яқка мафкура ҳукмронлигини таъминлаш, шу йўл билан жаҳон майдонларини мафкуравий жиҳатдан бўлиб олишга уринишлар ҳам бор.

Лекин булар бугунги дунёдаги мафкуравий жараёнларни тўла-тўқис акс эттира олмайди. Мафкуравий жараёнлар ўзгариб турибди. Бу борада XX аср сўнгида рўй берган ўзгаришлар, икки кутбли дунёнинг барҳам топиши ҳам ўз таъсирини ўтказди. Ҳозирги даврда терроризм ва экстремизмга қарши кураш, дунё мамлакатлари орасида унга муносабатнинг кескин ўзгариши ҳар бир кишининг ёт ва бегона ғояларга нисбатан огоҳ бўлишга ундайди.

«ЖАМИЯТИМИЗ МАФКУРАСИ ХАЛҚНИ — ХАЛҚ, МИЛЛАТНИ — МИЛЛАТ ҚИЛИШГА ХИЗМАТ ЭТСИН» — Президент Ислом Каримовнинг миллий истиқдол ғояси, маънавият ва мафкура масалаларига бағишланган асарларидан бири («Тафаккур» журнали Бош муҳаррирининг саволларига жавоблари). Ушбу жавоблар муаллиф асарларининг 7-жилдига киритилган. Унда Ислом Каримовнинг мафкуранинг жамият ҳаётидаги ўрни, таълим-тарбия, миллий ғоя ва миллий мафкура тушунчаларининг мазмуни ҳақидаги чуқур назарий хулосалари баён этилган.

Асарда халқимизнинг ҳаётнинг барча соҳалари бўйича ўз олдига қўйган аниқ мақсад ва муддаоси борлиги, мил-

лий ғоя, миллий мафкура уларни ифода этадиган қудратли куч экани алоҳида таъкидланади. Ислом Каримов бу ҳақда фикр юритар экан, шундай дейди: «Мақсад дегани — халқни, миллатни бирлаштирувчи, йўлга бошловчи бамисоли бир байроқ. Бу байроқ бутун Ўзбекистон халқининг руҳини, ғурур-ифтихорини, керак бўлса, қудратини, орзу-интилишларини мужассамлаштирадиган улуғ кучдир. Давлатимизнинг, халқимизнинг, эл-юртимизнинг мақсади ўзининг улуғворлиги, ҳаётийлиги ва ҳаққонийлиги билан ҳаммамизни жалб этадиган бўлмоғи лозим. Токи, бу мақсад халқни — халқ, миллатни — миллат қила билсин, қўлимизда енгилмас бир кучга айлансин» (Асарлар, 7-жилд, 89-бет).

Мафкура жамият ривожини тезлаштиради, миллатни, барча фуқароларни умумий мақсад йўлида бирлаштиради. Аниқроқ айтганда, миллий мафкура бутун Ўзбекистон халқининг руҳини, ҳис-туйғусини, миллий ғурур ва ифтихорини, куч-қудратини, орзу-интилишларини мужассамлаштирадиган буюк ғоявий кучдир. Шунинг учун ҳам Ислом Каримов мафкуранинг шаклланиш жараёнида, авваламбор, мамлакатнинг бугунги ҳаёти, ўтмиши, келажаги, бутун тақдири учун қайгурадиган, Ватан қисматини ўз қисмати деб биладиган кенг жамоатчиликнинг илғор дунёқараши ва тафаккурига асосланиш лозимлигини уқтиради.

Асарда таъкидланганидек, миллий ғоя ва мафкура кўҳна анъаналаримиз, халқимизнинг орзу-умидлари, жамиятимиз олдида турган олий мақсад ва вазифаларни қамраб олиши лозим; миллатчилик, бошқа халқларни менсимаслик кайфиятидан холи бўлиб, жаҳон ҳамжамиятида ўзимизга муносиб ўрнимизни топишимиз, обрў-эътибор қозонишимизда пойдевор ва илҳомлантирувчи куч бўлиши даркор; кишиларни, авваламбор, ёш авлодимизни ватанпарварлик, эл-юртга садоқат руҳида тарбиялашда мадад бериши зарур.

Асарда тафаккур қуллиги ҳар қандай қарамликдан ҳам кўра даҳшатли экани таъкидланган. Бугунги кунда, мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан кўпроқ кучга эга бўлиб бораётган бир пайтда, инсонлар, айниқса, ёшлар ҳар хил ёт мафкуралар таъсирига берилмаслик учун мафкуравий жиҳатдан қуролланган бўлмоғи зарур. Бунда ғояга қарши фақат ғоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиш.

олишиш мумкинлиги — мафкуравий курашнинг янгича концепцияси сифатида исботлаб берилган.

Миллий истиқлол мафкурасининг мазмун-моҳияти, асосий тамойиллари ўзининг изчил ва теран ифодасини топган ушбу асардаги ғоялар Ислом Каримовнинг кейинги асарларида янада ривожлантирилди.

ЖАМОАТЧИЛИК ФИКРИ — кенг жамоатчиликнинг, омманинг, аҳоли кўпчилиги қатламининг воқеа-ҳодисаларга, ижтимоий жараёнларга нисбатан муносабатини ифодаловчи фикрлари, ғоя, қараш ва тасаввурлари. Жамоатчилик фикри ижтимоий ҳаёт таъсирида стихияли шаклланиб бориши ёки сиёсий ташкилотлар ва мафкуравий муассасаларнинг омма онига таъсир кўрсатиши натижасида мақсадга мувофиқ ўзгариб бориши мумкин. У жамоа онгининг ўзига хос умумлашган ифодаси сифатида, алоҳида фикрларнинг ўзаро алмашинуви, бойиши ва уйғунлашиб бориши натижасида юзага келади. Жамоатчилик фикри ақлий, ҳиссий ва иродавий жиҳатларни узвий бирликда ифодалайди ва турли тарзда намоён бўлади. Биринчидан, воқеаларга маънавий муносабат сифатида. Бунда воқеаларни баҳоловчи фикрлар кенг жамоатчилик томонидан бирор-бир тарзда эътироф этилади. Иккинчидан, ғоявий-амалий муносабат сифатида. Унда ҳиссий ва иродавий истаклар, интилиш ва ниятлар оммалашади, жамоатчиликни амалий фаолиятга ундайди. Учинчидан, амалий муносабат сифатида. Бунда кишилар воқеа ва жараёнларга бўлган муносабатларини ўзларининг оммавий ҳаракатлари билан намоён этади. Жамоатчилик фикрининг кўпчиликка таяниши унинг таъсир кучини белгилаб беради.

Маълум воқеалар ҳақидаги ахборот ва муносабатларни тез ва кенг тарқалиши ҳамда ошқор қилинишида оммавий ахборот воситалари (ОАВ)нинг ўрни беқиёсдир. ОАВнинг тўртинчи ҳокимият даражасига кўтарилиши ҳам улар тарқатадиган хабар ва янгиликларнинг жамоатчилик фикрини шакллантириш ва ўзгартиришга таъсири билан белгиланади.

Ижтимоий жараёнларга муносабатнинг турлича бўлиши уни ифодаловчи фикрлар ранг-баранглигига олиб келади. Муайян ҳақиқатни турлича изоҳлаш ва талқин этишга асосланувчи плюрализмнинг мавжудлиги жамиятда жамоатчилик фикрлари ранг-баранглигини белгилаб беради.

Бунда маълум ижтимоий гуруҳ орасида кенг тарқалган ва муайян аҳамиятга эга бўлган фикрлар бошқа гуруҳ учун эътиборга эга бўлмаслиги ҳам мумкин.

Шунинг учун ҳам, тараққиётнинг ўзбек моделини, бу йўлдаги амалий ислохотларни қўллаб-қувватлаш ҳамда унда фаол иштирок этиш борасидаги муносабатларни ифода-ловчи, жамият аъзоларининг барча табақа ва қатламлари-ни бирлаштирувчи жамоатчилик фикрини шакллантириш ва муттасил сақлаб қолиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Кенг халқ оммасининг ижобий муносабатини мақсадга мувофиқ шакллантириш, доимий ўрганиш ва ҳисобга олиш тараққиётни таъминлашда тўғри йўлдан адашмаслик ва оқилона қадам қўйишда тобора кучли омилга айланиб бор-моқда.

ЗАРДУШТИЙЛИК — энг қадимий динлардан бири. У қадимги Хоразмда шаклланган. Милоддан аввалги VII-VI асрларда бутун Турон ўлкаси, шунингдек, Эрон, Хурон, Озарбойжон, Ироқ, Кичик Осиё каби бир қатор мамлакатлар ва минтақаларда давлат дини даражасига кутарилган. Ундаги тараққийпарвар ғоялар халқнинг маънавий юксалишига самарали таъсир кўрсатган.

Зардуштийлик Хоразм ўлкасида таваллуд топган Зардушт Спитома номи билан боғлиқ. Зардушт тарихда Зороастр, Заратуштра номи билан ҳам тилга олинади. Абу Райҳон Берунийнинг маълумот беришича, у етмиш йил, бошқа манбаларга кўра эса, етмиш етти йил умр кўрган.

Ўша даврда ҳар бир уруғ-қабилага тегишли бўлган эски ғоялар, тушунча ва қабила динлари ушбу минтақада яшайдиган халқларнинг ягона мақсад йўлида бирлашувига тўсиқ бўлиб келар эди. Зардушт замон талабига жавоб берадиган илғор ғоя ва диний таълимотни яратди. Бу таълимот тарихда зардуштийлик (юн. — зороастризм) номи билан машҳур бўлди.

Зардуштийлик негизида яккахудолик ғояси ётади. Оламни, ёруғлик ва зулматни, тирик мавжудотни яратган, одамларга эзгулик бахшида этган ягона бош Худо ҳақидаги қарашлар «Авесто» китобида ўз ифодасини топди. Зардуштийлик оламнинг асоси бир-бирига қарама-қарши бўлган тамойиллар — яхшилик ва ёмонлик, ёруғлик ва зулмат, эзгулик ва ёвузлик, ҳаёт ва ўлим ўртасида давом этадиган кураш заминига қурилган, деб тушунтиради.

Зардуштийлик динида олов, ер, сув ва ҳаво худо томонидан яратилган муқаддас нарсалар, жамики мавжудотнинг бош ибтидоси сифатида қайд этилади, олов гуноҳлардан форигъ этувчи сеҳрли куч деб қаралади. Шунинг учун, бу динни оташпарастлик дини, унга эътиқод қилувчиларни эса оташпарастлар деб ҳам атайдилар. Зардуштийлик динида мурдани ерга кўмиш ёки куйдириш тақиқланиб, марҳумнинг жасади махсус минора-дахмаларга (улар «сукут миноралари» деб юритилган) қўйиб, қуш-қузғунларга едирилади. Ғўштдан тозаланган суяклар минора ўртасидаги қудуққа сочиб юборилади. Шу билан бирга, бу дин жоннинг ўлмаслиги, унинг абадийлигини тан олиб, жаннат ва дўзахни ҳам эътироф этади.

Зардуштийлик динига милодий VII асргача, яъни, ислом тарқалгунга қадар — қарийб минг йилдан ортиқ давр мобайнида Ўрта Осиё, Хуросон, Эрон, Ироқ, Шимолий Ҳиндистон ва бошқа ўлкаларда истиқомат қилган аҳоли эътиқод қилиб келган. Ҳозирги кунда Ҳиндистоннинг Бомбай ва Гужарот штатларида ва Эроннинг айрим минтақаларида зардуштийликнинг баъзи анъаналарини ўзида сақлаб қолган қавмлар мавжуд. Шунингдек, юртимизнинг Бухоро, Қашқадарё, Самарқанд вилоятларида зардуштийликнинг баъзи урф-одатлари сақланиб қолган. Масалан, келин-куёвни олов атрофида айлантириш, қабристонда шамчироқ ёқиш, исирик тутатиш каби одатлар шулар жумласидандир.

ИДЕАЛИЗМ (юн. *idea* — ғоя, тасаввур, тушунча) — олам ва одамнинг яралиши, табиат ва жамиятнинг моҳияти ва ривожда руҳий, моддий бўлмаган омилларни устувор деб билувчи фалсафий йўналиш. Идеализм тарихи буюк юнон файласуфи Афлотун таълимотидан бошланали. У турли хил фалсафий фикрларни таҳлил қилар экан, ўзини идеализм намояндаси дея очиқ тан олади. Худди шу даврдан бошлаб, фалсафий қарашларда идеализм ва материализм (моддиюнчилик) таълимотлари пайдо бўлган. Идеализм ўз тараққиётида бир қатор даврларни бошдан кечирган. У Афлотун, Фома Аквинский, Шеллинг, Гегель, неотомизм йўналиши намояндалари таълимотида объектив идеализм шаклида, Беркли, Юм ва бошқа баъзи ҳозирги замон Фарб фалсафий фикри намояндалари таълимотларида эса, субъектив идеализм шаклида ривож топган.

ХІХ асрда шаклланган марксистик фалсафада онгнинг материяга, руҳнинг табиатга муносабати масаласи мутлақлаштирилди ва идеализм билан материализм ўртасида метин девор тикланди. Улар ўртасидаги муносабат сиёсийлаштирилиб, материализм илғор, тараққийпарвар кучларнинг, идеализм эса қолоқ, реакцион кучларнинг мафқураси сифатида таърифланди.

Идеализм фалсафий йўналиш сифатида уз ғояларини фалсафий назариялар, тамойиллар, мантиқ қонуниятлари ёрдамида асослашга интилади. Шу сабабдан, идеализмнинг моҳиятини тушуниш унинг гносеологик ва ижтимоий илдиэларини ҳисобга олишни тақозо этади.

Объектив идеализм тушунчалар, мавҳум тафаккурнинг аҳамиятини, субъектив идеализм эса, идрок ва сезгиларнинг аҳамиятини мутлақлаштиради. Бироқ, бу идеализм билан материализм ўртасидаги диалектик характерга эга бўлган қарама-қаршиликни мутлақлаштириш учун сабаб бўла олмайди. Чунки ғоя билан моддийлик орасида ўтиб бўлмас чегара йўқ.

Ижтимоий борлиқ бирламчи, ижтимоий онг эса, иккиламчи, деган ғоя инсонни жамиятда содир бўлаётган сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маънавий жараёнларнинг заиф бир иштирокчиси ва кузатувчиси қилиб қўяди. Ҳолбуки, жамият, унда содир бўладиган воқеа ва ҳодисалар инсон онгли фаолиятининг маҳсулидир. Ижтимоий борлиқ инсоний ғояларнинг моддий кўриниши бўлса, ғояларнинг мазмуни эса маънавийдир. Шу сабабдан, идеализмнинг асосий хусусияти ғоянинг аҳамиятини мутлақлаштиришда эмас, балки унинг мавжудлигини тан олишда намоён бўлади.

ИДЕОЛОГИЯ (юн. idea — ғоя, тушунча, logos — таълимот) — сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, фалсафий, диний ва ш. к. қарашлар ва ғоялар тизими (қаранг: «Мафқура»).

ИЖТИМОЙ ҲАМКОРЛИК — миллий истиқлол мафқурасининг асосий ғояларидан бири. У турли миллат, ирқ ва динга мансуб кишилар ва гуруҳларнинг умумий мақсад йўлидаги ҳамжиҳатлигини ифодалайди.

Миллий истиқлол мафқураси тизимида ижтимоий ҳамкорлик ғоясининг мустаҳкам ўрин эгаллаши дунёда, мамлакатимизда ташкилот ва ижтимоий қатламлар, турли инс-

титутлар ўртасида ўзаро ҳамкорлик алоқаларини таъминлаш зарурати билан изоҳланади.

Жамиятдаги тотувлик ва барқарор тараққиёт турли шахслар ҳамда ижтимоий тоифалар ўртасидаги ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликка боғлиқ. Шахснинг манфаатлари миллат ва жамият манфаатларига уйғунлаштириладиган ҳолдагина юксак тараққиётга эришиш мумкин. Аҳолининг турли қатламлари орасидаги муносабатлар ва ўзаро ҳамкорликни яхшилаш жамиятдаги барқарорликни мустаҳкамлашга замин яратади. Аксинча, ана шу ҳамкорликнинг издан чиқиши ёки муносабатларнинг ёмонлашуви барқарорликнинг бузилишига олиб келади, ижтимоий беқарорлик, сиёсий бошбошдоқлик ва миллий парокандаликни келтириб чиқаради.

Давлатнинг бош ислоҳотчилик роли, энг аввало, жамиятдаги ижтимоий ҳамкорликни таъминлайдиган иқтисодий асосларни, сиёсий вазиятни, маданий муҳитни, ҳуқуқий-қонуний муносабатларни ташкиллаштириш, бошқариш ва назорат қилиш фаолиятида намоён бўлади. Шунинг учун ҳам жамият ҳаётининг барча соҳаларини эркинлаштириш ижтимоий ҳамкорликнинг зарурий шарти сифатида қаралиши керак. Зеро, моҳиятан эркинлик ғояси асосига қурилган ижтимоий ҳамкорлик ана шундай шароитдагина жамият тараққиётининг кафолатига айланади.

«ИМТИЁЗЛИ ҲАМКОРНИ БЕЛГИЛАШ» — муайян минтақада геостратегик манфаатларни амалга оширишга хизмат қиладиган тамойиллардан бири. Муайян асосларга таянган ҳолда (диний, лисоний бирлик, маданий яқинлик ёки бошқа сабабларга кўра), ҳар бир давлат ким биландир имтиёзли ҳамкорлик қилиши мумкин. Бу — табиий. Аммо бу ўринда гап имтиёзли ҳамкордан муайян минтақа давлатлари ўртасида айирмачилик майлларини авж олдириш, номақбул бўлиб туюлган давлатлар имкониятларини чеклаш йўлида фойдаланиш, шу билан бирга, ҳамкор давлатнинг минтақадаги бошқа давлатлардан қайсидир жиҳатдан устунлигини таъминлашга қаратилган интилишлар ҳақида бормоқда. Аслида бош мақсад — муайян минтақага таъсир ўтказиш учун ўзига хос плацдармга эга бўлишдан иборат. Бунга собиқ Совет Иттифоқининг Кубадан Лотин Америкаси давлатларига инқилобни экспорт қилиш учун фойдаланишга урингани мисол бўла олади.

ки, шарқона демократия тамойиллари асосида иш юри-тишдир», - деган фикрларида демократиянинг ана шу си-фати чуқур тавсифлаб берилган. Кўриниб турибдики, де-мократия инсоният бугунги кунгача ўйлаб топган, ижти-мой муаммоларни ҳал этишнинг энг оқилона йўлидир.

ДЕМОКРАТИК ИНСТИТУТЛАР — ижтимоий ҳаётнинг демократик тамойилларга асосланишига хизмат қилади-ган ташкилот ва тузилмалар мажмуи.

Уларни демократик мазмунга эга бўлган анъанавий ижтимоий-сиёсий институтлар (давлат, сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари) ҳамда мавжудлиги ва фаолияти фақат демократик жамият шаро-итидагина мумкин бўлган махсус институтлар (инсон ҳуқуқларига амал қилинишини таъминловчи турли нодав-лат тузилмалари) каби шартли икки гуруҳга ажратиш мум-кин.

Демократик жамиятда давлат ҳокимияти ўзининг асосий тармоқлари — қонун чиқарувчи, ижроия ва суд органларига ажратилган ҳолда амал қилади. Олий қонун чиқарувчи орган умумдавлат миқёсида қонунлар чиқариш ҳуқуқига эга. Қо-нун чиқарувчи ҳокимият доирасида ҳокимиятнинг барча тар-моқлари мустақил равишда фаолият кўрсатади. Улар бир-бирини қисман тўлдириб ва тенглаштириб туради. Ижроия ҳокимияти қонун чиқарувчи ва суд идоралари томонидан назорат қилинади. Айни вақтда ижроия ҳокимияти қонун-ларнинг амал қилинишини таъминлайди. Судга эса, қонун-ларнинг конституцияга мос келишини назорат этиш, жамият аъзолари ва ташкилотлар томонидан унга риоя эти-лишини таъминлаш юкланади. Бу жараёнда кенг ваколатлар доирасига эга бўлган ўз-ўзини бошқаришнинг маҳаллий идо-ралари ҳам муҳим ўрин эгаллайди.

Жамиятнинг энг фаол ва уюшган қисмини, унинг иж-тимоий қатлам ва гуруҳларини бириктирувчи сиёсий парти-ялар демократик жамиятнинг муҳим институти ҳисобла-нади. Сайловлар сиёсий партиялар рақобатини, уларнинг ҳукумат тизимига таъсири ва ўрнини аниқлаб берувчи бош майдон ҳисобланади. Сиёсий партиялар демократия шаро-итида, жамиятдаги хилма-хил қарашларнинг намоён бўли-шига хизмат қилади. Кўп партияли тизим шароитида де-мократик институтларнинг муҳим қисми бўлган сиёсий оппозициянинг мавжудлиги таъминланади.

Ижтимоий ҳаракат ва ташкилотлар (ижодий уюшмалар, ёшлар ташкилотлари, хайрия жамғармалари каби) демократик жамиятнинг таркибий қисми ҳисобланади. Бу ташкилот ва бирлашмалар турли ижтимоий гуруҳларнинг хилма-хил манфаатларни намоён қилади, уларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигининг шаклланиши ва ривожланишини таъминлайди. Улар ўзларининг реал мавқеидан келиб чиққан ҳолда давлат ва жамоат ишларида, ижтимоий-сиёсий муаммоларни ечишда иштирок этади. Ахборотларни йиғиш, қайта ишлаш ва тарқатиш ишлари билан шуғулланаётган оммавий ахборот воситалари ва ташкилотлар борган сари жамиятнинг энг фаол, мустақил демократик институтига айланиб бормоқда. Оммавий ахборот воситаларининг давлат ва жамият ҳаётидаги муҳим ўрнини ҳисобга олган ҳолда, улар “тўртинчи ҳокимият” деб аталаётгани ҳам бежиз эмас. Инсон ҳуқуқлари ва эркинлигига амал қилиниши устидан назоратни таъминлайдиган давлат ва нодавлат ташкилотлари (Омбудсман институти, қонунни ҳимоя қилувчи идоралар) муҳим демократик институтлар ҳисобланади. Жамиятнинг ижтимоий ва маънавий ривожланиши, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий муаммоларнинг ҳал этилиши демократик институтларнинг қанчалик ривожлангани ва улар фаолиятининг қанчалик самарадорлигига боғлиқ бўлади.

ДЕМОКРАТИК ПРИНЦИПЛАР (лот. principium-асос, биринчи асос) — ҳуқуқий демократик жамият асосини белгилайдиган демократик қонун-қоидалар мажмуи. Бугунги кунда уларсиз демократияни тасаввур ҳам қилиб бўлмайди. Барча фуқароларнинг қонун олдидаги тенглиги ва халқнинг ҳокимият манбаи бўлиб хизмат қилиши демократик принциплар асосини, ўзагини ташкил этади.

Ҳокимиятни монополлаштиришга йўл қўймайдиган тизимни ташкил этадиган давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларига бўлиниши демократиянинг яна бир муҳим принцидир. Қарорларнинг кўпчилик овоз билан қабул қилиниши, озчиликнинг кўпчилик иродасига бўйсиниши ҳам демократия тамойилларидан бири ҳисобланади.

Фуқароларнинг фундаментал ҳуқуқ ва эркинликларини (шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий) амалга ошириш - демократиянинг яна бир муҳим принци

пи бўлиб, у фақат ҳуқуқий давлатдагина тўла намоён бўлади.

Шунингдек, фуқароларнинг ижтимоий ва сиёсий фаоллигини ҳамда юксак сиёсий маданиятини таъминлаш ҳам демократия принциплари руҳига мос келади. Демократия принциплари сиёсий курашнинг ривожланган шакл ва усулларида қонун доирасида, ҳар хил тазйиқ ва зўравонликларга йўл қўймаган ҳолда фойдаланиш, маҳаллий ўз-ўзини бошқарув идораларининг жамиятни демократик ривожлантириш манфаатлари йўлидаги ваколатларини кучайтиришни назарда тутлади.

Демократик принципларнинг тўлиқ рўйхати катта. Бундай даражага етиш демократик тараққиёт йўлини танлаган давлатларнинг идеали ҳисобланади. Бундай давлатлар сафига мустақиллик йилларида демократиянинг асосий принципларини изчиллик билан ҳаётга татбиқ этиб келаётган Ўзбекистон Республикаси ҳам киради.

ДИН (араб. — ишонч, ишонмоқ) — борлиқни яратувчи ва бошқарувчи, адолатнинг юксак намунаси, моддий оламга хос бўлмаган ва айна вақтда баркамолликнинг олий кўриниши сифатида тушунилувчи олий мавжудотга, яъни худога нисбатан муносабат, тасаввур, урф-одат ва маросимлар мажмуидир. Ибодат объектларига кўра — жониворларга, руҳларга, жин-алвасти, бутларга, турли илоҳларга сиғинувчи диний таълимотларни фарқлаш мумкин.

Дуализм ғоялари ҳозирги фалсафий таълимотлар, қараш ва ёндашувларда ҳам муайян ўрин тутлади. Генезис ва тарқалишига кўра диннинг энг қадимги, миллий ва дунё динлари каби шакллари мавжуд.

Ҳар бир конкрет дин ўзига хос сиғиниш объекти ва расм-русум, ибодат, урф-одат ва ақидаларга эга. Бу ақида ва диний қонунларнинг баъзилари бани башарга асосан пайғамбарлар орқали етказилган.

Дин ва диний таълимотлар илоҳиётчилар (уламолар), атеистлар (динни инкор этувчилар) ва диншунослар томонидан ўрганилган. Дин — ижтимоий-тарихий ҳодиса, кишилик жамияти тараққиёти жараёнида маълум босқичда пайдо бўлган ижтимоий онг шаклларида биридир. Бундай ёндашувга кўра, у муайян таълимотлар, ҳис-туйғулар, тоат-ибодатлар ва диний ташкилотларнинг фаолиятида намоён бўладиган олам, ҳаёт яратилишини тасаввур

қилишнинг алоҳида усулидир. Диннинг моҳияти турлича изоҳланса-да, унинг асосида ишонч, эътиқод туйғуси ётиши деярли барча томонидан тан олинади.

Ер куррасида энг кўп тарқалган, жаҳон халқларининг асосий қисми эътиқод қилувчи ва жаҳон динлари деб тан олинган динлар буддавийлик, христианлик ва ислом динидир.

Дин инсон ҳаётида муҳим аҳамиятга эга бўлган баъзи мураккаб ижтимоий, маънавий, руҳий вазифаларни ҳам бажаради. Хусусан, у аҳолини энг олий руҳий, ахлоқий ва маънавий қадриятлардан, тарихий ва маданий меросдан баҳраманд қилишга хизмат қилади. Айни пайтда ҳар бир дин турли урф-одат, маросим ва байрамлар ёрдамида ўз қавми турмушини тартибга солиш, назорат қилишга ҳам хизмат қилади. Шу билан бирга, динда қабул қилинган урф-одатларнинг унга эътиқод қилувчилар томонидан ўз вақтида амал қилиб борилиши ҳам шарт қилиб қўйилишини таъкидлаш зарур.

ДИНИЙ БАҒРИКЕНГЛИК (толерантлик) — хилма-хил диний эътиқодда бўлган кишиларнинг олижаноб ғоя ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшаши, кишилиқ жамияти равнақи йўлида хизмат қилишини англатади. Ҳозирда бу ғоя эзгулик йўлида нафақат диндорлар, балки жамиятнинг барча аъзолари ҳамкорлигини назарда тутди. Диний бағрикенглик тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, озод ва обод Ватан қуришнинг муҳим шартидир.

Қадимдан диёримизда буддавийлик, зардуштийлик, насронийлик, яҳудийлик, ислом динлари ёнма-ён яшаб келган, маданият марказлари ҳисобланган шаҳарларимизда масжид, черков, синагогалар фаолият кўрсатган. Уларда турли миллат, элат ва динга мансуб бўлган халқлар, қавмлар ўз диний амалларини эмин-эркин адо этган. Ватанимиз тарихининг энг мураккаб, зиддиятли, оғир даврларида ҳам юртимиздаги мавжуд дин вакиллари орасида диний асосда можаролар бўлган эмас. Бу — юртимиз халқларининг диний бағрикенглик борасида катта тажрибага эга бўлганидан далолат беради.

Ҳозирда мамлакатимизда ўн беш диний конфессиянинг ташкилотлари фаолият кўрсатмоқда. Уларга ўз диний маросимларини ўтказиш ва мамлакат ҳаётида фаол иштирок

етиш учун зарур барча шарт-шароитлар яратилган. Бу бо-радаги ҳуқуқий асослар Ўзбекистон Конституциясида, «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонунда мустаҳкамлаб қўйилган.

Маълумки, дунёдаги динлар асл моҳиятига кўра эзгу-лик ғоясига асосланади ва тинчлик, яхшилик, дўстлик каби хусусиятларга таянади. Одамларни ҳалоллик, поклик, меҳр-шафқат, биродарлик ва бағрикенгликка даъват этади. Инсон ҳаётининг асл мақсади инсон ва табиатга нисбатан одилона, оқилона муносабатда бўлиш, доимо яхши, савобли ишларни амалга оширишдан иборатлигини таъкид-лайди. Шундай экан, ҳақиқий диний қарашлар ортида ди-ний бағрикенглик ётади.

ДИНИЙ СЕКТА (лот. secta — таълим, йўналиш, мактаб) — ибодат қилувчилар гуруҳи сифатида диний ташкилотлар-нинг бир тури. Секта одатда илгари ҳукмрон бўлиб турган диний оқимга муҳолифат тарзида, унинг бўлинишга юз ту-тиши натижасида вужудга келади. Натижада ушбу диннинг таълимотига, ташкилий тузилиши ва бошқа жиҳатларига қарши чиқа бошлайди. Уларни динларнинг дастлабки ҳола-тидан, асл ақидаларидан қайтганликда айблайди.

Тарихий ривожланиш жараёнида диний секталарнинг кўплари йўқолиб кетган бўлса, бошқалари эса расмий ди-ний ташкилотларга айланган. Шу билан бирга, инсоният тараққиётининг турли ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, қийинчиликларга тўла бўлган ва туб бурилишлар даври деб аталадиган босқичларида мутлақ ҳақиқатга даъвогарлик қиладиган янгидан-янги секталар саҳнага чиқишини ама-лиёт қайта-қайта исботлаётганини ҳам таъкидлаш зарур.

ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ — экстремизмнинг дин ни-қобида намоён бўлиш шакли. Экстремизм муаммоларни ҳал этишда ўта кескин чора-тадбирларни, фикр-қарашларни ёқловчи назария ва амалиётни англатади. Диний экстре-мизм ҳам ана шу тамойилларга асосланади.

Диний экстремизм намоён бўлишига кўра ҳудудий, мин-тақавий, халқаро шаклларга бўлинади. Бундай қарашлар жуда қадимий илдизларга эга бўлиб, ҳеч қачон чегара билмаган, миллат, ҳудудни тан олмаган диний экстремизм барча дин-лар доирасида ривожланган. Диний экстремистлар қаерда ва қайси дин байроғи остида фаолият кўрсатмасин, асосий

мақсади диний давлатни барпо қилиш бўлиб, бу мақсадга ўзаро низолар, ихтилофлар, қуролли тўқнашувлар орқали, яъни қон тўкиш ва зўрлик билан эришишни кўзлайдилар.

Бу эса, мустақилликка ҳам, жамият тараққиётига ҳам катта ғов бўлади. Экстремистик гуруҳларнинг ягона мақсади ҳокимиятни қўлга олиш бўлиб, бу йўлда улар энг жирканч усулларни қўллашдан ҳам тап тортмайдилар. Бугунги кунга келиб нафақат ислом дунёси, балки бутун жаҳонда диний экстремизмнинг асл қиёфаси тўла-тўкис намоён бўлиб қолмоқда.

Дунёда инсон ҳуқуқлари ва демократик тамойиллар ус-тувор бўлиб бораётган, қонун ҳамда халқаро ҳуқуқ қоидалари мамлакатлар, халқлар, давлатлар орасидаги муносабатларнинг асосий тамойилига айланаётган ҳозирги даврда диний экстремизмга ўрин қолмаяпти. Аммо бу унга қарши курашмаслик, ҳушёрликни оширмасликни билдирмайди. Мазкур соҳада ҳам Президентимиз уқтирганлари каби огоҳлик, эзгу ғоялар йўлида кураш олиб бориш ҳаёт ва фаолиятнинг асосий мезони бўлиб қолмоқда.

ДИНИЙ ҒОЯЛАР — диний даъватлар, ақидалар, қадрият ва мақсадлар ифодаланган қарашлар мажмуи. Улар турли динларнинг амал қилиш йўлини белгилаб олишда намоён бўлади. Диний ғоялар муайян диннинг мавжудлигини таъминлаб берувчи омил бўлиб хизмат қилади.

Виждон эркинлиги, инсонларнинг ирқи, миллати, дини, насл-насаби, жинсидан қатъи назар, ўзаро тенглиги таъминланган, умуминсоний ғоялар кўп сонли давлатлар ҳаётига сингиб бораётган ҳозирги даврда диний ғоялар ўзининг туб моҳиятини сақлаган ҳолда, одамзот ҳаёти, бахту саодати, тарбияси, маърифатида етакчи ғоялардан бири бўлиб келмоқда.

Диний бағрикенглик ғоясига таянган кўплаб давлатларда хилма-хил диний эътиқодга эга бўлган турли миллат вакиллари ҳамжиҳат бўлиб, бир осмон остида тарихий, маданий, маънавий, руҳий муштаракликда яшаб, меҳнат қилиб келмоқда. Бу эса, кишиларнинг бир замин, бир Ватан учун, олижаноб ғоя ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшашини англатади.

Қуръони каримдаги, «Эй инсонлар, дарҳақиқат, Биз сизларни бир эркак ва бир аёлдан яратдик ҳамда бир-бирларингиз билан танишишингиз (дўст-биродар бўлишин-

гиз) учун сизларни турли-туман халқлар ва қабила-элатлар қилиб қўйдик» деган оят диний ғоялардаги тотувлик, ўзаро ҳамжиҳатликнинг ёрқин намунасидир.

Ҳозирги замонда бу ғоя — эзгулик йўлида нафақат диндорлар, балки бутун жамият аъзоларининг ҳамкорлигини назарда тутати, тинчлик ва барқарорликни мустақкамлашнинг муҳим шарти ҳисобланади.

ДОГМАТИЗМ (юн. dogma — фикр, таълимот, қарор) — бирор бир фикр, таълимотни ўзгаришига шубҳа билан қаровчи оқим тарафдорлари, аниқроғи, ақидаларга кўр-кўрона ишониш, унга ёпишиб олиш, ҳар қандай шароитда ҳам унинг ўзгаришига йўл қўймасликка ҳаракат қилиш.

Муайян ақидани исботсиз кўр-кўрона қабул қилиш — ишониш бу оқим тарафдорларининг асосий принциpidир. Догматизм тарафдорлари амалиёт, илму-фан ютуқлари натижасида ҳақиқат тобора ойдинлашиб, конкретлашиб боришини тўла ҳис қилмайдилар, уларнинг назарида тушунчалар, назариялар, гипотезалар, қонунлар ўзгармайди. Агар биз билишнинг бирор-бир томонини мутлақлаштириб, унга ортиқча баҳо берсак, догматизм томон йўл тутган бўламиз.

Шундай қилиб, догматизмни ёқловчилар ўз фалсафий қарашлари билан билишнинг объектив жараён эканлиги, ҳақиқат билишнинг асоси эканлиги, ҳамда объектив оламга янгича, муносабатлар тарзида билимимиз ривожланиб, кенгайиб боришини инкор этадилар, бу билан нисбий ҳақиқатнинг ролини камситиб, мутлақ ҳақиқатни билишнинг бирдан-бир босқичи деб баҳолайдилар.

Догматизмнинг хилма-хил шакллари мавжуд. Улар ижтимоий ҳаётда илму-фан соҳасида, иқтисодий, сиёсий ва маънавий жабҳаларда ўзига хос тарзда намоён бўлади, ҳар қандай ҳолатда ҳам у муайян ғояни мутлақлаштириб, ривожланиш ҳамда тараққиётга тўсиқ бўлиб қолаверади.

ДУАЛИЗМ (лот. dualis — икки) — оламнинг вужудга келиши, мавжудлик қонуниятлари ҳам руҳий-илоҳий, ҳам моддий асосга эгаллигини эътироф этувчи таълимот.

Дуализм Шарқнинг диний-фалсафий қарашлари доирасида кенг тарқалган. Зардуштийликнинг муқаддас китоби бўлмиш «Авесто»да тирикликнинг маъно-мазмунини азалдан икки мавжудот — Аҳура Мазда ва Аҳриман (Анхра — Маню) ўртасидаги, яхшилик, эзгулик, ёруғлик билан

ёмонлик, қоронғулик, зулмат ўртасидаги курашдан иборат деб қайд қилинган фикримизнинг далили бўла олади. Бу хилдаги қарашлар Марказий Осиёда ислом дини қарор топгунча ҳам устувор бўлиб келган.

Марказий Осиё пантеизми оламнинг яратувчиси Аллоҳ, лекин табиат ривожи ўз-ўзидан содир бўлади, деган ғояни қайд қилади. Шунинг учун ҳам, Марказий Осиё Уйғониш даврининг мутафаккирлари табиий билимларни ҳам, исломий билимларни ҳам чуқур ўрганишга ҳаракат қилганлар.

Янги замон фалсафасида Р. Декарт оламнинг асосини ҳам моддий, ҳам руҳий субстанция ташкил қилади, деб талқин қилган. У борлиқни фикрловчи субстанция (руҳ) ва материяга бўлади. Шундан келиб чиққан ҳолда, Декарт бу икки субстанциянинг инсон учун аҳамияти масаласини ҳал қилади. Бунга кўра, психологик ва физиологик ҳодисалар бир-бирига боғлиқ эмас. Бу даврда онтологик дуализм билан бир қаторда билиш субъектини билиш объектига қарама-қарши қўювчи гносеологик дуализм ривож топганини ҳам таъкидлаш зарур.

ДУНЁВИЙ ҒОЯ — 1) муайян ғояларни ифодалаш учун қўлланиладиган тушунча; 2) жамият ва инсонни эзгу мақсадлар сари етаклайдиган соғлом фикрлар мажмуи. Бу ғояларни мазмун-моҳиятига кўра, умуминсоний, илмий, фалсафий каби бир неча турларга бўлиш мумкин.

Дунёвий ғоялар маълум бир миллат, давлат, халқ ва жамият эҳтиёжлари, мақсад-муддаолари, манфаатларини амалга ошириш тамойилини ҳам ўзида мужассамлаштиради, дунё мамлакатларининг ривожланиш йўлини белгилаб олишга доир долзарб ғояларни ташкил этади. Ўзбекистон Республикасида бу ғоялар асосан миллий ва умуминсоний қадриятлар, демократия тамойиллари ва бошқа ҳаётий ҳақиқатлар сифатида намоён бўлмоқда.

Дунёвий ғоялар адолат ва ҳақиқат, эркинлик ва мустақиллик руҳини, тараққиёт йўлидаги олижаноб мақсад-муддаоларни ифода этиб, Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги учун хизмат қилмоқда. Улар ҳурфикрли, мутелик ва журъатсизликдан холи бўлган, билими ва кучига ишониб яшайдиган, ўзининг мустақил қарашларига эга бўлган кишилар жамиятининг ғояларидир.

Шунинг учун ҳозирда демократик, умуминсоний мазмундаги ғоялар, ирқи, миллати ва жинсидан қатъи назар, инсонлар, кўп сонли мамлакатлар ҳаётига чуқур кириб бориб, уларнинг асосий ғояларига айланиб бормоқда.

Демократия асосида шакллантирилган ижтимоий бағрикенглик ва адолат ҳам унинг таркибий қисмларидан ҳисобланади. Бу ғоялар дунёвий давлатдаги турли миллат ва дин вакилларининг эркин фаолияти, ҳамжиҳатлиги ва ҳақ-ҳуқуқларини кафолатлайди.

Ҳозирги кунда дунёвий ғоялар эзгулик йўлида бутун жамият аъзоларининг ҳамкорлигини назарда тутаяди, тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашнинг муҳим шартини ҳисобланади.

ДУНЁНИНГ МАФКУРАВИЙ МАНЗАРАСИ — жаҳонда рўй бераётган ғоявий жараёнлар, мавжуд мафкура шакллари, уларнинг моҳияти, мақсадлари ва ўзаро муносабати билан боғлиқ ҳолат, хусусият ва фаолиятларни яхлит тарзда акс эттирувчи тушунча. Бугунги дунё муайян яхлитликни ташкил этса-да, ундаги минтақа ва давлатлар, миллатлар ва халқлар ўз ўрнига кўра турли мавқега эга. Ҳозирги даврда дунёда ғоявий қарама-қаршиликлар мураккаб тус олган, мафкура полигонлари ядро полигонларидан ҳам кучлироқ бўлиб бораётган даврдир. Шундай экан, уларнинг ўзига хос манфаатларини ифодалайдиган мафкуравий таъсир усуллари бўлиши шубҳасиз. Жаҳон сиёсий харитасида кўплаб давлатлар мавжуд бўлиб, уларда турли сиёсий кучлар, партиялар, динлар, диний оқимлар, мазҳаблар, гуруҳ ва қатламлар фаолият кўрсатмоқда. Улар ўзаро фарқландиган, баъзан бир-бирига зид бўлган манфаатларга эга. Айнан мана шу манфаатлар ўзга халқлар, турли минтақалар, давлатларнинг аҳолиси ёки ижтимоий гуруҳлар онига, турмуш тарзига таъсир ўтказиш, уларни бўйсундириш учун йўналтирилган мақсадларни шакллантиради. Бундан кўзланган асосий муддао эса, муайян жойдаги кишиларга иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий ва диний қарашларни сингдириш орқали ўз манфаатларини таъминлашга интилишдир. Бундай таъсир ўтказишнинг тинч йўли кўзланган мақсадга олиб келмаганда бошқа мамлакатларнинг ички ишларига аралаштириш, мавжуд вазиятни атайлаб кескинлаштириш, куч ишлатиш йўли билан бўлса ҳам, ижтимоий беқарорликни юзага келтиришга ҳаракат қилинади. Бугун-

ги дунёнинг мафкуравий манзарасига назар ташланса, аксарият илғор давлатларда умуминсоний қадриятлар ва демократик тамойилларга асосланган мафкуралар амал қилмоқда. Уларда тинчлик ва тараққиёт инсон ва жамият камолотига хизмат қиладиган умуминсоний ғоялар устувордир. Шу билан бирга, инсон онгида янгича дунёқараш ва тафаккур услуби шаклланаётган ҳозирги даврда муайян кучларнинг мафкура майдонида ҳукмронлик қилишга, ўз таъсир доирасини кенгайтиришга қаратилган ингилиши кучайиб бормоқда. Тажовузкор миллатчилик ва шовинизм, неофашизм ва терроризм, ирқчилик ва экстремизм мафкуралари шулар жумласидандир. Хусусан, террорчилик турли шаклларга кириб, кучли моддий асосга эга бўлиб, мафкуравий хавфи ортиб бормоқда. Шу билан бирга, эътиқод умумийлигига асосланиш (масалан, панисломизм), этник бирликка урғу бериш (масалан, панславизм, панэронизм, пантуркизм) ва ягона ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий маконда яшаш натижасида юзага келган боғлиқлик асосида (масалан, пансоветизм) якка мафкура ҳукмронлигини таъминлаш, шу йўл билан жаҳон майдонларини мафкуравий жиҳатдан бўлиб олишга уринишлар ҳам бор.

Лекин булар бугунги дунёдаги мафкуравий жараёнларни тўла-тўқис акс эттира олмайди. Мафкуравий жараёнлар ўзгариб турибди. Бу борада XX аср сўнгида рўй берган ўзгаришлар, икки қутбли дунёнинг барҳам топиши ҳам ўз таъсирини ўтказди. Ҳозирги даврда терроризм ва экстремизмга қарши кураш, дунё мамлакатлари орасида унга муносабатнинг кескин ўзгариши ҳар бир кишининг ёт ва бегона ғояларга нисбатан огоҳ бўлишга ундайди.

«ЖАМИЯТИМИЗ МАФКУРАСИ ХАЛҚНИ — ХАЛҚ, МИЛЛАТНИ — МИЛЛАТ ҚИЛИШГА ХИЗМАТ ЭТСИН» — Президент Ислом Каримовнинг миллий истиқлол ғояси, маънавият ва мафкура масалаларига бағишланган асарларидан бири («Тафаккур» журнали Бош муҳаррирининг саволларига жавоблари). Ушбу жавоблар муаллиф асарларининг 7-жилдига киритилган. Унда Ислом Каримовнинг мафкуранинг жамият ҳаётидаги ўрни, таълим-тарбия, миллий ғоя ва миллий мафкура тушунчаларининг мазмуни ҳақидаги чуқур назарий хулосалари баён этилган.

Асарда халқимизнинг ҳаётнинг барча соҳалари бўйича ўз олдига қўйган аниқ мақсад ва муддаоси борлиги, мил-

лий ғоя, миллий мафкура уларни ифода этадиган қудратли куч экани алоҳида таъкидланади. Ислоҳ Каримов бу ҳақда фикр юритар экан, шундай дейди: «Мақсад дегани — халқни, миллатни бирлаштирувчи, йўлга бошловчи бамисоли бир байроқ. Бу байроқ бутун Ўзбекистон халқининг руҳини, ғурур-ифтихорини, керак бўлса, қудратини, орзу-интилишларини мужассамлаштирадиган улуғ кучдир. Давлатимизнинг, халқимизнинг, эл-юртимизнинг мақсади ўзининг улуғворлиги, ҳаётийлиги ва ҳаққонийлиги билан ҳаммамизни жалб этадиган бўлмоғи лозим. Токи, бу мақсад халқни — халқ, миллатни — миллат қила билсин, қўлимизда енгилмас бир кучга айлансин» (Асарлар, 7-жилд, 89-бет).

Мафкура жамият ривожини тезлаштиради, миллатни, барча фуқароларни умумий мақсад йўлида бирлаштиради. Аниқроқ айтганда, миллий мафкура бутун Ўзбекистон халқининг руҳини, ҳис-туйғусини, миллий ғурур ва ифтихорини, куч-қудратини, орзу-интилишларини мужассамлаштирадиган буюк ғоявий кучдир. Шунинг учун ҳам Ислоҳ Каримов мафкуранинг шаклланиш жараёнида, авваламбор, мамлакатнинг бугунги ҳаёти, ўтмиши, келажаги, бутун тақдири учун қайғурадиган, Ватан қисматини ўз қисмати деб биладиган кенг жамоатчиликнинг илғор дунёқараши ва тафаккурига асосланиш лозимлигини уқтиради.

Асарда таъкидланганидек, миллий ғоя ва мафкура кўҳна анъаналаримиз, халқимизнинг орзу-умидлари, жамиятимиз олдида турган олий мақсад ва вазифаларни қамраб олиши лозим; миллатчилик, бошқа халқларни менсимаслик кайфиятидан холи бўлиб, жаҳон ҳамжамиятида ўзимизга муносиб ўрнимизни топишимиз, обрў-эътибор қозонишимизда пойдевор ва илҳомлантирувчи куч бўлиши даркор; кишиларни, авваламбор, ёш авлодимизни ватанпарварлик, эл-юртга садоқат руҳида тарбиялашда мадад бериши зарур.

Асарда тафаккур қуллиги ҳар қандай қарамликдан ҳам кўра даҳшатли экани таъкидланган. Бугунги кунда, мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан кўпроқ кучга эга бўлиб бораётган бир пайтда, инсонлар, айниқса, ёшлар ҳар хил ёт мафкуралар таъсирига берилмаслик учун мафкуравий жиҳатдан қуролланган бўлмоғи зарур. Бунда ғояга қарши фақат ғоя, фикрга қарши фақат фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиш,

олишиш мумкинлиги — мафкуравий курашнинг янгича концепцияси сифатида исботлаб берилган.

Миллий истиқлол мафкурасининг мазмун-моҳияти, асосий тамойиллари ўзининг изчил ва теран ифодасини топган ушбу асардаги ғоялар Ислом Каримовнинг кейинги асарларида янада ривожлантирилди.

ЖАМОАТЧИЛИК ФИКРИ — кенг жамоатчиликнинг, омманинг, аҳоли кўпчилик қатламининг воқеа-ҳодисаларга, ижтимоий жараёнларга нисбатан муносабатини ифодаловчи фикрлари, ғоя, қараш ва тасаввурлари. Жамоатчилик фикри ижтимоий ҳаёт таъсирида стихияли шаклланиб бориши ёки сиёсий ташкилотлар ва мафкуравий муассасаларнинг омма онига таъсир кўрсатиши натижасида мақсадга мувофиқ ўзгариб бориши мумкин. У жамоа онгининг ўзига хос умумлашган ифодаси сифатида, алоҳида фикрларнинг ўзаро алмашинуви, бойиши ва уйғунлашиб бориши натижасида юзага келади. Жамоатчилик фикри ақлий, ҳиссий ва иродавий жиҳатларни узвий бирликда ифодалайди ва турли тарзда намоён бўлади. Биринчидан, воқеаларга маънавий муносабат сифатида. Бунда воқеаларни баҳоловчи фикрлар кенг жамоатчилик томонидан бирор-бир тарзда эътироф этилади. Иккинчидан, ғоявий-амалий муносабат сифатида. Унда ҳиссий ва иродавий истаклар, интилиш ва ниятлар оммалашади, жамоатчиликни амалий фаолиятга ундайди. Учинчидан, амалий муносабат сифатида. Бунда кишилар воқеа ва жараёнларга бўлган муносабатларини ўзларининг оммавий ҳаракатлари билан намоён этади. Жамоатчилик фикрининг кўпчиликка таяниши унинг таъсир кучини белгилаб беради.

Маълум воқеалар ҳақидаги ахборот ва муносабатларни тез ва кенг тарқалиши ҳамда ошкор қилинишида оммавий ахборот воситалари (ОАВ)нинг ўрни беқиёсдир. ОАВнинг тўртинчи ҳокимият даражасига кўтарилиши ҳам улар тарқатадиган хабар ва янгиликларнинг жамоатчилик фикрини шакллантириш ва ўзгартиришга таъсири билан белгиланади.

Ижтимоий жараёнларга муносабатнинг турлича бўлиши уни ифодаловчи фикрлар ранг-баранглигига олиб келади. Муайян ҳақиқатни турлича изоҳлаш ва талқин этишга асосланувчи плюрализмнинг мавжудлиги жамиятда жамоатчилик фикрлари ранг-баранглигини белгилаб беради.

Бунда маълум ижтимоий гуруҳ орасида кенг тарқалган ва муайян аҳамиятга эга бўлган фикрлар бошқа гуруҳ учун эътиборга эга бўлмаслиги ҳам мумкин.

Шунинг учун ҳам, тараққиётнинг ўзбек моделини, бу йўлдаги амалий ислохотларни қўллаб-қувватлаш ҳамда унда фаол иштирок этиш борасидаги муносабатларни ифода-ловчи, жамият аъзоларининг барча табақа ва қатламлари-ни бирлаштирувчи жамоатчилик фикрини шакллантириш ва муттасил сақлаб қолиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Кенг халқ оммасининг ижобий муносабатини мақсадга мувофиқ шакллантириш, доимий ўрганиш ва ҳисобга олиш тараққиётни таъминлашда тўғри йўлдан адашмаслик ва оқилона қадам қўйишда тобора кучли омилга айланиб бор-моқда.

ЗАРДУШТИЙЛИК — энг қадимий динлардан бири. У қадимги Хоразмда шаклланган. Милоддан аввалги VII-VI асрларда бутун Турон ўлкаси, шунингдек, Эрон, Хуросон, Озарбойжон, Ироқ, Кичик Осиё каби бир қатор мамлакатлар ва минтақаларда давлат дини даражасига кўтарилган. Ундаги тараққийпарвар ғоялар халқнинг маънавий юксалишига самарали таъсир кўрсатган.

Зардуштийлик Хоразм ўлкасида таваллуд топган Зардушт Спитома номи билан боғлиқ. Зардушт тарихда Зороастр, Заратуштра номи билан ҳам тилга олинади. Абу Райҳон Берунийнинг маълумот беришича, у етмиш йил, бошқа манбаларга кўра эса, етмиш етти йил умр кўрган.

Уша даврда ҳар бир уруғ-қабиллага тегишли бўлган эски ғоялар, тушунча ва қабила динлари ушбу минтақада яшайдиган халқларнинг ягона мақсад йўлида бирлашувига тўсиқ бўлиб келар эди. Зардушт замон талабига жавоб берадиган илғор ғоя ва диний таълимотни яратди. Бу таълимот тарихда зардуштийлик (юн. — зороастризм) номи билан машҳур бўлди.

Зардуштийлик негизида яккахудолик ғояси ётади. Оламни, ёруғлик ва зулматни, тирик мавжудотни яратган, одамларга эзгулик бахшида этган ягона бош Худо ҳақидаги қарашлар «Авесто» китобида ўз ифодасини топди. Зардуштийлик оламнинг асоси бир-бирига қарама-қарши бўлган тамойиллар — яхшилик ва ёмонлик, ёруғлик ва зулмат, эзгулик ва ёвузлик, ҳаёт ва ўлим ўртасида давом этадиган кураш заминига қурилган, деб тушунтиради.

Зардуштийлик динида олов, ер, сув ва ҳаво худо томонидан яратилган муқаддас нарсалар, жамики мавжудотнинг бош ибтидоси сифатида қайд этилади, олов гуноҳлардан фориг этувчи сеҳрли куч деб қаралади. Шунинг учун, бу динни оташпарастлик дини, унга эътиқод қилувчиларни эса оташпарастлар деб ҳам атайдилар. Зардуштийлик динида мурдани ерга кўмиш ёки куйдириш тақиқланиб, марҳумнинг жасади махсус минора-дахмаларга (улар «сукут миноралари» деб юритилган) қўйиб, қуш-қузғунларга едирилади. Гўштдан гозаланган суяклар минора ўртасидаги қудуққа сочиб юборилади. Шу билан бирга, бу дин жоннинг ўлмаслиги, унинг абадийлигини тан олиб, жаннат ва дўзахни ҳам эътироф этади.

Зардуштийлик динига милодий VII асргача, яъни, ислом тарқалгунга қадар — қарийб минг йилдан ортиқ давр мобайнида Ўрта Осиё, Хуросон, Эрон, Ироқ, Шимолий Ҳиндистон ва бошқа ўлкаларда истиқомат қилган аҳоли эътиқод қилиб келган. Ҳозирги кунда Ҳиндистоннинг Бомбай ва Гужарот штатларида ва Эроннинг айрим минтақаларида зардуштийликнинг баъзи анъаналарини ўзида сақлаб қолган қавмлар мавжуд. Шунингдек, юртимизнинг Бухоро, Қашқадарё, Самарқанд вилоятларида зардуштийликнинг баъзи урф-одатлари сақланиб қолган. Масалан, келин-куёвни олов атрофида айлантириш, қабристонда шамчироқ ёқиш, isiриқ тутатиш каби одатлар шулар жумласидандир.

ИДЕАЛИЗМ (юн. idea — ғоя, тасаввур, тушунча) — олам ва одамнинг яралиши, табиат ва жамиятнинг моҳияти ва ривожиди руҳий, моддий бўлмаган омилларни устувор деб билувчи фалсафий йўналиш. Идеализм тарихи буюк юнон файласуфи Афлогун таълимотидан бошланади. У турли хил фалсафий фикрларни таҳлил қилар экан, ўзини идеализм намояндаси дея очиқ тан олади. Худди шу даврдан бошлаб, фалсафий қарашларда идеализм ва материализм (моддиюнчилик) таълимотлари пайдо бўлган. Идеализм ўз тараққиётида бир қатор даврларни бошдан кечирган. У Афлотун, Фома Аквинский, Шеллинг, Гегель, неотомизм йўналиши намояндалари таълимотида объектив идеализм шаклида, Беркли, Юм ва бошқа баъзи ҳозирги замон Фарб фалсафий фикри намояндалари таълимотларида эса, субъектив идеализм шаклида ривож топган.

ХІХ асрда шаклланган марксистик фалсафада онгнинг материяга, руҳнинг табиатга муносабати масаласи мутлақлаштирилди ва идеализм билан материализм ўртасида метин девор тикланди. Улар ўртасидаги муносабат сиёсийлаштирилиб, материализм илғор, тараққийпарвар кучларнинг, идеализм эса қолоқ, реакцион кучларнинг мафкураси сифатида таърифланди.

Идеализм фалсафий йўналиш сифатида ўз ғояларини фалсафий назариялар, тамойиллар, мантиқ қонуниятлари ёрдамида асослашга интилади. Шу сабабдан, идеализмнинг моҳиятини тушуниш унинг гносеологик ва ижтимоий илдиларини ҳисобга олишни тақозо этади.

Объектив идеализм тушунчалар, мавҳум тафаккурнинг аҳамиятини, субъектив идеализм эса, идрок ва сезгиларнинг аҳамиятини мутлақлаштиради. Бироқ, бу идеализм билан материализм ўртасидаги диалектик характерга эга бўлган қарама-қаршиликни мутлақлаштириш учун сабаб бўла олмайди. Чунки ғоя билан моддийлик орасида ўтиб бўлмас чегара йўқ.

Ижтимоий борлиқ бирламчи, ижтимоий онг эса, иккиламчи, деган ғоя инсонни жамиятда содир бўлаётган сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маънавий жараёнларнинг заиф бир иштирокчиси ва кузатувчиси қилиб қўяди. Ҳолбуки, жамият, унда содир бўладиган воқеа ва ҳодисалар инсон онгли фаолиятининг маҳсулидир. Ижтимоий борлиқ инсоний ғояларнинг моддий кўриниши бўлса, ғояларнинг мазмуни эса маънавийдир. Шу сабабдан, идеализмнинг асосий хусусияти ғоянинг аҳамиятини мутлақлаштиришда эмас, балки унинг мавжудлигини тан олишда намоён бўлади.

ИДЕОЛОГИЯ (юн. idea — ғоя, тушунча, logos — таълимот) — сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, фалсафий, диний ва ш. к. қарашлар ва ғоялар тизими (қаранг: «Мафкура»).

ИЖТИМОЙ ҲАМКОРЛИК — миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан бири. У турли миллат, ирқ ва динга мансуб кишилар ва гуруҳларнинг умумий мақсад йўлидаги ҳамжиҳатлигини ифодалайди.

Миллий истиқлол мафкураси тизимида ижтимоий ҳамкорлик ғоясининг мустаҳкам ўрин эгаллаши дунёда, мамлакатимизда ташкилот ва ижтимоий қатламлар, турли инс-

титутлар ўртасида ўзаро ҳамкорлик алоқаларини таъминлаш зарурати билан изоҳланади.

Жамиятдаги тотувлик ва барқарор тараққиёт турли шахслар ҳамда ижтимоий тоифалар ўртасидаги ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликка боғлиқ. Шахснинг манфаатлари миллат ва жамият манфаатларига уйғунлаштириладиган ҳолдагина юксак тараққиётга эришиш мумкин. Аҳолининг турли қатламлари орасидаги муносабатлар ва ўзаро ҳамкорликни яхшилаш жамиятдаги барқарорликни мустаҳкамлашга замин яратади. Аксинча, ана шу ҳамкорликнинг издан чиқиши ёки муносабатларнинг ёмонлашуви барқарорликнинг бузилишига олиб келади, ижтимоий беқарорлик, сиёсий бошбошдоқлик ва миллий парокандаликни келтириб чиқаради.

Давлатнинг бош ислохотчилик роли, энг аввало, жамиятдаги ижтимоий ҳамкорликни таъминлайдиган иқтисодий асосларни, сиёсий вазиятни, маданий муҳитни, ҳуқуқий-қонуний муносабатларни ташкиллаштириш, бошқариш ва назорат қилиш фаолиятида намоён бўлади. Шунинг учун ҳам жамият ҳаётининг барча соҳаларини эркинлаштириш ижтимоий ҳамкорликнинг зарурий шарти сифатида қаралиши керак. Зеро, моҳиятан эркинлик ғояси асосига қурилган ижтимоий ҳамкорлик ана шундай шароитдагина жамият тараққиётининг кафолатига айланади.

«ИМТИЁЗЛИ ҲАМКОРНИ БЕЛГИЛАШ» — муайян минтақада геостратегик манфаатларни амалга оширишга хизмат қиладиган тамойиллардан бири. Муайян асосларга таянган ҳолда (диний, лисоний бирлик, маданий яқинлик ёки бошқа сабабларга кўра), ҳар бир давлат ким биландир имтиёзли ҳамкорлик қилиши мумкин. Бу — табиий. Аммо бу ўринда гап имтиёзли ҳамкордан муайян минтақа давлатлари ўртасида айирмачилик майлларини авж олдириш, номақбул бўлиб туюлган давлатлар имкониятларини чеклаш йўлида фойдаланиш, шу билан бирга, ҳамкор давлатнинг минтақадаги бошқа давлатлардан қайсидир жиҳатдан устунлигини таъминлашга қаратилган интилишлар ҳақида бормоқда. Аслида бош мақсад — муайян минтақага таъсир ўтказиш учун ўзига хос плацдармга эга бўлишдан иборат. Бунга собиқ Совет Иттифоқининг Кубадан Лотин Америкаси давлатларига инқилобни экспорт қилиш учун фойдаланишга урингани мисол бўла олади.

ИНКВИЗИЦИЯ (лот. “inquisitio” — текширув, қидирув), католик черковининг эркин фикрларга, Папа ҳокимияти ғоявий душманларига қарши курашиш мақсадида XIII асрда тузилган махсус суд муассасаси. Дастлаб бево-сита Рим папаси тасарруфида бўлган, 1231 йилдан эътиборан доминиканлар орденига топширилган. У христианликнинг софлигини сақлаш ғоясини мутлоқлаштирган, шу сабабли ақидапарастликка йўл қўйган.

Инквизиция инсониятнинг ғоявий эркинлигига қарши қатор жиноятларни содир этган. Хусусан, кўплаб олим, ёзувчи, зиёлилар мавжуд сиёсий тизим ва черков доктринасининг ғоявий мухолифлари сифатида инквизиция қурбони бўлган. Масалан, 1600 йили Ж. Бруно, 1619 йили Л. Ванини ўтда куйдирилган. Инквизиторлар сўроқ пайтида оғир жазо ва қийноқларни қўллаган. Бу даврда жосуслик, айбоқчилик, ифвогарлик, ғоявий сотқинлик ниҳоятда авж олган. Жазога тортилганларнинг мол-мулки черковнинг хусусий мулкига айлантирилгани учун ҳам, инквизиция черковга катта даромад келтириб турган.

Инквизиция Ғарбий Европанинг жуда кўп мамлакатларига, кейинчалик Америкага ёйилган. 1480 йили Испанияда алоҳида инквизиция суд маҳкамаси таъсис этилган. Олий инквизитор Торквемада 18 йиллик хизмати даврида 10220 кишини гулханда куйдиртирган. Унинг жиноятдан 114000 оила зарар кўрган. Инквизиция ғоявий-сиёсий тизим сифатида XIX аср бошларигача фаолият кўрсатган.

Инквизиция судлари фаолияти 1835 йилда Папанинг буйруғи билан тўхтатилган. Инквизициянинг айрим диний ва сиёсий функциялари муқаддас конгрегация зиммасига ўтказилган. Бу конгрегация 1949 йили коммунистлар ва уларни қувватлаганларни ғоявий душманлар сифатида черковдан четлаштириш тўғрисида махсус декрет чиқарган (ушбу декрет 1959 йилда тасдиқланган). У Ватиканда 1965 йилгача Муқаддас диний канцелярия конгрегацияси номидан иш юритиб, черков фаолиятдан норози ғоявий мухолифларни католик черковидан чиқарган. 1965 йилда у Диний таълимот конгрегацияси номи билан қайта ташкил қилинган.

Диннинг инсон маънавий камолотидаги ўрни беқиёсдир. Аммо дин вакилларининг ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида устувор мавқе эгаллашга ҳаракат қилиши жамиятдаги мувозанатнинг бузилишига, сиёсий беқарорликка олиб келади. Бугунги кунда диний экстремизм ва фунда-

ментализм ғоялари ўзининг инквизицияга хос моҳиятини хусусий ҳолларда намоён этишга ҳаракат қилаётгани фикримизнинг далилидир. Шундай экан, бу соҳада ҳам асло хотиржамликка йўл қуйиб бўлмайди.

ИНСОНПАРВАРЛИК — одамзод қадри, эркинлик ва қобилиятларининг ҳар томонлама намоён бўлиши учун курашиш, кишиларнинг бахт-саодати, тенг ҳуқуқлилиги, адолатли ҳаётини таъмин этишга интилишини ифодалайдиган ғоя ва қарашлар тизими. Бу ғоялар чуқур ва узоқ тарихга эга. Инсонга муҳаббат, унинг қадр-қимматини улғулаш жуда қадим замонлардан, аввало, халқ оғзаки ижодида, кейинроқ эса ёзма манбаларда ҳам ўз ифодасини топганини кўрамыз.

Форобий, Беруний, Ибн Сино, Аҳмад Яссавий, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Бехбудий, Мунавварқори, Авлоний, Фитрат, Чўлпон, Қодирий сингари қатор аждодларимиз ижодида инсон эркинлиги, унинг бурчи ва масъулияти каби масалалар ўзининг фалсафий ва бадий ечимини топганки, улар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ.

Шарқ ижтимоий тафаккурида инсонпарварлик ғоялари қадимий илдизларга эга бўлса, Ғарбда инсонпарварлик ғоялари ўрта асрларда минглаб кишиларни инквизиция гулханига ташлаган диндорлар ва уларни қўллаб-қувватлаган феодалларга қарши кураш сифатида намоён бўла бошлади.

Инсонпарварлик кенг ижтимоий фикрни қамраб олиб, адабиёт, фалсафа, санъат ва бошқа соҳаларда намоён бўлди ва “гуманизм” номи билан ривожланди. Бугун инсонпарварлик ҳуқуқий демократик давлатларнинг барчасида ҳаёт қондасига айланиб бормоқда.

Мустақилликни қўлга киритган Ўзбекистон ҳам истиклолнинг илк кунлариданоқ ўз сиёсатида инсонпарварлик қондаларига таяниб, халқ ҳаётини ва жамият фаолиятини ана шу асосда ташкил этишга киришди. Республикамизда инсон манфаатларини ҳимоя қилишга, уни қадрлашга, ҳар бир шахснинг баркамоллигини таъминлашга қаратилган ҳуқуқий тизим шакллантирилди, юртимизда демократик муносабат ва қадриятлар тобора чуқур илдиз отиб бормоқда.

ИНСОН ҚАЛБИ ВА ОНГИ УЧУН КУРАШ — ҳозирги замондаги хилма-хил усулларда олиб бориладиган мафкуравий тарғибот ва ташвиқотнинг асосий объекти ва мақсади.

Ғоя ва онг муносабати ҳақида гап кетар экан, қуйидаги ҳолатларга эътибор бериш зарур. Биринчидан, муайян ғоя инсон томонидан қабул қилинмаслиги мумкин. Иккинчидан, муайян ғоя шахс онгида фақат ахборот сифатида сақланиб қолиши, яъни кераксиз буюм каби, инсон онгининг бир четида «чанг босиб» ётавериши мумкин. Биринчи ҳолатда ғоя инсон онгида ҳеч қандай из қолдирмайди. Иккинчи ҳолатда эса, у шахс учун ҳеч қандай ижтимоий аҳамиятга эга бўлмайди.

Бундан чиқадиган хулоса шуки, ғоя фақат инсон қалбини эгаллаган, маънавий-руҳий ҳолатининг узвий қисмига айланган тақдирдагина ҳаракатга даъват этувчи, рағбатлантирувчи кучга, фаолият дастурига айланади. Шунинг учун ҳам, бугунги кунда мафкуравий курашнинг бош мақсади инсон қалбини забт этиш орқали унинг онгини эгаллаш бўлиб қолмоқда.

«Бугунги кунда инсоният қўлида мавжуд бўлган қурол-яроқлар Ер куррасини бир неча бор яксон қилишга етади. Буни ҳаммамиз яхши англаймиз. Лекин ҳозирги замондаги энг катта хавф — инсонларнинг қалби ва онгини эгаллаш учун узлуксиз давом этаётган мафкуравий курашдир. Эндликда ядро майдонларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани ҳал қилади. Бу аччиқ ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслик лозим» — деб таъкидлайди Президентимиз И. А. Каримов.

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ — инсоннинг эркинликлари, бурч ва мажбурияти билан боғлиқ қарашларни акс эттирувчи тушунча. У миллий истиқлол ғоясининг муҳим масалаларидан бири ҳисобланади. Президент Ислом Каримов асарларида мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари борасида амалга ошириш лозим бўлган йўналишлар белгилаб берилган.

Аввало, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг самарали механизмини, инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган тамойиллари ва меъёрлари асосида миллий қонунчилик ривожланишини

таъминлаш зарур. Бу инсон ҳуқуқларини рўёбга чиқариш ва демократик ҳуқуқий давлат қуришнинг дастлабки шартидир. Аммо, қабул қилинган қонунларга оғишмай амал қилиш механизмини ишлаб чиқмасдан, ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида қонун устуворлигини таъминламасдан, аҳоли, айниқса ёшлар ўртасида ҳуқуқий тарбия ишларини тубдан яхшиламасдан, уларнинг ҳуқуқий онги ва маланиятини оширмасдан туриб, кўзланган мақсадга эришиб бўлмайди. Судлов ислоҳотини амалга ошириш орқали бутун суд тизимини демократлаштириш инсон ҳуқуқларини рўёбга чиқаришнинг яна бир шартидир. Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ҳуқуқий демократик давлатнинг энг муҳим белгиси, давлатнинг тараққиёт даражасини кўрсатувчи муҳим мезондир. Шунга кўра, инсон ҳуқуқлари халқаро ва миллий ҳуқуқ тизимида муҳим ўрин эгаллайди. Инсоният ўз тараққиёти жараёнида инсон ҳуқуқларига оид бўлган махсус қонунчилик тизимини яратган. Бу тизим ўз тараққиётида учта катта босқични босиб ўтган.

Биринчи босқич 1789 йилги Франция инқилобининг Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари декларацияси қабул қилинганидан бошланиб, Биринчи жаҳон урушигача бўлган (1914 йил) даврни ўз ичига олади. Бу даврда шахс эркинлиги ва фуқаролар тенглиги, шахснинг дахлсизлиги, хусусий мулкка эгалик, сайлаш ва сайланиш каби шахсий ва сиёсий ҳуқуқлар билан боғлиқ масалалар тартибга солинган.

Иккинчи босқичда (1914—1950 йиллар) инсонларнинг турли ғоя ва ҳаракатлар таъсирида меҳнат қилиш, дам олиш, ижтимоий ёрдам олиш билан боғлиқ ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларига оид қонунчилик ривожланган.

Учинчи босқич XX асрнинг иккинчи ярмидан бугунги кунларгача бўлган даврни ўз ичига олади. Бу даврда тинч яшаш, атроф-муҳит тозаллигига эришиш, ахборот олиш ҳуқуқи билан боғлиқ масалалар фаол муҳокама қилиниб, уларни ҳал этиш йўллари қидирилмоқда. Бу даврда инсон ҳуқуқлари соҳасида халқаро қонунчилик тизими шаклланди. БМТ томонидан етмишга яқин, Европа Кенгаши Бош Ассамблеяси томонидан бир юз олтидан зиёд, ЮНЕСКО да етмишдан ортиқ, Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти томонидан ўттиздан кўпроқ инсон ҳуқуқларига тааллуқли халқаро конвенциялар, декларациялар, пактлар қабул қилинди. Ҳозирги вақтда эса, инсон ҳуқуқлари бўйича тўрт юзга яқин халқаро ҳужжат мавжуд. Бу ҳужжат-

ларнинг миллий қонунларга нисбатан устуворлиги кўпчилик давлатлар томонидан эътироф этилгани ҳам ана шундай тизим шаклланганини кўрсатади.

Ҳар бир давлат конституциясида, жумладан, мустақил Ўзбекистон Конституциясида ҳам инсон ҳуқуқларини кафолатловчи қоидалар ўрин олган. Хусусан, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини тан олиш ва ҳимоя қилиш борасида давлатнинг бурч ва мажбуриятлари аниқ белгилаб қўйилгани, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари соҳасида халқаро ҳуқуқлар устуворлиги тамойилига амал қилингани диққатга сазовордир. Инсон ўз ҳуқуқ ва эркинликларига туғилган кунидан бошлаб эга бўлиши, яъни табиий ҳуқуқ ғояси қонун меъёрлари асосида акс эттирилгани мустақил Ўзбекистон Конституциясининг муҳим хусусияти эканини ҳам таъкидлаш зарур. Бу фуқароларни, айниқса, ёшларни миллий истиқлол ғоялари руҳида тарбиялашда, уларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини оширишда алоҳида аҳамият касб этади.

ИРҚЧИЛИК — одамлар ўртасидаги ижтимоий тенгсизлик, босқинчилик, зўравонлик ва урушларни кишиларнинг турли ирқларига мансублиги билан оқлашга хизмат қилувчи ғайримиллий таълимот. Ирқчилар инсонларнинг ижтимоий моҳиятини уларнинг биологик — ирқий (кўзи, сочи ва терисининг ранги, бош ва юз тузилиши каби тапқи, иккинчи даражали жисмоний) белгилар билан боғлаб, уларни олий ва қуйи, бекаму-кўст ва норасо ирқларга ижратадилар. Унга кўра, олий ирқлар хўжайинлик қилиши, қолганлари уларга хизмат қилиши, бўйсунуши шарт. Ирқчилик таълимоти бошқа халқларга нисбатан босқинчилик, талончилик, мустамлакачилик сиёсатини асослашга ҳаракат қилади. Масалан, фашизм мафкураси ва сиёсати ирқчилик таълимоти ва амалиёти билан яқиндан боғлиқдир. Ирқчилик таълимоти билан қуролланган фашистлар Германияси «орийлар ирқи» ҳукмронлигини ўрнатиш мақсадида жаҳон урушини бошлагани бунга яққол мисолдир. Ҳозир ҳам реакцион мафкурага асосланган кайфиятдаги гуруҳлар, уларнинг назариётчилари ирқчилик ғояларини тарғиб этиб, «қолоқ» халқларнинг гўё мустақил ривожланишга руҳий тайёр эмасликларини даъво қилмоқдалар. Дунёнинг турли минтақаларидаги бундай қарашлар ва ҳаракатларни халқлар озодлигини бўғишга, улар устидан ҳукм-

ронлик ўрнатишга интилиш деб тушуниш мумкин. Собиқ Иттифоқ парчаланиб кетганидан сўнг баъзи империячи фикрловчи сиёсатдонлар ва уларнинг назариётчилари қарашларида ҳам ирқчилик кайфиятлари пайдо бўлганини кузатиш мумкин. Бундай қарашларнинг асоссиз эканини ҳаёт кўрсатмоқда. Маълумки, ирқлар одамларнинг иккиламчи, ташқи, наслий хусусиятлари (баданининг ранги, юз-бош тузилиши каби белгилари) бир хил бўлган тарихий шаклланган гуруҳлардир. Дунёда европалик, мўғул ва негрлик белгиларига қараб ажратиладиган уч асосий ирқ бор. Инсоннинг жисмоний тузилиши асослари (суяк, мушак, мия ва тананинг бошқа аъзолари) барча ирққа мансуб кишиларда бир хилдир. Бутун инсоният ягона биологик турга — «*Homo sapiens*»га мансубдир. Тарихий тараққиёт давомида ирқларнинг аралашуви, ирқий белгиларининг ўзгариши содир бўлиб келган ва у ҳозир ҳам давом этмоқда. Барча ирқлар маданий тараққиётга бирдек қобилиятлидирлар. Ирқий камситиш илмий жиҳатдан ўринсиздир. Ирқчилик инсониятга қарши жиноятдир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида барча ирқлар ва миллатларнинг тенг ҳуқуқлилиги белгилаб қўйилган. Бу қоида жаҳон ҳамжамиятининг халқаро ҳуқуқ меъёрларига жавоб беради ва ирқчиликни инкор этади.

ИСЛОМ (араб. — бўйсунуш, итоат этиш, ўзини Аллоҳ иродасига топшириш) — дунёда энг кенг тарқалган уч дин (буддизм ва христианлик билан бир қаторда)дан бири. Ислом динига жаҳонда қарийб 1,3 млрд. киши эътиқод қилади.

Ислом динининг пайдо бўлиши хусусида ислом манбаларига асосланган диний анъанада у илоҳий ҳодиса, инсонларни тўғри йўлга солиш учун Аллоҳ томонидан юборилган охирги таълимот деб уқтирилади. Қуръонга кўра, араблар ва яҳудийларнинг умумий бобокалони Иброҳим Аллоҳга биринчи бўлиб имон келтирган. Демак, ислом батамом янги эътиқод эмас, балки Иброҳимнинг қайта тикланган динидир.

Ислом динининг келиб чиқиши тарихи (генезиси)ни ўрганишда ўша даврдаги ижтимоий, иқтисодий, диний ва маданий омилларнинг барчасини ҳисобга олиш керак. Ислом дини вужудга келган 6 асрнинг охири — 7 аср бошида Арабистонни бирлаштириб, халқаро савдони барқарор

қиладиган, фуқаролар хавфсизлигини таъминлашга қодир ҳарбий кучга эга бўлган ягона мамлакатга айлантириш давр талаби бўлиб қолган эди. Марказлашган давлат тузиш билан бир қаторда Арабистон ярим оролидаги қабилаларнинг этник ва маданий жиҳатдан бирлашуви, ягона араб тили, оғзаки ва ёзма адабиёт, умумий фикрлашнинг шаклланиши ва ниҳоят, арабларнинг диний тафаккурида ўзгариш жараёнлари кечаётган эди. Бундай ҳаракатни бошқарган кишилар ўз фаолиятларини илоҳий илҳом билан асослай олган ҳолдагина муваффақиятга эриша оларди. Шундай қилиб, Муҳаммаднинг диний ва сиёсий фаолияти юқоридаги умумий жараёнларнинг хусусий кўриниши бўлган. Бу фаолиятни юритишда у яқка эмасди. Арабистонда ўзига хос Уйғониш даври бошланганди.

Шундай вазиятда Муҳаммад (с.а.в.) 610 й., яъни 40 ёшида ўзининг диний фаолиятини бошлади ва ваҳй (илоҳий илҳом) олаётганини эълон қилди. Аммо бир неча нуфузли кишилар ва яқин қариндошларни ҳисобга олмаганда, Макканинг кўпчилик аҳолиси, айниқса, қурайш қабиласининг зодагонлари унинг тарғиботларига очиқдан-очиқ қарши чиқдилар. Муҳаммад (с.а.в.) ўзга ерларда тарафдорлар излашга мажбур бўлди. Дастлаб бир гуруҳ мусулмонлар Ҳабашистонга кўчди, сўнг Макка зодагонлари билан маълум даврдан буён рақобатлашиб келаётган Ясрибдаги Бану Авс ва Бану Ҳазраж қабилаларининг вакиллари 622 й. мусулмон жамоасини ўзига қабул қилиб, Муҳаммад (с.а.в.) ни умумий раҳнамо сифатида тан олишга рози бўлишди. Мадина ва Макка ўртасида бошланган кураш 8 йил давом этди. 630 йил мусулмонлар қўшини ҳеч қандай қаршиликсиз Маккага кириб борди. Макка аҳолиси ёппасига ислом динини қабул қилди ва Муҳаммад (с.а.в.)ни Аллоҳнинг элчиси (расули) деб эътироф этди. Ана шундан бошлаб Макка Ислом динининг марказига, қадимги Каъба ибодатхонаси эса, мусулмонларнинг муқаддас зиёратгоҳига айланди.

Муҳаммад (с.а.в.) вафотидан сўнг Абу Бакр, Умар ибн Хаттоб, Усмон ибн Аффон, Али ибн Абу Толиб пайғамбарнинг ўринбосари (халифа) сифатида ҳукмронлик қилдилар ва ислом динини ёйдилар.

Исломнинг асосий ақидаси — «Аллоҳдан бошқа илоҳ йўқ ва Муҳаммад унинг расули». Ислом дини 5 «асос» ёки «устун» (аркон ад-дин ал-исломий)га эга: 1) калима келтириш; 2) намоз ўқиш; 3) рўза тутиш; 4) закот бериш; 5)

имконият топилса, ҳаж қилиш. Шулардан биринчиси имон ва қолганлари ибодат деб эътироф этилган. Имон 7 ақида-ни — Аллоҳга, унинг фаришталарига, муқаддас китобларига, пайғамбарларига, охира-т кунига, тақдир (яхшилиқ ва ёмонлик Аллоҳнинг иродаси билан бўлиши)га ва ўлгандан кейин тирилишга ишонишни ўз ичига олди. Исло-мда ўзига хос диний маросимлар шаклланган. Бундан ташқари, кўпгина ҳолларда маҳаллий халқларда исломгача мавжуд бўлган урф-одатлар ҳам исломий расм-русумларга мослашиб кетган.

Илк исломда динийлик ва дунёвийлик бир-биридан айри бўлмагани бонс, ғоявий баҳслар диний-сиёсий тус олди. Дастлаб суннийлик ва шиалик йўналишлари вужудга келди. Икки тараф («сунна» ва «шиа») ўртасидаги кураш жараёнида «хорижийлар» деб аталган учинчи йўналиш ҳам пайдо бўлди. Аммо ислом тарихи узра «сунна» асосий йўналиш бўлиб келди. Ҳозирги кунда ҳам суннийлар мусулмонларнинг мутлақ кўпчилигини (90% дан ортиқ) ташкил этади.

ИСЛОҲОТ (араб. — яхшилаш, тузатиш) — ислоҳ қилиш, ўзгартириш, қайтадан қуриш маъносида ишлатилади.

Ислоҳот сўзи ва ислоҳотлар жараёни ўзбек давлатчилигида қадимдан ишлатиб келинади. Уни иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва маънавий ҳаётни ўзгартириш ва қайта қуриш маъносида Президентимиз асарларида кенг қўлланилаётганини кузатиш мумкин. Жаҳон мамлакатларининг асосий ва самарали тараққиёт йўли билан бозор иқтисодиётига ўтишга доир Ўзбекистоннинг ўзига хос ва ўзига мос йўли ана шу соҳаларидаги туб ислоҳотларга асосланади. Маънода ислоҳотлар жараёни Президент И.А. Каримов томонидан илгари сурилган асосий тамойилларга асосланган ҳуқуқий демократик давлат барпо этиш ва уни мустақамлаши орқали «Кучли давлатдан — кучли жамиятга» ўтишдаги узлуксизликни, босқичма-босқич, қадамба-қадам ривожланишни таъминлайди.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг асосини бозор муносабатларини, хусусий мулкчиликни барпо этиш, мулкдорлар синфини шакллантириш ташкил этади. Иқтисодни сиёсат ҳукмронлигидан холи этиш, бу жараёнда ўрта ва кичик тадбиркорликни ривожлантириш, иқтисодий сиёсатни амалга оширишда фақат

халқ, мамлакат манфаатларини биринчи ўринга қўйишни бош мақсад қилиб қўяди. Бу эса, ўз навбатида миллий истиқлол ғоясининг иқтисодий ислохотлар борасидаги йўналиш ва тамойилларини белгилайди.

ИСТИБДОД МАФКУРАСИ — босиб олинган халқ ёки юртни турли йўл ва воситалар билан тутқунликда сақлаб қолишга, унда яшайдиган кишилар тафаккурини қарам қилишга қаратилган ғоявий қарашлар, мафкуравий усуллар тизими.

Истибдод бирон-бир давлатнинг ўз иқтисодий, сиёсий, маданий, геостратегик ва бошқа тор манфаатларидан келиб чиққан ҳолда бошқа халқ ёки давлатни босиб олишга интилган, босиб олган, унинг маданияти, тили, урф-одатларини йўқ қилишга, барча соҳаларда ўз ҳаётий стандартларини, қарашларини зўрлик билан жорий этишга уринган жойда ва вақтда юзага келади. Истибдод мафкураси эса, ана шундай тафаккур тарзи ва амалиётининг гўё тўғри эканини ҳар томонлама асослашга, тушунтиришга, адолатли деб баҳолашга ва кенг халқ оммаси онгига сингдиришга қаратилган қараш ва ғоялар тизимидан иборат бўлади.

Инсоният босиб ўтган тарихий йўлга назар ташлар эканмиз, истибдод мафкураси ирқчилик, фашизм, шовинизм каби кўринишларда намоён бўлганини кўрамиз. Улар бир-биридан фақат айрим жиҳатларига кўра фарқланса-да, моҳиятан тўқиб чиқарилган, ҳеч қандай илмий заминга эга бўлмаган, эркисизлик ғоясини сохта мезонлар асосида асослашга қаратилган бўлади.

Афсуски, инсонийликка хилоф бўлган, башариятнинг келажаги ва бир бутунлигига хавф соладиган бундай мафкура шакллари янги минг йилликда ҳам ўзининг мудҳиш қиёфасини дунёнинг турли бурчакларида намоён қилмоқда.

ИСТИҚЛОЛ (араб. — озодлик, мустақиллик, эркин бўлиш) — инсон, миллат, давлатнинг эркин ривожлана олиш имкониятини ифода этувчи тушунча.

«Истиқлол» сўзи «мустақиллик» сўзи учун ўзак ҳисобланади ва унга нисбатан бирламчи асос вазифасини ўтайди. Араб тилидан кириб келган бу сўзлар асрлар лавомида қўлланиб, халқ тафаккурига сингиб кетган. Аслида, мустақилликка эришиш истиқлолнинг тўла маънода воқеликка айлангани, яъни бошқаларга тобе бўлмай, ўз эрки билан яшаш, ўзини-ўзи бошқариш ва ўз тақдирини ўзи белги-

лаш тамойилларининг тўла-тўкис амалга ошганини билдиради. Истиқлол, кўп ҳолларда, сиёсий жиҳатдан эркин бўлишни англатади, мустақиллик — барча соҳаларда тўла-тўкис озодликка эришилгани, ихтиёри тўлиқ ўзида эканини ифодалайди.

1991 йил 31 августда ўз истиқлолини қўлга киритган Ўзбекистонда мустақил ривожланишнинг ўзига хос ва мос йўли — тараққиётнинг ўзбек модели тамойиллари асосида ҳуқуқий демократик давлат барпо этилмоқда. Собиқ мустабид тузум даврида муомаладан чиқариб қўйилган «истиқлол» ва «мустақиллик» сўзлари бугунги кунда тилимизда кенг қўлланиб, маънавиятимизни бойитишга хизмат қилмоқда.

ИСТИҚЛОЛ МАФКУРАСИ — миллат ва давлатнинг мустақил ривожланишини таъминлашга қаратилган ғоявий-назарий қарашлар тизими. У истибдод мафкураси ва амалиётга қарши, озодликка интилиш зарурати туфайли пайдо бўлади. Унинг асосий вазифаси озод ва эркин тараққиёт йўлидаги олижаноб мақсадлар атрофида халқни бирлаштириш, улкан бунёдкорлик ишларига сафарбар этиш, унда ғоявий иммунитет, мустақкам эътиқод асосларини шакллантиришдан иборат бўлади.

Истиқлол мафкураси мустақилликка эришгунча орзу, мақсадни ифодалаш, кейинроқ шу мустақилликни мустақкамлаш омилидир. Ҳар икки ҳолатда ҳам унинг халқни уюштириш, сафарбар қилишдан иборат асосий вазифалари ўз аҳамиятини сақлаб қолади. Озодлик йўлидаги интилишлар қонга ботирилганини кўрсатувчи мисоллар жаҳон халқлари тарихида кўплаб топилди. Шундай бўлса-да, улар олға сурган ҳаётбахш қарашлар ҳеч қачон изсиз кетмаган. Кўҳна тарих бу ғоялар янги шароит ва вазиятларда мустақиллик учун курашнинг янги тўлқинларини тайёрлашга хизмат қилганидан далолат беради. Миллий озодлик ғоясининг мустақилликка эришилгандан кейинги даврдаги характерли хусусиятлари унинг олдида турган янги вазифаларда ёрқин намоён бўлади. Бу даврда у мустақилликнинг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий ва маънавий асосларини мустақкамлашни ғоявий жиҳатдан таъминлашга хизмат қилади.

Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси истибдод иллатларига барҳам бериш, мустақиллик, озодлик ва

бунёдкорлик каби қадриятларнинг маъно-мазмунини чуқур англаб етиш, уни одамларнинг қалби ва онгига сингдириш, жамият ҳаётида огоҳлик, ҳамкорлик, миллий тоғувлик муҳитини таъминлаш, Республикамизнинг халқаро ҳамжамиятнинг тўлақонли аъзоси сифатида барқарор ривожланиш йўлига чиқиб олиши, ўз мустақиллигини ҳар томонлама мустаҳкамлаши учун аҳамиятли бўлган гоёвий қарашлар тизимини ўзида ифодалайди.

ИУДАИЗМ (ЯХУДИЙЛИК) — яҳудий халқининг яхудоликка асосланган дини. Дин ва миллатнинг номи Исроилда мавжуд бўлган ўн икки қабиладан бирининг асосчиси Яҳудонинг исмидан келиб чиққан.

Моҳиятан, иудаизм асосида Яхве томонидан Мусога Тур тоғида ваҳй қилинган 10 қоида ётади. Улар жумласига Яхвени ягона деб, ундан бошқа худоларни тан олмаслик, бут, санам ва расмларга сиғинмаслик, худо номини беҳудага тилга олмаслик, шанба кунини муқаддас кун деб билган ҳолда уни худо учун бағишлаш ва бошқалар киради. Айни пайтда ота-онани ҳурмат қилиш, одам ўлдирмаслик, зино ва ўғирлик қилмаслик, сохта гувоҳлик бермаслик ва яқинлари эга бўлган нарсаларга кўз олайтирмаслик қоидалари ҳам иудаизмнинг асосий қоидаларидир.

Иудаизмнинг Рош аш-Шана — қамарий тақвимга асосланган янги йил, Йом-Кипур — қиёмат куни, гуноҳкорларнинг худо томонидан кечирилиши, инсонлар бир-бирларини кечирадиган кун, қишлоқ хўжалиги ишларининг яқунланишига, шунингдек, яҳудийларнинг Мисрдан чиқиб, чўлдаги қирқ йиллик сафарларини эслашга бағишланган Суккот — «Куша», милоддан авалги XVI асрда Мусо пайгамбар бошчилигида яҳудийларнинг Миср асирлигидан озод бўлишига бағишланган — Песах, худо томонидан яҳудий халқига Мусо орқали 10 та ақидани ичига олган «Қонун»нинг инъом этилишини нишонлаш билан боғлиқ Шовуэс байрамлари мавжуд.

Яҳудийлар дунёга тарқалиб кетганлар. Уларнинг Ўрта Осиёда пайдо бўлиши Буюк илпак йўли билан боғлиқ. Улар ўзлари яшаётган мамлакат халқлар тилида сўзлашсаларда, Тавротда кўрсатилган диний, миллий урф-одатларини йўқотмаганлар. Ҳозирги даврда иудаизм Исроил давлатининг дини ҳисобланади. Ўзбекистонда 2001 йилнинг

1 июлига қадар яҳудийларнинг 8 та диний ташкилоти рўйхатга олинган.

«ИЧКИ ИШЛАРГА АРАЛАШМАСЛИК» — халқаро ҳуқуқнинг асосий тамойилларидан бири; бир давлатнинг бошқа бир давлат ишларига аралашмаслиги.

Ҳар бир мустақил давлат ўзининг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва маданий тузилишига ўз ҳудудига, чегаралари, аҳолиси ва бошқа атрибутларига эга бўлиши лозим. Ушбу белгиларнинг мавжудлиги муайян давлатнинг жаҳондаги ўрни ва нуфузини белгилайди. Агар давлат бу белгиларга эга бўлса-ю, аммо ички ёки ташқи сиёсатини мустақил олиб бора олмаса, бу унинг суверен давлат сифатидаги моҳиятини йўққа чиқаради.

Ички ишларга аралашмаслик тамойили давлатнинг ўз ҳудуди доирасида амалга оширилади ва бутун фаолиятида тўла мустақиллигини англатади. Бунда давлатнинг ички ҳуқуқлари ва вазифалари доирасига тааллуқли бўлган барча масалаларда ўз сиёсатини ўзи белгилаши тамойили амалга қилади. Масалан, жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланиши, инсон ҳуқуқларини рўёбга чиқариш, атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва ҳоказолар борасида бир давлат бошқаси билан ҳамкорлик қилиши мумкин. Аммо бу ҳолда ҳам бир давлат иккинчисининг ички ишларига аралашмаслик тамойили ўз аҳамиятини сақлаб қолади. Бу тамойилга кўра, ҳар бир мустақил давлат халқаро ташкилотларга аъзо бўлиш ёки бўлмаслик, халқаро шартномаларда қатнашиш ёки қатнашмаслик, тарафдор бўлиш ёки бетараф қолиш каби масалаларни ўзи мустақил ҳал қилиши лозим.

Мамлакатимиз узоқ мустамлакачилик азобини тортиб, мустақилликка эришди. Республикаимизнинг бошқа давлатлар ички ишларига аралашмаслик талабига содиқлиги давлатимизнинг Президент Ислом Каримов раҳбарлигида олиб борилаётган сиёсатида яққол намоён бўлмоқда.

ИҚТИСОДИЁТНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ — Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтиш билан боғлиқ жараёнларни ифодаловчи тушунча.

Иқтисодиётни эркинлаштиришдаги бош вазифа, энг аввало, давлатнинг назорат ва бошқарув функцияларини қисқартириш, унинг корхоналар хўжалик фаолиятига, биринчи галда, хусусий бизнес фаолиятига беҳуда аралашувини

чеклашдан иборат. Бунинг учун тегишли ҳуқуқий замин, ташкилий ва иқтисодий шарт-шароит ва кафолатлар яратилмоқда.

Иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнида кичик, ўрта ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш орқали мулкдорлар синфини шакллантириш муҳим аҳамият касб этади. У ишсизлик даражаси пасайиши, барқарорлик ва фаровонлик кафолати бўлиб хизмат қилади. Иқтисодиётни эркинлаштириш ташқи иқтисодий фаолиятни, валюта бозорини эркинлаштириш билан чамбарчас боғлиқ. Бу мамлакат иқтисодиётига хориж сармояларининг янада кўпроқ жалб этилиши, янги техника ва технологияларнинг кириб келишига йўл очади. Бу жараёнлар, ўз навбатида, мамлакат иқтисодиёти ўсиши ва Ўзбекистоннинг экспорт салоҳияти ортишида муҳим ўрин тутди. Бу эса, Президент Ислом Каримов томонидан асослаб берилган иқтисодиётни эркинлаштириш тўғрисидаги қарашларда назарда тутилганидек, кишиларда янги-ча иқтисодий тафаккурни шакллантириш, уларнинг дунёқарашини ўзгартириш, ҳар бир кишига ўз меҳнатини сарфлаш соҳаси ва шаклларини мустақил белгилаш имкониятини яратиб беришни тақозо этади.

КОМИЛ ИНСОН — миллий истиқлол мафқурасининг асосий ғояларидан бири. Комил инсон ғояси ва уни амалга оширишга бўлган интилишлар инсоният цивилизациясининг маъно-мазмунини ташкил қилади.

Тарихга назар ташласак, ҳар қандай жамиятда комилликнинг энг асосий кўрсаткичи инсоннинг эзгуликка, ижтимоий бахт-саодатга, гуманистик ғояларга муносабатида ҳамда уларга асосланган амалий фаолиятида намоён бўлади. Яъни, жамиятнинг умумий ривожига, инсоният цивилизациясига ижобий таъсир кўрсатувчи комиллик мезони-инсонни, шахсни баркамол қилиш орқали жамиятни бахтли, саодатли қилишдан иборат бўлиб келган.

Инсондаги комиллик, энг аввало, унинг фикр, тафаккур ва амалий фаолият эркинлигини англашидадир шу маънода, буюк юнон файласуфи Суқротнинг «ўз-ўзингни бил», деган даъвати ҳам инсоннинг ўз насл-насабини, ҳаёт мазмунини, кишининг келажак авлодлар олдигаги масъулият ва мажбуриятини англашга қаратилган чақирқидир.

Комил инсон ғоясини миллий истиқлол ғоясидан ажратиб бўлмайди. Бошқача айтганда, комил инсоннинг моҳияти, аввало жамиятни баркамол қилиш йўлидаги саъй-ҳаракатларда намоён бўлади.

Комил инсон ва жамият муносабатларида ўзаро боғлиқ бўлган икки жараёни кўриш мумкин. Биринчиси — комил инсоннинг жамият тараққиётига ижобий таъсир қилиши. Комил инсон ғоясининг мавжудлиги ва у билан боғлиқ амалиёт жамият ривожланиш даражасини белгилайдиган мезон сифатида намоён бўлади. Зеро, биз ҳар қандай жамиятни унда яшаётган кишиларнинг хатти-ҳаракатларига қараб баҳолаймиз. Иккинчиси — жамиятнинг характери унинг комил инсонни тарбиялаш борасидаги имкониятларида, унга бўлган муносабатида намоён бўлади. Яъни, эркинлик, мустақиллик комил инсон ғоясини амалга ошириш учун тегишли шарт-шароит яратади. Шунинг учун ҳам Ўзбекистонда комил инсонни тарбиялаш учун ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маънавий-ташкилий вазифалар давлат сиёсатининг энг муҳим ва устувор йўналиши этиб белгиланган. Зеро, баркамол авлод келажаги учун қайғурмаган халқ, миллат ва давлатнинг истиқболи бўлмайди.

КОНСЕРВАТИЗМ (лот. conserv — сақлаб қолмоқ) — ижтимоий ҳаётнинг мавжуд ҳолатини, тартиб ва қоидаларини, эскиликни сақлаб қолиш ва янгиликка, ўзгаришга қаршилик қилиш. У ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида намоён бўлиши мумкин.

Сиёсий консерватизм мавжуд сиёсий тузумни ўзгартирмай сақлаб қолишга тарафдорликдир. Жамият тараққиёти табиий равишда сиёсий тузумнинг ҳам такомиллашиб, янгиланиб боришини тақозо этади. Шундай экан, мавжуд ҳолатни давр талаби асосида ўзгартиришга қаршилик қилиш ва эскириб қолган усуллардан воз кеча олмаслик тараққиётга тўсқинлик қилади. Бу нафақат сиёсатда, балки ишлаб чиқариш, фан ва таълим, маданият ва санъатда ҳам қолоқликка олиб келади. Шунинг учун ҳам консерватизм ижтимоий ҳаётга салбий таъсир ўтказувчи ҳолатдир.

Ўзбекистондаги янгиланиш жараёни ва ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларидаги туб ислоҳотлар консерватизмдан холи бўлишга ундайди. Зеро, ўзгариб, ривожланиб бораётган дунёда давомли ислоҳотлар ва ўзгаришларсиз

илгор бўлиш қийин. Кундалик ҳаётимизда баъзи ҳолларда учраши мумкин бўлган консерватизмдан холи бўлиш амалга оширилаётган ишларимизда муваффақият қозониш, янгиликлардан фойдаланиб, янада самарали фаолият юртиш имконини беради.

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ (лот. *constituoti* — тузилиш, қарор) — жамият ҳаётини қабул қилинган қоида ва қонунларга қатъий риоя этган ҳолда ташкил этиш ва бошқариш жараёнини ифода этувчи тамойил.

Конституционализм ғояси фақат жамиятнинг қонуний-ҳуқуқий асосларига таяниб қолмасдан, балки ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маънавий, ахлоқий тамойилларнинг уйғунлигини ҳам ифодалайди. Бошқача айтганда, давлат тизими, унинг таркибий тузилиши, жамиятдаги умумий қонун-қоида ва талабларнинг иқтисодий ривожланиш жараёнлари, инсонларнинг маънавий камолоти, юксак ахлоқийлиги билан уйғунлашган ҳолда мамлакатнинг Асосий қонуни — конституцияда акс этиши конституционализм ғоясининг моҳиятини намоён қилади. Бунда жамият аъзоларининг конституционализмни, демократик ўзгартиришларни амалга оширишнинг тарихий заруратини англабгина қолмай, балки уни чинакам эркинлик, мустақиллик ва фаровонлик асоси, деб билишга эришиш муҳим аҳамиятга эга. Бу ғояни амалга ошириш ва унинг самарадорлиги жамият аъзоларининг ҳуқуқий маданият даражасига боғлиқ бўлади. Зеро, қабул қилинган қонунлар сони эмас, балки уларнинг ҳеч бир истисносиз ижро этилиши муҳимдир. Шунинг учун ҳам, бир томондан, конституционализм ҳуқуқий маданиятнинг намоён бўлиши, иккинчи томондан, ҳуқуқий маданият ривожини сифатида майдонга чиқади.

Ҳақиқий конституционализм қонунлар устуворлиги, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари даражаси, ижтимоий-сиёсий кафолатлар характери, уларнинг умуминсоний тамойилларга мослиги билан белгиланади. Чинакам демократияга интилаётган жамият ўз халқи манфаатларини, уларнинг ор-номуси, қадр-қимматини, эркинликларини конституционализм ғояларига асосан муҳофаза қилишга қодир бўлган тақдирдагина кучли, қудратли бўлган давлатчиликнинг ҳуқуқий асосларини яратади.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда конституционализм ғоясига асосланган давлат тизимининг демократик

тамойиллари шаклланди. 1992 йил 8 декабрда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинди. Бозор муносабатларига ўтиш, эркин демократик жамият қуришнинг ҳозирги босқичида, тараққиётнинг ўзбек моделига мос бўлган қонуний-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш механизмлари вужудга келди.

КОНФУЦИЙЛИК (асосчиси милоддан олдинги 551—479 йилларда яшаган хитойлик Кун-фуци) — ижтимоий-ахлоқий ғоялари билан машҳур бўлган Хитойдаги етакчи фалсафий мактаблардан бири. Конфуцийликда инсон тарбиясида муроса, сабр-қаноат, кечиримлилик, бағрикенглик ғоялари муҳим ўрин тутишига эътибор қаратилган. Бу таълимнинг “шахс ўзи учун шахс эмас, балки жамият учун шахсдир” деган ғояси ҳозир ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ.

Конфуций фалсафий ғояларининг ижодий ривожининг муқобил кўриниши бўлган моизм таълимотида ўз ифодасини топган (асосчиси Мо-цзи бўлиб, милоддан олдин 479—431 йилларда яшаган.) Бу мактаб намояндалари ижтимоий этика муаммоларига алоҳида эътибор бериб, ахлоқий меъёрларнинг бажарилиши учун қаттиққўл ҳокимият лозим, деб ҳисоблаган. Конфуций ёшлар тарбиясида маънавий камолотнинг ўрнини мутлақлаштиради. Шу билан бирга, бу таълимда ижтимоий тенглик бўлиши учун жамиятнинг барча аъзолари учун умумий мажбурий меъёрлар, ҳамма учун манфаатли мезонлар зарур деб ҳисобланади.

Ҳозирги даврда ҳам Хитойдаги давлат, жамият қурилишида Конфуций ғояларидан кенг фойдаланилмоқда.

КОСМОПОЛИТИЗМ (юн. kosmopolites — дунё фуқароси) — «жаҳон давлати» тузишга ва «жаҳон фуқаролиги»ни тарғиб қилувчи таълим.

Космополитизм жаҳон миқёсида ахборот айирбошлаш имкониятлари ошиб бораётган ҳозирги даврда Ватан тушунчаси нисбий характерга эга эканини рўқач қилади. Бу оқим жамият тараққиётининг дастлабки, инсон ижтимоий-оилавий муҳитдан ташқарида яшаши мумкин бўлмаган даврларида Ватан тушунчаси муайян аҳамиятга эга бўлмаган, деб уқтиради. Унингча, бугунги кунда айрим инсонларнинг Ватанга боғланиб қолиши шахс эркинликла-

рининг чекланишига олиб келмоқда эмиш. Айни пайтда, космополитик қарашлар ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маънавий-маданий муносабатларнинг глобаллашув жараёни ватан туйғусини глобал миқёсда тасаввур қилиш имкониятларини беради, деган назарияга ҳам асосланишини таъкидлаш зарур.

Ватан — инсоннинг киндик қони тўкилган тупроқ, уни камол топтирадиган, ҳаётига маъно-мазмун бахш этадиган табаррук маскандир. У ажодлардан авлодларга қоладиган буюк мерос, энг азиз хотира. Ватан — ота-боболаримизнинг ҳоки поклари жо бўлган, вақти-соати етиб ҳар биримиз бош қўядиган муқаддас заминдир.

Ҳақиқатда, Саҳрои Кабирда яшаётган бадавийлар ҳам, экологик вазияти ниҳоятда оғир ҳудудларда яшаётган кишилар ҳам, миллатидан қатъий назар, паспортига «америкалик» деб ёзилган кишилар ҳам, ўзлари яшаётган табиий-ижтимоий муҳит — ватан туйғусига эга бўлган, унинг дахлсизлигини муқаддас билган бизнинг замондошларимиздир. Айтиш мумкинки, Ватан туйғуси — инсон маънавий камолотининг энг муҳим мезони бўлиб ҳисобланади. Ватанга муҳаббат инсон маънавиятини шакллантирувчи омиллардандир. Президент Ислоҳ Каримов таъкидлаганидек, “инсон ўзлигини англагани, насл-насабини билгани сари юрагида Ватанга муҳаббат туйғуси илдиз отиб, юксала боради. Бу илдиз қанча чуқур бўлса, туғилиб ўсган юртга муҳаббат ҳам шу қадар чексиз бўлади”

«КУЧЛИ ДАВЛАТДАН — КУЧЛИ ЖАМИЯТ САРИ»
— Ўзбекистонда эркин фуқаролик жамияти барпо этишнинг Президент Ислоҳ Каримов томонидан асослаб берилган концепцияси. У давлатчилик борасидаги тараққиёт йўлимизни ҳам акс эттиради.

Ўзбекистон ўз мустақил давлатчилигини қўлга киритганидан сўнг жаҳон цивилизациясининг тарихий тажрибаларига асосланган ва республикамизнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, одил, демократик давлат ва эркин фуқаролик жамияти барпо этишни стратегик вазифа қилиб белгилади.

Ушбу вазифани амалга оширишда кучли давлатдан — кучли жамият сари бориш концепцияси амалий ҳаракат дастури бўлиб хизмат қилмоқда.

Одамларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти ва фаоллиги юксалиб боргани сари давлат вазифаларининг нодавлат тузилмалар ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўтиши, маҳаллаларнинг нуфузи ва мавқеининг ортиши, уларга кўпроқ ҳуқуқлар берилиши кучли жамият асосларини мустаҳкамлашда муҳим аҳамият касб этади. Сиёсий ҳаётни эркинлаштириш жараёнида жамиятни бошқариш борасидаги вазифа (функция) лар икки йўналишда қайта тақсимлаб борилади. Биринчиси — давлат марказий идораларининг айрим ҳуқуқ ва вазифалари маҳаллий ҳокимиятларга ўтказилади. Маҳаллий ҳокимият идоралари ҳуқуқ ва вазифаларининг бир қисми фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари зиммасига ўтказилади. Иккинчиси — жамоат ташкилотларининг ҳуқуқ ва масъулиятини ошириш, давлат ваколатларининг бир қисмини улар зиммасига ўтказиш.

Мамлакатимизда бошқарув, жамоатчилик билан алоқадор вазифаларни ўз зиммасига оладиган бир қатор нодавлат-нотижорат ташкилотлар, турли жамғармалар вужудга келди ҳамда улар жамият ҳаётида муҳим ўрин тутмоқда. Айниқса, маҳаллий ўз-ўзини бошқаришнинг миллий модели бўлган маҳалланинг фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришдаги аҳамияти беқиёсдир. Республикаимизда жамоат ташкилотларининг кўпайиши, уларнинг кундалик ҳаётимиздаги аҳамияти ортаётгани фуқаролик жамияти асослари тобора мустаҳкамланиб бораётганидан далолат беради.

Кўппартиявийлик — 1) жамиятда бир неча сиёсий партияларнинг мавжудлиги; 2) жамиятнинг эркинлиги, демократлашуви ва сиёсий хилма-хиллик даражасининг муҳим кўрсаткичи.

Мазкур тамойил жамиятда турли партияларнинг эркин фаолияти учун ижтимоий ҳуқуқий шарт-шароит яратишни кўзда тутди. Бундай шароитда партиялар ўз дастур ва сиёсатларини конституция асосида амалга ошириш имкониятига эга бўлади. Бу борада жаҳондаги илғор мамлакатларнинг тажрибаси катта аҳамиятга эга. Жамиятнинг пешқадам ва фаол аъзоларидан ташкил топган сиёсий партиялар ушбу мамлакатлар ҳаётида ўзига хос ва салмоқли ўрин тутди. Бу уларнинг жамиятни эркинлаштириш, сиёсий плюрализм муҳитини шакллантиришдаги фаолиятида

яққол кўзга ташланиб туради. Кўппартиявийлик тоталитар давлатлар учун ёт бўлса, демократик жамият ҳаёт тарзининг ажралмас таркибий қисмидир. Муайян мамлакатдаги сиёсий эркинлик ва инсон ҳуқуқлари таъминланганлиги даражаси ҳам ана шу тамойилга нисбатан аниқланади.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин кўппартиявийлик тамойилини амалга ошириш учун имконият яратилди.

Ўзбекистон Конституциясида ва Ўзбекистон Республикасининг «Сиёсий партиялар тўғрисида»ги қонунида кўппартиявийликнинг ҳуқуқий асослари ўз аксини топган. Мамлакатимизда мавжуд бўлган Ўзбекистон халқ демократик партияси, Адолат социал демократик партияси, Фидокорлар миллий демократик партияси ва Миллий тикланиш партиялари ана шу асосда фаолият юритадилар.

ЛИБЕРАЛИЗМ (лот. *liberalis* — эркинлик) — ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида эркинлик устувор бўлишини, жамиятнинг эволюцион ривожланиш йўлини эътироф этувчи ва асословчи назария, амалиёт, ижтимоий-сиёсий ва мафкуравий оқим.

Либерализм ғояси, ўзининг маъно-моҳиятига кўра, муроса фалсафаси бўлиб, волюнтаризм, субъективизм, догматизм, радикализм ва абсолютизмнинг ҳар қандай кўринишларини рад қилади. Шахс манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликларининг устуворлиги, умуминсоний ахлоқий қадриятлар ва миллий маънавий асосларга таяниш, ғоялар эркинлиги тамойилларининг тарихий тараққиётга мос ўзгариши, ижтимоий-сиёсий тизимда кескин зиддиятга бормаслик — либерализмга хос хусусиятлардир. Либерализм учун бир хил андозадаги, қатъий белгилаб қўйилган ахлоқий меъёр ва қонун-қоидалар мавжуд эмас. Шунинг учун либерализм ғояси жамият сиёсий тизимини динамик ўзгартиришни зўравонликсиз амалга оширадиган куч ва имкониятларни топишга интилиш билан характерланади. Либерализмнинг асосий тамойили — ҳуқуқлар, имтиёзлар, имкониятлар тенглиги шароитида ҳаётнинг барча соҳаларидаги эркинликни таъминлашдир. Либерализмдаги эркинлик рақобатлашаётган ғояларнинг барчасига ривожланиш учун имконият яратади. Демак, либерализм, бир томондан, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари устуворлигига, иккинчи томондан, жамиятнинг маънавий-ахлоқий меъёр

ва қадриятларига асосланиши билан ўзининг умуминсоний моҳиятини намоён қилади.

Жамият ривожланиши билан либерализм ғоялари ҳам ўзгариб бормоқда, уларнинг мақсад ва вазифаларида ички бирлик вужудга келаётир. Улар, ҳозирги даврда неолиберализм шаклида намоён бўлмоқда. XX асрнинг сўнгги ўн йиллигида дунёнинг қарама-қарши тузумларга бўлиниш жараёнининг барҳам топиши билан либерализм ғояларида ҳам ўзига хос йўналишлар пайдо бўлди. Жумладан, Ўзбекистонда эркин демократик ҳуқуқий давлатнинг шаклланиши либерализм ғояларининг янги тамойиллар билан бойиганини кўрсатмоқда. Президент Ислам Каримов томонидан ишлаб чиқилган бозор муносабатларига ўтишнинг машҳур беш тамойилининг ҳаётга жорий этилиши Ўзбекистондаги либерализм ғояларининг миллий хусусиятларини намоён қилади.

Замонавий либерализм инқилобий ўзгаришлардан, сиёсий қарашлардаги радикализмдан воз кечиш, муқобил ғояларнинг мавқеини эътироф этиш ва ҳурмат қилиш, халқаро муносабатларда сиёсий плюрализм тамойилларига амал қилиш, сайлов тизимини демократик тамойиллар асосида ташкил этиш, турли шаклдаги ҳокимият тармоқлари фаолияти мустақиллигини таъминлаш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ишининг фуқаролар томонидан назорат қилинишига эришиш каби мақсад ва вазифаларни ўз ичига олади.

Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтиш даврида бу вазифаларнинг изчил амалга оширилишида либерализм ўзининг ижобий, ҳаётий мазмунини намоён қилмоқда. Чунки, ғоялар эркинлиги, ижтимоий-сиёсий ҳаёт эркинлигининг асосидир.

МАДАНИЯТ (араб. «мадина» ва «ият» — шаҳарга оид) — турлича талқин этиладиган, мураккаб ва кўп маъноли тушунча.

Археология ва этнография, тарих ва социология, политология ва фалсафа каби фанлар ўз вазифа ва мақсадларидан, ҳар бир тадқиқотчи эса ўз дунёқараши ва ёндашувидан келиб чиққан ҳолда маданиятнинг таърифини яратади. Француз олими А.Моль XX асрнинг 60-йиллари охирига келиб ана шундай ўзига хосликлар туфайли маданиятнинг 250 дан ортиқ таърифи яратилганини таъкидлаган эди.

Шаҳарлар илм-фан, маърифат ўчоғи бўлиб келгани таъсирида бўлса керак, у яъни маданият бир қатор халқлар тилларида, шу жумладан ўзбек тилида ҳам, маърифатлик, билимлилик, тарбия кўрганлик маъноларида ишлатила бошланган.

Ижтимоий-фалсафий тафаккурнинг кейинги босқичларида маданиятни айнан маънавий фаолият соҳаси сифатида тушуниш устувор бўлиб келди. Фақат XIX аср ўрталарига келиб маданият тушунчаси кенгроқ маънода инсон фаолияти натижасида юзага келган нарсаларга нисбатан ишлатила бошланди.

Бундай ҳолатда маданият инсон томонидан яратилган, бокира табиат устига қурилган «иккинчи табиат» маъносини касб этади. Айни пайтда, ушбу қараш маданиятни инсон фаолиятининг маълум бир соҳаси билан боғлаб қўйиш керак эмас, чунки инсон, унинг фаолияти, инсонлараро муносабат бор жойда маданият ҳам бор деган хулосани келтириб чиқаради.

Маданият тушунчасида инсон фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари, бу фаолиятнинг тарихий тараққиётнинг маълум босқичидаги, маълум бир тарихий даврдаги, миллий ва этник ривожланишдаги сифатий ўзига хослик ҳам ўз ифодасини топади. Масалан, «қадимги давр маданияти», «ўзбек маданияти», «нутқ маданияти», «сиёсий маданият» каби тушунчаларда маданият кишилар онгининг, хулқи ва фаолиятининг маълум соҳаларидаги хусусиятини ифодалаб келади. Булардан ташқари, маданият тушунчаси маълум бир кишининг, ижтимоий гуруҳнинг ҳаётий фаолиятининг ўзига хослигини ҳам ифодалаб келиши мумкин.

Илмий адабиётларда маданиятни моддий ва маънавий маданиятга бўлиш расм бўлган. Моддий маданият моддий фаолиятнинг барча соҳалари ва натижаларини ўз ичига олади. Моддий маданиятнинг муҳим элементлари ишлаб чиқариш, транспорт, алоқа воситаларидир. Моддий маданиятга уй-жой, кийим-бош, уй-рўзғор буюмлари, истеъмол воситалари деб аталадиган воситалар ҳам киради. Айни пайтда моддий маданият юқоридаги воситаларни яратиш ва фойдаланиш соҳасидаги фаолият усулини ифодалаш учун ҳам хизмат қилади. Айнан шундай фаолият жараёнида инсоннинг билими, тажрибаси, касбий малакаси моддий маданиятнинг таркибий қисмига айланадиган жисмий қўришга киради.

Маънавий маданият эса маънавий ишлаб чиқариш, ижтимоий онг шакллариинг ривожланиши билан боғлиқ бўлган фаолиятнинг барча соҳаларини қамраб олади. Маънавий маданият намоён бўлишининг турли шакллари — ҳар хил тасаввурлар ва ғоялар, таълимотлар, илмий билимлар ва санъат асарлари, ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрлар, мифология ва дин. философия ва ҳ.к. ана шундай фаолият натижасидир. Маънавий маданият фаолияти натижаси сифатида чиқадиган ҳодисалар билан бир қаторда уларни яратиш жараёнида кишилар ўртасида юзага келадиган муносабатларни ҳам ифодалайди.

Моддий ва маънавий маданият ўртасидаги фарқ нисбийдир ва уларни асло мутлақлаштириб бўлмайди. Негаки, моддий маданият инсоннинг маълум бир ғоялари, билимлари, мақсадларининг намоён бўлишидир. Айни пайтда ҳар қандай маънавий маданият маҳсули ҳам объективлашуви, ўзининг моддий ифодасини (ёзув, нутқ, расм, ҳайкал ва ҳ.к. шаклларда) топмоғи лозим.

Маданият ва маданий маърифий муассасалар мафкурани шакллантириш ва халқимиз онгига сингдиришда катта имкониятларга эга. Бунда кутубхона, театр, клублар, маданият уйлари ва саройлари, истироҳат боғлари музейлар ва бошқа муассасалар фаолиятдан кенг фойдаланиш, кишилар дунёқарашини юксалтирадиган, одамларга руҳий-маънавий озиқ берадиган тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш лозим.

МАДАНИЙ-МАЪРИФИЙ МУАССАСАЛАР — 1) театрлар, музейлар, кинотеатрлар, кутубхоналар, клублар, маданият уйлари ва саройлари каби ташкилотларни қамраб олувчи тизим; 2) миллий истиқлол ғоясини одамлар қалби ва онгига сингдиришнинг муҳим воситаси: Маданий-маърифий муассасалар фаолиятдан кенг фойдаланиш, кишилар дунёқарашини юксалтириш, одамларга руҳий, маънавий озиқ берадиган тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш бу соҳада фаолият кўрсатётган ташкилот, муассаса ходимларининг долзарб вазифасидир.

Айни пайтда маданий-маърифий муассасаларда утказиладиган анжуманлар, кундан-кунга оммавийлашиб бораётган давра суҳбатлари, баҳс-мунозаралар, юртимизнинг машҳур кишилари — ёзувчи, шоир, олимлари билан уч-

рашувлар истиқлол мафкурасининг мазмун-моҳиятини жамиятимиз ҳар бир аъзосига тушунарли тарзда асослаб беришда катта аҳамиятга моликдир.

Маданий-маърифий масканларнинг аҳоли, аввало, ёшларимизни ҳаётга муҳаббат руҳида тарбиялашдаги ўрни ниҳоятда беқиёс. Айниқса, ҳозирги бозор иқтисодиётига ўтиш даврида маданият ва санъат муассасаларига эътибор кучаймоқда. Бу муассасалар фаолиятини янада кучайтириш, ғоявий-бадиий саёз, қадриятларимизга ёт бўлган асарларни саҳнага олиб чиқмаслик ҳам жуда зарур иш ҳисобланади.

МАТЕРИАЛИЗМ (лот. *materialis* — моддий) — борлиқ, олам, табиат, жамият ва одамнинг мавжудлиги, яшаш ва ривожланиш хусусиятларини талқин қилишда модда (материя) ва унинг хоссаларини устувор деб билишга асосланган фалсафий йўналиш. Антик даврда кишиларнинг ташқи оламини объектив мавжудлигига стихияли ишониши тарзида пайдо бўлган материализм, кейинчалик илмий-фалсафий тараққиёт давомида, муайян дунёқараш сифатида шаклланди. Материализм тарафдорлари бўлган файласуфлар таълимоти асосини моддийликнинг бирламчилиги ва руҳийликнинг иккиламчилиги ҳақидаги ғоя ташкил қилади. Материализмни ҳам яхлит таълимот деб бўлмайди. Табиатни тушунишда материалист, жамият ёки руҳиятни тушунишда идеалист бўлган файласуфлар ҳам бор.

Онгни ва умуман маънавийликни материянинг маҳсули деб қарар экан, материализм уларни ташқи оламнинг инъикоси деб баҳолайди. Бу эса, ўз навбатида, идеалистик йўналишдаги таълимотларнинг аҳамиятини пасайтириш анъаналари пайдо бўлишига олиб келди. Айниқса, марксизм таълимотида фалсафанинг партиявийлиги ғояси асосида материализм илғор, тараққийпарвар кучларнинг дунёқарашини, идеализм эса реакцион кучларнинг мафкурасидир деган тушунча устуворлик қилди. Совет даври фалсафасида эса бундай нуқтаи назар мутлақ ҳақиқат даражасига кўтарилди. Кўп минг йиллик жаҳон фалсафа тарихи тараққийпарвар материализм ва реакцион идеализм курашини тарихи деб кўрсатилди. Бу эса фалсафа тарихини сиёсийлаштириш ва илмий жиҳатдан сохталаштиришга олиб келди.

Аслида материализмга баҳо беришда иккита жиҳатни бир-биридан ажратиш керак. Бир томондан, табиат, жа-

мият ва инсон тараққиётида моддий омилларни асос қилиб олувчи фалсафий материализм турли фан ютуқларини умумлаштириш, илмий билимлар ўсишига, илмий методларнинг такомиллашувига бир қадар қўмаклашди. Бу ҳол, ўз навбатида, ўрта асрларда фан ва техниканинг ривожланишига муайян таъсир кўрсатди. Иккинчи томондан, материализм томонидан идеалистик қарашларнинг мутлақ инкор қилиниши фалсафа ривожига ўта салбий таъсир қилди. Шарқ, шу жумладан, Марказий Осиёлик мутафаккирларнинг фалсафий таълимотлари камситилди. Материя бирламчи, онг иккиламчи, яъни унинг пассив инъикоси деб қараш кишилар ақли, тафаккури ва маънавий омилларнинг жамият тараққиётидаги ўрни ва аҳамияти камситилишига олиб келди.

Ҳолбуки, материализм ва идеализм бир-бирини бутунлай инкор этувчи таълимотлар эмас. Фалсафада бу икки оқимнинг ҳам ўз ўрни бор. Улар доирасида ривожланган фалсафий тафаккур натижалари бир-бирини тақозо қилади, табиат ва жамиятдаги моддий ва маънавий жараёнларнинг ўзига хослиги, бирлиги ва боғлиқлигини тўлароқ билишга имкон беради.

МАЪНАВИЯТ (араб. — маънолар мажмуи) — кишиларнинг фалсафий, ҳуқуқий, илмий, бадий, ахлоқий, диний тасаввурлари ва тушунчалари мажмуи. Шу нуқтаи назардан қараганда, И. А. Каримовнинг «Маънавият ҳақида гап кетар экан, мен аввало, инсонни руҳий покланиш ва юксалишга даъват этадиган, инсон ички оламини бойтадиган, унинг иймон-иродасини, эътиқодини мустаҳкамлайдиган, виждонини уйғотадиган қудратли ботиний кучни тасаввур қиламан», — деган фикрлари диққатга сазовордир.

Маънавият инсоннинг бутун умри давомида унинг кучга куч қўшишга, ақл-идрок ва заковатини кенгайтириб, мустаҳкамлашга хизмат қилади. Маънавият ва маънавий бойликлар, қадриятлар, давлат, миллат, шахснинг бебаҳо хазинаси ва тараққиёт манбаидир.

Ҳар бир миллатнинг ўз маънавиятини чуқур англаши, онгининг таркибий қисмига айлантириши миллатнинг ўзига бўлган ишончини мустаҳкамлайди, эътиқод ва қадр ҳиссини бойитади. Шунинг учун ҳам истибдод даврида ҳукмрон мафкура доирасида миллий маънавиятга эътибор

берилмади, тўғрироғи, у ҳар жиҳатдан камситилди. Оқибатда, ўзбек халқи ўзининг маънавий меросининг кўпгина қатламларини ўрганишдан маҳрум бўлди.

Мустақиллик туфайли ўзбек халқининг кўп асрлик бой тарихий, илмий, маданий ва диний меросини ўрганиш, ундан халқнинг умумий ва бебаҳо мулки сифатида фойдаланишга кенг йўл очилди. Маънавиятимизнинг қадимийлигини, мазмунан чуқурлиги ва ранг баранглиги, бугунги кундаги салоҳияти чексиз эканини тўла равишда кўрсатмоқ учун «Авесто»дан бошлаб, Фөробий, Навоий, Бобур, Фурқат, Беҳбудий, Фитрат, Чўлпон ва Авлоний орқали то ҳозирги кунларгача бўлган яхлит бир манзараси яратилмоқда.

Мустақиллик айни пайтда маънавиятнинг ажралмас қисми бўлган миллий тил ва маданиятни тараққий эттириш, миллий ўз-ўзини англаш, миллий ҳис-туйғулар, гурурни, ватанпарварликни ўстириш ва мустақамлашга ҳам йўл очганини таъкидлаш зарур. Мустақил Ўзбекистоннинг тараққиёти жамият аъзоларининг, ҳар бир шахс ва айниқса, ёшларнинг маънавий камолоти, истиқлол гоёларининг кишилар онгига, кундалик ҳаётига чуқурроқ кириб боришига боғлиқ.

Келажаги буюк Ўзбекистонни барпо этишда фаол қатнашаётган ҳар бир фуқаро ўз мамлакати, халқи, миллатининг ажралмас бўлаги эканини англаши — миллий маънавият ва онгнинг таркибий қисмидир.

Илғор миллат ва ривожланган давлат бўлишнинг зарурий шартларидан бири — бой маънавиятга эга бўлишдир. Шу сабабдан Президент И.А. Каримов: «Маънавият — инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди», деб таъкидлайди. Шундай экан, маънавият ва маърифатни кўтариш, тарғиб қилиш, бойитиш, ҳар бир фуқаронинг юксак маънавий даражасини таъмин этиш энг долзарб масалалардан биридир.

МАФКУРА (араб. — фикрлар мажмуи) — муайян ижтимоий гуруҳ, қатлам, миллат, жамият, давлат манфаатлари, орзу-истак ва мақсад-муддаолари ифодаланган гоёвий-назарий қарашлар ва уларни амалга ошириш тизими. Унда манфаатлари ифодаланаётган куч ва қатламларнинг ўтмиши, бугунги куни ва истиқболи ўз ифодасини топади.

Инсоният тарихида турли-туман мафкуралар бўлган. Турли халқлар ва ижтимоий кучларнинг ғоявий раҳнамолари, мутафаккир ва арбоблари, ўзларининг манфаат ва мақсадларидан келиб чиқиб, мафкуравий таълимот ва дастурлар ишлаб чиққанлар. Мафкуралар муайян диний, фалсафий таълимот асосида яратилади, маълум илмий қараш ва ахлоқий тамойилларга таянади. Мафкуралар ўз моҳияти ва таъсир кучига кўра жамиятни бирлаштириши ёки уни бир-бирига қарама-қарши тарафларга бўлиб юбориши, давлатнинг жаҳондаги обрў ва мавқеини ошириши ёки тушириши, халқларни юксакликка кўтариши ёки таназзулга дучор этиши мумкин. Юксак мақсадлар, *бунёдкор ғояларга* асосланган мафкуралар ижтимоий-иқтисодий тараққиётга туртки бўлади, маънавиятни юксалтиради, инсонларни улуғвор ишларга сафарбар этади. Озодлик, эркинлик, мустақиллик, тинчлик, ҳамкорлик ғоялари асосида шаклланган, эзгу мақсадларга хизмат қиладиган мафкуралар *бунёдкорлик* хусусиятига эга бўлади.

Вайронкор ғоялар асосида шаклланган мафкуралар эса жамият тараққиётига ғов бўлади, миллат ва халқларни асоратга солади. Бундай мафкуралар, ўз мазмун-моҳиятига кўра, ҳукмрон, мустабид, тажовузкор, босқинчилик, экстремистик, ақидапарастлик шаклларида намоён бўлади.

Собиқ Иттифоқ даврида мафкурага умуминсоний қараш шаклланмаган, бунга йўл қўйилмаган эди. Унга тўғри ва холисона баҳо бериш имкони мустақиллик туфайли очилди. Президентимизнинг «Тафаккур» журнали Бош муҳаррири ва «Fidokor» газетаси муҳбири саволларига берган жавобларида мафкурага чуқур илмий таъриф берилган.

МАФКУРА ЭВОЛЮЦИЯСИ — муайян мақсад ва манфаатларни ифода этувчи ғоявий-назарий қарашлар тизимининг вужудга келиши, ривожланиш ва интиҳога етиш жараёнини ифодаловчи тушунча. Ҳар қандай мафкура жамиятда янги пайдо бўлган ижтимоий-сиёсий кучларнинг талаб-эҳтиёжлари ва мақсад-муддаоларини ифода этувчи янги ғоявий тизим сифатида вужудга келади. Мазкур миллат ёки ҳаракатнинг етакчи кучлари, сиёсий арбоблари, идеологлари ижтимоий онгдаги орзу-интилиш ва руҳиятдаги ҳис-туйғуларни бир тизимга соладиган таълимот ва дастурлар яратадилар. Ғоявий тарбия воситалари ва фаоллари орқали бу ғоялар онгга ва руҳиятга сингдирилади. Бу

ғоялар кўпчилик онгини эгаллагач, уларни ҳаракатга келтириб, мақсад сари етаклайдиган кучга айланади.

Мафкура, вақти келиб, ўз соҳиблари тарих майдонидан тушса ҳам, лекин *мафкуравий мерос* сифатида янги даврда ҳам ўз таъсирини сақлаб қолиши мумкин. Бу нафақат эзгуликка хизмат қиладиган, балки ўз моҳиятига кўра ғайриинсоний бўлган мафкура шаклларига ҳам тегишлидир.

МАФКУРА ЯККАҲОКИМЛИГИ — муайян давлат, жамият ёки бир гуруҳ давлатларда ягона мафкуранинг тўла ҳукмронлигини унга хос тамойилларнинг ўзгармас ақидалар тарзида жамият ҳаётида қатъий ва мутлақ тартибда ўрнатилишини ифодалайдиган тушунча.

Мафкура яккаҳокимлигининг моҳияти шундаки, бунда бирон-бир мафкуравий тизим ягона илмий, энг адолатли, жамиятдаги барча қатламлар манфаатларини ифода этувчи мафкура деб эълон қилинади. Ўзининг моҳияти ёки бирон бир жиҳати билан ундан фарқ қилувчи ғоялар, қарашлар, мафкуралар ёт ва душман мафкуралари сифатида қаралади. Оқибатда, миллионлаб кишиларда мутелик, лоқайдлик, боқимандалик, маҳдудлик, ўзга ғояларга ҳадиксираб қараш руҳияти шаклланади, жамиятнинг маънавий ривожига, илм-фан равнақига жиддий зарар етказилади.

Тарихий тажриба шундан далолат берадики, яккаҳокимликка интилган, мутлақ ҳақиқатни даъво қиладиган мафкуранинг истиқболи йўқ. Чунки, у яккаҳукмронлик ўрнатиш баробарида, ўзини бойитиб борадиган манба — фикрлар ранг-баранглиги ва қарашлар хилма-хиллигидан узилиб қолади. Собиқ Иттифоқ даврида етмиш йилдан зиёд яккаҳукмронлик қилган коммунистик мафкуранинг таназзули бунинг яққол исботидир.

Тарихда яккаҳукмронликка интилувчи мафкураларнинг энг кўп тарқалган шакли ақидапарастликдир. Бундай мафкуралар Осиё ва Европа давлатлари тарихида муайян даврларда ҳукмронлик қилган. Ўрта асрларда Ғарбдаги ақидапарастлик мафкураси (инквизиция) хурфикрлилик ривожига, жамият тараққиётига тўсқинлик қилди. Юзлаб алломалар, ақл-заковат соҳиблари унинг қурбонига айланди. Бундай салбий анъана коммунистик мафкура ҳукмронлиги даврида ҳам давом эттирилди, кўплаб моддий ва маънавий

йўқотишларга сабаб бўлди. Фарбда юзага келган фан ва техниканинг янги ютуқлари кўр-кўрона инкор этилди, генетика ва кибернетика, политология, конфликтология, аксиология каби фанлар “реакцион” ва “сохта” деб эълон қилинди. Психология, социология, маданиятшунослик, семиотика, бионика, информатика назарияси, эргономика каби фан соҳалари етарли даражада ривожлана олмади. Аксарият миллий қадриятлар, урф-одат, анъаналар эскилик сарқити деб эълон қилинди. Натижада, кўплаб маданият дурдоналари изсиз йўқолиб кетди. XX асрнинг 30-йилларида Италия ва Германияда фашизм ҳам ана шундай ҳукмрон мафкура даражасини эгаллаган эди. Унинг оқибатида дунёдаги миллионлаб инсонларнинг бошига чексиз кулфатлар ёғилди.

Миллий истиқлол ғояси мамлакатимизда бирон-бир мафкуранинг мутлақлашуви, яккахоким ақидага айланишига йўл қўймайди. У фикрлар ранг-баранглигига асосланади, ижтимоий ҳаёт, сиёсий ташкилот, мафкураларнинг хилма-хиллигига таянган ҳолда, жамиятнинг самарали ривожланишини таъминлашга хизмат қилади.

МАФКУРАВИЙ БЕҚАРОРЛИК — кишилиқ жамиятига хос муайян хусусиятлардан бири; мафкуравий соҳадаги тамойилларнинг қарор топмагани, доимий бўлмагани, муқим бўлмагани каби маъноларни англатади. Бу тушунча гоҳида ижтимоий ҳаётда мафкураларнинг алмашиб туриши жараёнини изоҳлаш учун ҳам қўлланилади. Мафкуравий беқарорлик, асосан, муайян бир ҳудудда давлат тизими ўзгарадиган, умуман, бир ижтимоий-иқтисодий тузумдан бошқасига ўтиш даврида юзага келади. Шу нуқтаи назардан олганда, мафкуравий беқарорликни — муайян тарихий шароитда юзага келадиган ғоявий ўзгарувчан ҳолат деб ҳам аташ мумкин.

Жамиятнинг янгиланиш босқичларида одатда эски тизим, эски турмуш тарзи билан биргаликда ўша тизим мафкураси ҳам юз тубан бўлади, бундай ҳол маълум даражада мафкуравий бўшлиқни юзага келтиради. Мафкуравий бўшлиқ ва мафкуравий беқарорлик ҳамоҳанг, чунки бундай пайтда вазиятдан фойдаланиш илинжида турли ғаразли мақсадларни кўзлаган мафкуралар ҳам бош кўтардилар. Агарда ана шундай ҳолатда эҳтиётсизликка йўл қўйилса, жамият ҳалокат ёқасига келиб қолиши мумкин. Том маънодаги мафкура-

вий беқарорлик ана шунда пайдо бўлади. Юзага чиққан турли бегона, ёт мафкуралар билан янгидан шаклланаётган миллий мафкура ўртасида муросасиз кураш боради. Бу кураш томонларнинг ўзаро вақтинчалик муваффақиятлари тарзида кечиши мумкин. Бундай беқарорлик ижтимоий ҳаётга катта салбий жиҳатдан таъсир кўрсатади.

МАФКУРАВИЙ ВАЗИЯТ — муайян минтақа ёхуд мамлакат ҳаётида мафкураларнинг ўрни ва мавқеи, улар ўртасидаги муносабатлар билан боғлиқ жараён ва шарт-шароитлар мажмуи.

Масалан, XX асрнинг 90-йилларига келиб, жаҳонда социализм лагери барҳам топди. Дунё сиёсий харитасида ўзларининг мустақил тараққиёт йўлини белгилаб олган ўнлаб суверен давлатлар пайдо бўлди. Айни пайтда социалистик ғоялар ҳукмрон бўлиб келган ҳудудни мафкуравий жиҳатдан бўлиб олиш билан боғлиқ вазият юзага келди. Бу вазият буюк давлатчилик шовинизми, диний экстремизм, тажовузкор миллатчилик каби мафкуравий таҳдидларда намоён бўлмоқда.

Бундай вазиятда фақатгина кучли, халқ иродасини ўзида акс эттирган ғояларгина мамлакатни, жамиятни ёт ғоялар таъсиридан, мафкуравий тазйиқлардан муҳофаза қила олади. Мафкуравий вазият ўз характери, ҳаракатлантирувчи кучлари ва юзага келиш сабабларига кўра қулай ёки ижобий, ноқулай ёки салбий тусга эга бўлади.

Агар мамлакатда миллийлик руҳи билан суғорилган, халқнинг эзгу-мақсадларини ўзида акс эттирадиган, жамиятнинг турли қатламларини бир мақсад томон йўналтирадиган ғоялар ҳукмронлик қилса, у ҳолда бундай мамлакатда қулай ёки ижобий мафкуравий вазият вужудга келган ҳисобланади.

Турли хил мафкуралар мавжуд бўлса-да, улар жамиятни ягона умуммиллий мақсадга йўналтирмаса, халқ бегона ғоя ва мафкуралар тазйиқидан холи бўлмаса, бу мафкуралар кишиларнинг орзу истакларини юзаки акс эттирса, у ҳолда мамлакатда ноқулай, салбий, таъбир жоиз бўлса, хатарли мафкуравий вазият вужудга келади. Бундай ҳолатда мамлакат парокандаликка учраб, жамият ўз тараққиёт йўлини йўқотиши ва боши берк кўчага кириб қолиши мумкин.

Ёш мустақил давлатлар учун мафкуравий вазият масаласи жуда катта аҳамиятга эга. Чунки бундай давлатлар-

нинг келажаги, тараққиёт йули ана шундай мафкуравий вазиятнинг қандайлигига кўп жиҳатдан боғлиқ.

Шунингдек, мафкуравий вазият жамиятда янги мафкуранинг шаклланиши, ривожланиши ва халқ онгига сингдирилиши борасида амалга оширилаётган ишларни, муайян ҳудуд ёки минтақадаги хилма-хил мафкураларнинг ҳукмронлик учун бўлган ўзаро курашларини ҳам англатишини унутмаслик зарур. Айти пайтда мафкуравий вазият янги, шаклланаётган мафкура билан ўз “вазифасини” бажариб бўлган ёки адо эта олмаган мафкура, ёки унинг қолдиқлари ўртасида муросасиз кураш боришини ҳам ифодалайди.

МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАРНИНГ ГЛОБАЛЛАШУВИ — ғоявий таъсир ўтказиш имкониятларининг кенгайиши оқибатида унга Ер юзининг барча минтақалари тортилганлигини, мафкуравий кураш умумбашарий миқёс касб этганини ифодаловчи тушунча. Инсоният тарихининг ҳозирги босқичи ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маънавий, маданий ҳаётнинг барча соҳаларида халқаро муносабатларнинг интеграциялашуви ва интенсивлашуви билан характерланади. Хусусан, алоқа воситаларининг ривожланиши, уларнинг компьютерлаштирилиши, электрон почта, интернет, космик телерадио алоқа тизимларининг техник-технологик воситалари кучайиб кетиши билан ахборот алмашув, бинобарин, ғоявий таъсир ўтказиш имкониятлари ҳам тобора кенгаймоқда.

Мафкуравий жараёнларнинг глобаллашувида бир-бирдан тубдан фарқ қиладиган икки йўналиш, тенденция намоён бўлмоқда. Биринчидан, инсоният цивилизацияси тарихида эришган ҳар қандай моддий ва маънавий қадриятларнинг умуминсоний жиҳатлари тарихий макон доирасидан чиқиб байналминаллашиб, универсаллашиб бормоқда. Бошқача айтганда, миллийлик ва умуминсонийлик тамойилларининг интеграциялашув жараёни кечмоқда. Иккинчидан, миллатлар ва давлатларнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий-маданий ривожланишидаги беқарорлик, улар манфаатларидаги ўзига ҳосликни мутлақлаштириш инсониятга, шу жумладан, ўз миллатининг келажагига хавф туғдирадиган салбий ҳодисаларнинг мафкуралашган ҳолда глобаллашувига олиб келмоқда. Бу халқаро терроризм, экстремизм, фундаментализм ва наркобизнес ҳодисаларида намоён бўлмоқда. Бирон бир ҳудуд

ёки мамлакатда пайдо бўлаётган ғоялар тез фурсатда бутун жаҳонга ёйилмоқда. Натижада, одамзот маълум бир давлатлар ва сиёсий кучларнинг манфаатларига хизмат қиладиган, олис-яқин манбалардан тарқаладиган, турли мафкуравий марказларнинг босимини доимий равишда сезиб яшамоқда.

Бу жараённинг энг муҳим хусусиятларидан бири-турли мамлакатларни мафкуравий забт этиш ғоят катта иқтисодий манфаатлар билан қўшилиб кетганидир. Мафкуравий глобаллашув савияси паст аудио ва видеокассеталар, ахлоқсизлик, тубанлик ва ёвузликни тарғиб қиладиган «санъат асарлари»нинг ҳам кенг тарқалишига сабаб бўлмоқда. Ғоявий-мафкуравий тазйиқ ва тажовузларнинг олдини олиш учун эса ҳар бир миллат, давлат ўзининг ғоявий-мафкуравий даҳлсизлигини таъминлайдиган чора-тадбирларни кўриши зарур бўлиб қолмоқда. Ана шундай тадбирлар изчил амалга оширилганда мафкуравий жараёнларнинг глобаллашуви ғоявий қарашлардаги муайян фарқлардан қатъий назар, умуминсоний қадриятлар, тинчлик ғояларига содиқликнинг камол топишига шароит яратади, умуминсоний цивилизация тараққиётининг муҳим омилига айланади.

МАФКУРАВИЙ ИММУНИТЕТ (лот. *immunitatis* — бирор нарсадан озод этиш) — шахс, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамиятни турли зарарли ғоявий таъсирлардан ҳимоялашга хизмат қилувчи тизим. Иммуниет тиббий тушунча бўлиб, у организмнинг доимий ички муайянлигини сақлашга, турли ташқи таъсирлардан, инфекциялардан ҳимоя қилишга қодир бўлган реакциялар мажмуини ифодалайди. Соддароқ қилиб айтганда, иммуниет — организмнинг ўз ўзини турли касалликлардан ҳимоя қила олиш қобилиятидир.

Мафкуравий иммуниетни ўзига хос хусусиятлари билан қуйидагиларга ажратиш мумкин. Биринчидан, инсоннинг умумий иммуниет тизими туғма бўлса, мафкуравий иммуниет шакллантириб борилади. Иккинчидан, у ҳар бир авлод учун алоҳида хусусиятга эга бўлади. Учинчидан, иммуниет тизими шакллангандагина жамиятда мафкуравий даҳлсизлик таъминланади.

Мафкуравий иммуниет тизимининг асосий ва биринчи элементи, бу билимдир. Аммо, билимларнинг ҳам тури

кўп. Масалан, буюк давлатчилик шовинизми ёки агрессив миллатчилик мафкураси тарафдорлари ҳам муайян «билим»ларга таянадилар. Шундай экан, мафкуравий иммунитет тизимидаги билимлар объектив бўлиши, воқеликни тўғри ва тўлиқ акс эттириши, инсон маънавиятининг бойиши, халқ ва жамият тараққиётига хизмат қилиши лозим. Улар, ўз моҳият эътиборига кўра, Ватан ва миллат манфаатлари билан узвий боғлиқ бўлмоғи керак.

Мафкуравий иммунитет тизимининг иккинчи асосий элементи ана шундай илғор билимлар замирида шаклландиган баҳолар, қадриятлар тизимидир. Зеро, билимлар қанчалик объектив ва чуқур бўлса, унинг замирида юзага келган баҳолар, қадриятлар ҳам шунчалик мустаҳкам бўлади. Бир сўз билан айтганда, қадриятлар тизими мафкуравий иммунитетнинг имкониятларини белгилаб беради ва заррли ғоялар йўлида мустаҳкам қалқон бўлиб хизмат қилади.

Аmmo, билимлар ва қадриятлар тизимининг ўзи мафкуравий иммунитетнинг моҳиятини тўлиқ ифода эта олмайди. Зеро, бу икки элемент мафкуравий иммунитетнинг учинчи муҳим элементи, яъни ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий ва маърифий соҳалардаги мақсадлар тизими билан боғлиқ. Ана шундай аниқ мақсадлар тизими бўлмас экан, инсон, миллат ёки жамият, гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона кўринишдаги мафкуравий тазйиқларга бардош бериши амри маҳолдир.

МАФКУРАВИЙ МАРКАЗЛАР — муайян ғояни илгари сурувчи, тарғибот ва ташвиқотнинг турли усул, воситалари орқали одамлар онги, руҳиятига таъсир этувчи кишилар уюшмаси, ташкилот ёки муассасалардир. Ўзининг характери, мақсадига қараб маълум партия, гуруҳ, кишилар уюшмаси ёки давлат мафкуравий марказ ядросини ташкил этиши мумкин.

Мафкуравий марказ ўз ҳаракат дастури, мафкурани тарғиб қилиш воситалари, усулларига эга бўлиб, унда муайян ғояга ишонтириш, уюштириш, сафарбар этиш, маънавий руҳий рағбатлантириш, ғоявий тарбиялаш, *мафкуравий иммунитетни сақлаш* кабилар муҳим ўрин тутади.

Мафкуравий марказлар ўз фаолиятларини яширин ва ошкора йўл билан амалга оширадилар. Жаҳон тажрибасидан шу нарса маълумки, айрим мафкуравий марказлар,

масалан, фашизм ўз мақсадларини ошкора эълон қилиб, зўравонлик йўли билан сингдирган. Мафкурани яширин йўл билан тарғиб қилишда вайрон қилувчи ғоя ўзининг сохта жозибаси, алдов ва макр билан омма онгини захарлаб жамиятда ҳукмрон мавқени эгаллаб олишига алоҳида эътибор берилган.

Бугунги кунда уларга қарши соғлом мафкурани тарғиб қилишда таълим-тарбия даргоҳлари, илмий, маданий-маърифий муассасалар, маҳалла, оила, турли жамоат ташкилотлари, меҳнат жамоалари фаолияти муҳим ўрин тутади.

Бу соҳада фан ва илмий муассасаларнинг аҳамияти катта бўлиб, улар аҳолининг ижтимоий-руҳий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, мафкуравий тарбиянинг самарали йўллари тадқиқ этиш, турли мафкуравий таҳдидлар хавфининг олдини олишнинг илмий назарий асосларини ишлаб чиқиш билан шуғулланади. Шунингдек, жамоатчилик фикри, аҳоли турли қатламларининг руҳияти, интилишлари, қизиқишлари, қарашларини турли социологик тадқиқотлар, анкета сўров усуллари орқали ўрганиш ва таҳлил қилиб бориш ҳам турли зарарли ғояларни тарқатадиган мафкуравий марказларга қарши курашдаги муҳим воситалардан биридир.

МАФКУРАВИЙ МАҚСАД — ижтимоий қатлам, сиёсий гуруҳ, миллат, жамият манфаатлари, орзу-интилишлари ва хоҳиш-иродасини ифода этувчи тушунча.

Мазмун-моҳиятига кўра, эзгу ниятларни ўзида акс эттирадиган, халқ томонидан эътироф этиладиган, қўллаб-қувватланадиган ижобий ва ғаразли ниятларни ифодалайдиган салбий, шаклига кўра ички ҳамда ташқи ёки геосиёсий мафкуравий мақсадларни фарқлаш лозим.

Ўзбекистоннинг Миллий истиқлол мафкурасининг асосий мақсади озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдир. Халқ оммасини миллий ғоя атрофида бирлаштириш, кишиларни маънавий-руҳий жиҳатдан улуғвор ишларга тайёрлаш ва сафарбар этишдан иборат. Пировард натижада бунга эришишнинг йўллари, воситалари ва усуллари ҳам ушбу мақсаддан келиб чиқади.

Ташқи ёки геосиёсий мафкуравий мақсадлар ўз мазмун ва моҳиятига кўра, давлатнинг халқаро майдондаги мавқеини мустаҳкамлашга йўналтирилган бўлиб, бундай мақсадлар ўзаро манфаатли ҳамкорликка асосланган бўлса

— ижобий, бошқа халқлар ва давлатларга мафкуравий таъйиқ ўтказишга қаратилган бўлса — салбий характер касб этади.

МАФКУРАВИЙ МУАММОЛАР — ғоявий беқарорликка чек қўйиш, мафкуравий бўшлиқни тўлдириш, мафкуравий таҳдиднинг олдини олиш, мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш билан боғлиқ масалалар мажмуи. Бундай муаммолар жамият ҳаётининг бир тарихий босқичидан иккинчисига ўтиш даврида жиддий аҳамият касб этади.

Дунёда ранг-баранг дунёқарашлар, турли миллий, диний, сиёсий оқимларнинг ўзига хос ғоялари мавжуд. Уларнинг баъзилари ўзаро уйғун ҳолда бир-бирларини тақозо этса, айримлари бир-бирига мутлақо зиддир. Ғоялар, мафкуралар кураши натижасида дунёнинг айрим минтақаларида оммавий қирғинлар, фожеалар юз бераётган бўлса, бошқа ҳудудларда баъзи давлатларнинг юксак даражада ривожланаётганини кузатиш мумкин. Демак, ҳар қандай давлат ёки мамлакатнинг тақдири кўп жиҳатдан мафкуравий муаммоларнинг қандай ҳал қилинишига ҳам боғлиқ.

Мафкуравий муаммолар ичида мафкуравий хавф, таҳдидни бартараф этиш муҳим назарий ва амалий аҳамиятга эга. Ҳозирги кунда жиддий мафкуравий хавф сифатида диний экстремизм, миллатчилик, шовинизм, маънавий қашпоқлик, ахлоқсизликни тарғиб қилишга асосланган ғоявий қарашлар тизими ва амалиётини кўрсатиш мумкин. Бу хавф ва таҳдидларни бартараф этиш масаласи ҳам мафкуравий муаммолар доирасига киради.

Жумладан, Ўзбекистон ҳам бугун муайян мафкуравий муаммоларни ҳал қилиш йўлида самарали ишларни олиб бормоқда. Бу аввало мустабид мафкура асоратларини бартараф этиш, миллий тараққиётга хизмат қиладиган, халқнинг дунёқарашига мос бўлган соғлом мафкурани шакллантириш билан боғлиқдир. Зеро, Президентимиз уқтиргани каби: «мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар. Иккинчидан, қаердаки мафкуравий бўшлиқ бўлса, ўша ерда бегона мафкура ҳукмронлик қилиши ҳам тайин. Бунинг исботи учун хоҳ тарихдан, хоҳ замонамиздан кўплаб мисоллар келтириш қийин эмас».

МАФКУРАВИЙ ПЛЮРАЛИЗМ (лот. pluralis — хилма-хиллик, ранг-баранглик) — ижтимоий-сиёсий ҳаётда турли қатлам, партия, гуруҳлар манфаатларини ифода этувчи ғоявий ранг-барангликни, қарашлар ва фикрлар хилма-хиллигини ифодалайдиган тушунча.

Мамлакатда илғор ғоялар, мафкуралар қанча кўп бўлса, яъни мафкуравий плюрализм ҳукмрон бўлса, тараққиётнинг самарали йўлини танлаб олиш учун имконият шунчалик кенг бўлади. Фикрий кураш мафкураларнинг маъно ва мазмун жиҳатидан бойишига, бир-бирини тўлдиришига хизмат қилади.

Мафкуравий плюрализм ижтимоий тараққиётга хизмат қиладиган янгидан-янги ғояларнинг пайдо бўлишига, турли халқлар, элатлар, миллатлар ва сиёсий гуруҳларнинг манфаатларини умумий тарзда рўёбга чиқишига шароит яратди. У муқаррар суратда кўппартиявийлик тизимини тақозо этади. Сиёсий партиялар эса ўзлари мансуб бўлган қатламлар, сиёсий гуруҳларнинг манфаатлари, интилишлари, орзу-умидларини умумлаштирган ҳолда ўз ҳаракат дастурлари орқали намоён қилади.

МАФКУРАВИЙ ПОЛИГОН — одамлар ва халқларнинг қалби ва онгини эгаллашга қаратилган турли ғояларнинг синов майдони. Одатда, «полигон» деганда қурол-аслаҳа ва техникани синаш, қўшинларни ҳарбий тайёргарликдан ўтказиш ёки ҳарбий соҳада тадқиқотлар олиб бориш учун мўлжалланган махсус майдон тушунилади. Тарих ўзга ҳудудларни забт этиш мақсадида ишлатиладиган уруш қуролининг узлуксиз такомиллашиб борганини кўрсатади. У найзалардан тортиб автоматик қуролларгача, замбараклардан - ер юзининг ҳар қандай нуқтасига бехато етиб борадиган қитъалараро баллистик ракеталаргача бўлган узоқ такомил йўлини босиб ўтди. Бу қуроллар босиб олиниши керак бўлган ҳудудлар аҳолисини жисмонан йўқ қилишга қаратилган эди. Бугунги кунда эса, ўзга ҳудудларни забт этиш учун уларнинг аҳолисини жисман маҳв этиш шарт эмас. Зеро, турли мафкуравий таъсирлар оқибатида онги ва шуури забт этилган, қараш ва кайфиятлари «маъқул» йўналишга ўзгартирилган ерлик аҳоли кўмагида ҳар қандай бойлик, табиий ресурсларга эгаллик қилиш мумкин. Бу эса шу жой аҳолисининг онги ва қалби ёт ва бегона ғоялар синаб кўриладиган майдонга айланганини билдиради.

Президентимиз таъкидлаганлари каби, ҳозирги давр ғоявий қарама-қаршилиқлар мураккаб тус олган, мафкура полигонлари ядро полигонларидан ҳам хавфлироқ бўлиб бораётган даврдир. Хусусан, мамлакатимиз ичида ўзларининг зарарли ғояларини тарқатишга ҳаракат қилган, ёшларни чалғитиш, онгини заҳарлаш, улар ёрдамида мамлакатни ўз тараққиёт йўлидан четлатиб юборишни кўзда тутган ваҳҳобийлар, «ҳизбут таҳрир»чиларнинг ҳаракатларини айнан шундай баҳолаш мумкин.

Бугунги кунда мафкура полигонларида муайян гуруҳлар ва давлатлар ўзларининг ғаразли манфаатларини ифода этаётган турли тажовузкор ғояларни синовдан ўтказмоқдалар. Уларнинг ортида кишиларни, энг аввало, маънавий-мафкуравий жиҳатдан тобе қилиш, пировард натижада эса буткул қарам қилиб олиш мақсади ётади. Бу катта-катта ҳудудларни, айниқса бой табиий ресурсларга эга бўлган минтақаларни эгаллаб олишнинг энг қулай ва камхарж усулидир.

МАФКУРАВИЙ ПРОФИЛАКТИКА — ижтимоий институтлар томонидан амалга ошириладиган турли шакллардаги ғоявий-тарбиявий, маънавий-мафкуравий ишлар мажмуи бўлиб, у бутун ғоявий тарбия тизимини қамраб олади. Мафкуравий профилактика ғоявий бўшлиқни тугатиш, мафкуравий парокандаликни олдини олиш ёки бирор-бир ҳудуд, қатлам, гуруҳни ёт ва зарарли ғоялар таъсиридан халос қилиш мақсадида амалга оширилади. Бунда ғоявий таъсирнинг хилма-хил усул ва йўлларида фойдаланилади, турли воситалар қўлланилади.

Мафкуравий профилактика тезкор ва қисқа суръатларда ёки аста-секин, босқичма-босқич амалга оширилиши мумкин. Биринчи ҳолатда зудлик билан чора-тадбирлар қўллаш лозим бўлса, иккинчи ҳолда доимий ва собит қадамлик билан иш олиб бориш кўпроқ натижа беради.

Мафкуравий иммунитет тизимини шакллантиришда ҳам мафкуравий профилактиканинг ўрни катта. Зеро, у моҳиятан, ёт ғояларнинг кириб келишининг олдини олиш ва уларни йўқотишга қаратилган чора-тадбирларга таянади.

Таълим-тарбия ва тарғибот-ташвиқот тизими мафкуравий профилактикани амалга оширишга ёрдам беради. Соғлом мафкурани халқ қалби ва онгига сингдиришга хизмат

қиладиган ижтимоий тузилмалар, оила, мактаб, маҳалла, давлат ва жамоат ташкилотлари ҳам унда ўз ўрнига эга.

Шунингдек, Ватан, халқ манфаатларини, дўстлик ва биродарликни, ўзаро ҳурмат ва бағрикенгликни тарғиб-ташвиқ этувчи эртақлару дostonлар, қўшиқлару рақслар, турли кўриниш ва мазмундаги маънавий-маърифий тадбирлар мафкуравий профилактикани амалга ошириш шакллари.

МАФКУРАВИЙ СИЁСАТ — муайян ғоявий қарашлар тизимини одамлар онига сингдириш, зарарли маънавий — мафкуравий таъсирлар, турли кўринишдаги тазйиқларнинг олдини олишга қаратилган услуб ва воситалар ҳамда уларни ишлаб чиқиш, тартибга солиш ва бошқариш билан боғлиқ фаолият мажмуи.

Мафкуравий сиёсатни мафкуравий вазифаларни амалга ошириш учун бўлган ҳаракат тарзида ҳам тушуниш мумкин. Бу вазифалар муайян мамлакат ёки халқнинг дунё ҳамжамиятида тутган ўрни, нуфузи, халқаро иқтисодий, сиёсий, дипломатик алоқалардаги мавқеи, тараққиёт даражаси каби бир қатор кўрсаткичлардан келиб чиқади. Масалан, мустақил Ўзбекистон шароитида миллий истиқлол мафкурасини яратиш орқали миллий хавфсизликни таъминлаш ва мустаҳкамлаш масаласи долзарб аҳамиятга эга.

Одатда, ички ҳамда ташқи мафкуравий сиёсат бир-биридан фарқланади. Ички мафкуравий сиёсат мамлакат, халқнинг ўз олдига қўйган стратегик мақсадларидан келиб чиқиб, тараққиётнинг янги бир босқичга кўтарилиши учун фуқароларни сафарбар қилиш вазифасини ўтайди.

Ташқи мафкуравий сиёсат, ўз халқи ва мамлакатининг халқаро майдондаги нуфузини мустаҳкамлаш, мустақил тараққиётнинг халқаро муносабатлар билан боғлиқ жиҳатларини таъминлаш ҳамда бегона мафкураларнинг таъсиридан ҳимоя қилишга қаратилган бўлади.

Мафкуравий сиёсатнинг самарадорлиги унинг қандай воситалар, усуллар ва шаклларда юритилишига боғлиқ. Бу ўринда ижтимоий тараққиётдаги турли гуруҳлар, синфлар ва қатламлар манфаатларининг ҳисобга олиниши муҳим аҳамиятга эгадир. Мафкуравий таъсир ўтказиш йўллари омма учун қанчалик яқин, тушунарли ва табиий бўлса, ижтимоий-гуманитар фанлар ютуқларига таянган ҳолда ташкил этилса, мафкуравий сиёсат шунчалик самарали бўлади.

МАФКУРАВИЙ ТАЖОВУЗ — муайян миллат, жамият, давлатнинг тинчлиги ва барқарорлигига қарши қаратилган, сиёсий ва конституцион тузумни заифлаштириш ва бузишга йўналтирилган, фуқаро ва жамият хавфсизлигига таҳдид солувчи ғоявий-назарий қарашлар ва унга асосланган амалиёт мажмуи.

Мафкуравий тажовуз ёвуз кучлар ва ҳар хил марказлар томонидан бирон-бир мамлакатга нисбатан ичкаридан ёки ташқаридан туриб бевосита амалга ошириладиган ғоявий бузгунчиликнинг бир шаклидир. Улар ўз жирканч мақсадларига эришиш учун ҳар қандай усуллардан, одамларнинг диний, миллий ҳиссиётлари, ҳаётда мавжуд бўлган ижтимоий-иқтисодий қийинчиликлардан, шунингдек замонавий техника, телекоммуникация воситаларидан усталик билан фойдаланишга ҳаракат қиладилар.

Бугунги кунда мафкуравий тажовуз деганда, аҳолининг маълум бир қатламлари, айниқса, ёшларнинг қарашларини ўзларига маъқул бўлган йўналишда ўзгартириш, бузгунчи ғоялар, диний экстремизм, ахлоқсизлик ғояларини сингдириш каби ғаразли мақсадлар тушунилади. Бундай тажовуз фуқароларни қонуний ҳокимият органлари фаолиятига халақит қилиш, зўравонлик хатти-ҳаракатларини амалга оширишга ундаш ёки уларни конституцияда кўзда тутилмаган бошқа тузилмалар билан алмаштиришга чақирришда намоён бўлмоқда.

Миллий истиқлол ғояси ўзининг мазмун-моҳияти билан ана шу каби мафкуравий тажовузларга қарши тура оладиган кишиларни тарбиялашга хизмат қилади. Бу борада барча фуқароларнинг огоҳлиги, фаоллиги, эзгу ғояларга хизмат қилишга тайёрлиги катта аҳамият касб этади.

МАФКУРАВИЙ ТАРБИЯ — инсон, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамият дунёқарашини шакллантиришга, уларни муайян мақсадларни ифода этадиган ғоявий билимлар билан қуроллантиришга йўналтирилган жараён.

Жамиятдаги ҳар бир ижтимоий куч ёки аҳоли қатламлари ўз манфаат ва мақсад-интилишларини ифода этувчи ғоялар тизимини яратгач, бошқа гуруҳларни ҳам шу ғоялар таъсирига тортишга, ўз тарафдорлари сафини кенгайтиришга ҳаракат қилади. Ғоялар адолатли ва ҳаққоний бўлиб, қўпчиликнинг талаб-эҳтиёжларига мос келса, бу соҳадаги тарбия во-

ситалари таъсирчан, тарбиячилар эса фаол ва фидойи бўлса, ғоявий тарбиядан кўзланган мақсадга эришилади.

Жамият, халқ ҳали ўз манфаатларини англаб етмаган, ўз мафқурасини шакллантириб, мақсадлари сари сафарбар бўлмаган ҳолларда бегона ва зарарли ғоялар таъсирига тушиш эҳтимоли ортиб боради. Бу эса ғоявий тарбияни йўлга қўйиш, соғлом мафқура тамойилларини аҳоли қалби ва онгига муттасил сингдиришни долзарб вазифага айлантиради.

Ўзбекистон шароитида мафқуравий тарбиянинг асосий вазифаси — халқимизнинг озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш йўлидаги асрий орзу-истаклари, мақсадларини, Миллий истиқлол мафқурасининг моҳиятини кенг жамоатчиликка тушунтириш, айниқса, ёшлар онгига сингдиришдан иборатдир.

Мафқуравий тарбия жамиятда, авваламбор, оила, мактабгача ёшдаги болалар муассасалари, мактаблар, лицей, коллежлар, олий ўқув юртлари, оммавий ахборот воситалари, жамоат ташкилотларининг биргаликдаги фаолиятини тақозо қилади. Узлуксиз таълим тизими мафқуравий тарбияни олиб борувчи асосий бўғиндир, зеро мафқуравий мақсадларни ёшлар онгига сингдириш вазифаси асосан таълим тизими орқали амалга оширилади.

МАФҚУРАВИЙ ХАВФСИЗЛИК — шахс, миллат, жамият, давлатнинг хилма-хил шаклларда намоён бўладиган мафқуравий тажовузлар турли мафқуравий марказларнинг бузғунчилик таъсиридан ҳимояланганлик даражасини тавсифловчи тушунча. Мафқуравий хавфсизликни таъминлаш деганда, жамият маънавий ҳаётида бўшлиқ пайдо бўлишининг олдини олиш, ўзининг пировард мақсадларига мос ва унга хизмат қиладиган ғоялар тизимини шакллантириш, уни муттасил мустаҳкамлаб бориш, фуқароларда мафқуравий иммунитетни шакллантиришдек жараёнлар назарда тутилади.

Мафқуравий хавфсизликка ташқи ва ички омиллар ўз таъсирини ўтказиб туради. Бугунги кунда, турли хил мафқура марказлари ва полигонларининг Ўзбекистонда янги жамият қуришга тўсқинлик қилиш учун ғаразли ниятларига эришишда мамлакатимиз фуқароларидан “қурол” сифатида фойдаланишга интилишларида мафқуравий хавфсизлик учун реал ташқи таҳдидлар мавжудлигини кўрамиз.

Шунингдек, қўшни давлатлардаги терроризм, диний экстремизм ва мавжуд сиёсий беқарорлик ҳам мамлакатимиз мафкуравий хавфсизлигига ўз таъсирини ўтказди.

Ўзбекистон Республикасида миллий хавфсизликни таъминловчи ички омил — жамиятнинг сиёсий-ижтимоий, ахлоқий ва маънавий салоҳиятидир. Бундан ташқари, мафкуравий хавфсизлик халқимизнинг асрий анъаналари, тили, дини, маънавияти ва миллий ривожланишига хизмат қилувчи умуминсоний қадриятларга асосланади. Шунингдек, давлат идоралари, жамоат ташкилотлари ва уюшмалари, маданий-маърифий муассасалар томонидан амалга оширилаётган тарбиявий ишлар, маънавий-маърифий тадбирлар тизими мафкуравий хавфсизликни таъминлашнинг зарурий шартидир. Мамлакатимиз мафкуравий хавфсизлиги илмий асосланган ижтимоий сиёсатга, ҳуқуқий маданиятга, жамиятнинг маънавий етуклиги ва демократиялашувига узвий равишда амалга ошириладиган ғоявий тарбияга таянади. Жамият, давлат ва шахс мафкуравий хавфсизлигини таъминлаш — давлат сиёсатининг таркибий қисми ҳисобланади.

МАФКУРАВИЙ ТОЛЕРАНТЛИК (БАҒРИКЕНГЛИК)

— хилма-хил қараш, интилиш, ёндашувга эга бўлган ва турли мафкуравий позицияда турувчи кучларнинг жамият ва миллат манфаатлари йўлида ҳамкорлик қилишини, эзгу мақсадларни кўзлаб, ҳамжиҳат фаолият юритишини ифодаловчи тушунча.

1995 йил 16 ноябрда Парижда ЮНЕСКО нинг йигирма саккизинчи сессиясида қабул қилинган “Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси” ер юзидаги барча мамлакатларда мафкуравий бағрикенгликни шакллантиришнинг умумназарий асосидир.

“Бағрикенглик — бизнинг дунёмиздаги турли бой маданиятларни, ўзини ифодалашнинг ва инсоннинг алоҳидалигини намоён қилишнинг хилма-хил усулларини ҳурмат қилиш ва тўғри тушунишни англатади, самимият, очиқ мулоқот, ҳурфикрлик, виждон ва эътиқод эркинлигини вужудга келтиришга чорлайди. Бу фақат маънавий бурчгина эмас, балки сиёсий ва ҳуқуқий эҳтиёж ҳамдир. Бағрикенглик-тинчликка эришишни мушарраф қилувчи ва уруш маданиятсизлигидан тинчлик маданиятига элтувчи воситадир».

Мафкуравий бағрикенглик ғояси жамиятда асрлар да-
вомида шаклланиб келган бунёдкор ғоялар, эзгу ниятлар
ва мақсадларнинг рўйга чиқиши учун замин тайёрлаб бе-
ради. Ҳозирги даврда мафкуравий бағрикенглик ғояси жа-
миятдаги барча қатлам, ижтимоий гуруҳ ва миллатларнинг
эзгулик йўлидаги ҳамкорлигини назарда тутуди ва мамла-
катда тинчлик, барқарорликни мустаҳкамлашнинг муҳим
шарти ҳисобланади.

Ўзбекистон халқи дунёвий давлат, эркин фуқаролик жа-
мияти қурмоқда. Барпо этилаётган жамиятимизнинг сиё-
сий-ҳуқуқий асослари ишлаб чиқилган ва кўпчилик томо-
нидан қўллаб-қувватланаётган бугунги кунда, эзгу мақсад-
ларга йўналтирилган мафкура фаолияти учун бир хил ша-
роит ҳамда имкониятлар яратиб берилмоқда.

МАФКУРАНИНГ КЛАССИФИКАЦИЯСИ — турли
даврларда ва ҳозирда мавжуд бўлган мафкураларнинг мақ-
сад-муддаолари, усул-воситалари, соҳиблари ва таъсир-
оқибатларига кўра таснифланиши.

Инсоният тарихида қанча ижтимоий-сиёсий куч, қан-
ча миллату элат бўлган эса, шунча хил мафкура бўлган.
Ҳозирги даврда ҳам мафкураларнинг турли кўринишлари
мавжуд диний, дунёвий, миллий, сиёсий ва шу кабилар.

Ҳозирги пайтда аксарият ривожланган мамлакатлар
халқлари умуминсоний қадриятлар даражасига кўратилган
эркинлик, адолат, қонун, инсон ҳуқуқлари, миллатлар-
аро ҳамжиҳатлик, диний бағрикенглик каби ғояларни та-
ранум этувчи мафкураларга таянмоқда.

Айни пайтда ўз талаб-эҳтиёжларини бошқа халқлар
ҳисобига қондиришни, босқинчилик ва талончиликни
ёқловчи тажовузкор (экстремистик) мафкуралар ҳам уч-
раб туради. Фаразли мақсадларни жозибали ғоялар ниқо-
бига яшириб одамлар онги ва қалбида ҳукмрон бўлишга
интиладиган шовинизм ва ирқчилик, фашизм ва комму-
низм, диний ақидапарастлик каби мафкура шакллари ҳам
бор.

Ижтимоий кучлар манфаатини ифода этишига кўра
мафкуралар синфий, миллий, умумхалқ ва умуминсоний
мафкураларга бўлинади.

Жамиятдаги турли синф ва гуруҳлар (масалан, ишчи-
лар, деҳқонлар, тадбиркорлар, зиёлилар ва ҳ.к.)нинг ҳам
ўз эҳтиёжлари, мақсад-муддаолари бўлиши табиий. Бино-

барин, уларни ифода этадиган мафкуралар ҳам бўлади. Агар бирон-бир гуруҳнинг манфаатлари бошқа қатламлар эҳтиёжларига қарама-қарши кўйилса, жамиятда низо ва зиддиятлар кучаяди, ижтимоий ҳамкорлик тамойилларига путур етади.

Миллий мафкура халқнинг туб манфаатларини ифода этиб, олийжаноб мақсадларни кўзласа бошқа халқларни ўзаро ҳурмат ва ҳамкорликка чорласа, миллатни тараққиёт сари етаклайди, унинг ўзлигини англашга ва жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллашга олиб боради. Агар миллий мафкура фақат шу миллатни кўкларга кўтариб, бошқа халқларга қарама-қарши турса, турли фалокат, урушларни чиқариши билан бирга, шу миллатнинг ҳам таназзулига сабаб бўлади.

Ўзбекистон халқининг миллий истиқлол мафкураси халқни бирлаштиришга буюк келажакни яратиш учун барча фуқароларни, турли миллат ва элат, дин ва эътиқод вакиллари янги жиҳатларга қаратилган. Миллий истиқлол мафкурасининг ўзагини халқимиз минг йиллар мобайнида эътиқод қилган, умуминсоний тамойилларга айланган ғоялар ташкил этади.

МАФКУРАНИНГ ФУНКЦИЯЛАРИ — миллатлар ва давлатлар, турли ижтимоий-сиёсий кучларнинг ўз ғоявий тизимларини яратиш ва тарғиб қилишдан кўзлаган мақсад-муддаолари ҳамда ўз мафкуралари орқали ҳал қилиши лозим бўлган вазифалар мажмуи.

Ҳар қандай мафкура: а) муайян ғояни одамларнинг онига ва руҳиятига сингдириш; б) аҳолининг турли гуруҳларини бирлаштириш; в) кўзланган мақсад ва ниятларга эришиш учун одамларни сафарбар этиш; г) уларни маънавий-руҳий рағбатлантириш; д) аҳолини, айниқса ҳаётга кириб келган ёш авлодни ғоявий тарбиялаш ва мафкуравий иммунитетни шакллантириш; е) бошқа мафкуравий ва ғоявий таъсирлардан ҳимоя қилишдек бир қатор вазифаларни бажаради.

Юксак ғояларга асосланган, манфаатлар ва фикрлар хилма-хиллигини эътироф этадиган мафкуравий тизимлар ўз соҳибларини тараққиётга элтади. Тор миллий ё синфий талаб-эҳтиёжларни бошқа халқлар ёки гуруҳлар ҳисобига қондиришини ният қилган мафкуралар охир оқибат барбод бўлади, ўз тарафдорларини таназзул ва ҳалокатга дучор этади.

МАҲАЛЛА (араб. — жой, ўрин, макон) — кишиларнинг муайян ҳудудда биргаликда яшашлари туфайли юзага келган бирлиги. Маҳалла — йирик жамоадир. Ўтмишда маҳалаларда асосан маълум бир касб-кор одамлари истиқомат қилишган. Маҳаллалар ҳам шунга қараб айтайлик «Заргарлик», «Мисгарлик», «Темирчи», каби номлар билан аталган. Ҳозирги кунда маҳаллаларда бундай «ихтисослашув» йўқ. Шу билан бирга, ҳамкасблар кўпчиликини ташкил этадиган маҳаллалар ҳам йўқ эмас. Буни пойтахтдаги «Профессорлар», «Шифокорлар», «Ишчилар» каби маҳалла номларида ҳам кўришимиз мумкин.

Оиланинг фаровон ва ҳар томонлама ривожланишида айниқса, ёш авлод тарбиясида маҳалланинг ўрни катта. Зеро, ўсмирлар одобни, муомала маданиятини дастлаб оилادا, кейин маҳаллада ўрганадилар.

Халқимизда қўшнилар билан тинч-тотув яшаш азалдан қадрланиб келади. «Кўшнинг тинч — сен тинч», «Узоқдаги қариндошдан, яқиндаги қўшни афзал», «Ҳовли олма — қўшни ол» каби мақоллар ана шундан далолат беради. Маҳалла-кўй, қўшнилар яхши-ёмон кунларда доимо ёндошдир.

Юртбошимиз Фармониға биноан «Маҳалла» хайрия жамғармасининг тузилиши маҳалланинг анъанавий тарбия ўчоғи эканини яна бир бор тасдиқлади, унинг зиммасига замон талабларидан келиб чиқиб, янги вазифалар юклади. Кўп қаватли бинолар жойлашган ҳудудларда ҳам янги-янги маҳаллалар тузилгани, республикамизда яшовчи бошқа миллат вакиллари орасида ҳам маҳалла удумларининг кенг ёйилгани қувонарли ҳолдир. Эндиликда илғор фикрли кишилар бошчилик қилаётган маҳаллалардаги жамоатчилик фикри муайян маънавий куч бўлиб қолмоқда. Ўзини ўзи бошқаришнинг миллий модели бўлган маҳалла халқимизнинг азалий удумлари, урф-одатлари ва анъаналарига таянган ҳолда, улкан тарбиявий вазифани бажаради. Кексаларнинг панд-насихати, катталарнинг шахсий ибрати, жамоанинг ҳамжиҳатлиги мисолида кишилар онгига эзгулик ғоялари сингдириб борилади.

Маҳалла — аввало, соғлом ижтимоий муҳит масканидир. Бу ерда кучли таъсирга эга бўлган жамоатчилик фикри маҳалла аҳлининг хулқ-атвори, ўзаро муносабатларини адолат ва маънавий мезонлар асосида тартибга солиб туради. Шу маънода маҳаллани демократия дарсхонаси, деб ҳам аташ мумкин.

Маҳаллада кенг жамоатчилик ўртасида мафкуравий ишларни самарали йўлга қўйиш учун катта имкониятлар мавжуд айниқса, миллий қадриятлар, меҳр-оқибат, эл-юрт шаъни учун кураш каби фазилатларни камол топтиришда маҳалланинг ўрни беқиёс.

МАҲАЛЛИЙЧИЛИК — кишиларда ўзлари туғилиб ўстан жой билан боғлиқ ҳолда шаклланадиган ҳудудий яқинлик туйғусининг салбий шаклда намоён бўлиши. У кишиларнинг уруғ-аймоқчилик ва қон-қариндошлик алоқалари билан боғланган бирлигини ҳам англатади. Президент И.Каримов ўзининг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик муносабатларини таҳлил қилиб, шундай таъкидлайди: «Уруғ-аймоқчиликни ажратиб турувчи белги — уни аъзоларининг бир жойда тўпланганлигидир. Шуни назарда тутиш керакки, бунда машгулот турларининг умумийлиги, маънавий манфаатлар, дунёқарашларнинг муштараклиги эмас, балки айнан туғилган жойнинг умумийлиги асосий белгидир».

Маҳаллийчиликнинг энг номақбул томони маҳалла, ҳудуд, минтақа манфаатларини жамият манфаатларидан устун қўйишдадир. Жамиятда бундай қараш ва муносабатлар тизимининг мавжуд бўлиши давлатнинг ҳудудий яхлитлиги, барқарорлиги, ва тараққий этишига салбий таъсир кўрсатади. Маҳаллийчиликнинг кучайиши, ўз навбатида жойларнинг ўзини-ўзи чегаралаб қўйишига, мавжуд хўжалик ва ижтимоий алоқалар тизимининг кучсизланишига, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий таназзулига олиб келиши ҳам мумкин. Шунингдек, давлат ичиде муайян ҳудуд ўзининг устунлигини таъминлаш мақсадида, ўзларига бузғунчилик ғояларини шиор қилиб ҳокимият учун курашадиган экстремистик ва қўпоровчилик гуруҳларини вужудга келтириши ҳам мумкин.

Маҳаллийчиликнинг ҳар қандай кўриниши жамият учун хавфлилигини тушунган ҳолда унинг келиб чиқишини олдини олиш ва бинобарин, бу иллатга йўл қўймаслик муҳим вазифа ҳисобланади. Бу вазифани амалга оширишда миллий истиқлол мафкурасининг ўрни беқиёсдир. Бу мафкура ўз аҳамиятига кўра жамиятимизда яшовчи барча халқлар, миллатлар ва элатларнинг асосий мақсадлари ва орзу-

умидларини амалга оширишга хизмат қилади, маҳаллий-чилик, уруғ-аймоқчилик ғояларига қарши кураша олади. У халқнинг маънавий камолотига, маърифатига асосланиб, кишилар онгида умуммиллий гуруҳ туйғуси билан бирга, мамлакатимизнинг барча ҳудудларида яшайдиган ватандошларимизнинг маданияти ва кадр-қиммати ҳурмат қилинишини таъминлашга даъват этади.

МОНИЗМ (юн. monos — бир, ягона) — оламнинг ибтидоси битталигини, бутун мавжудотнинг ягона моҳиятга эгалигини эътироф этувчи фалсафий ёндашув. Дунёнинг вужудга келиши, мавжудлиги ва ўзгариши негизида қандай моҳият, қандай асос борлигини фалсафий талқин этишда монизм дуализм ва плюрализмдан фарқ қилади. Монизмнинг тарихий шакллари сифатида материализм ва идеализм алоҳида ўрнига эга.

Дунёнинг ибтидоси ягона, деб тан олиш билан бир вақтда, унинг моҳиятини турли оқимлар ҳар хил тушунтирадilar. Материализм йўналишида бутун мавжудот асосида деб материя тан олинади. Материализм тарихида моддий асос саналмиш материяни содда тушунишдан чуқур мураккаб англашгача тусаввурлар бўлган. Дастлаб моддий элементлар (тупроқ, сув, ҳаво, олов) сифатида тасаввур этилган материяни, энг кичик моддий зарра «атом» ҳақидаги қарашлар, сўнг масса, ҳажм, энергия каби хусусиятларга эга моддалар билан боғлаб тушунтиришлар юзага келган. Оламнинг ранг-баранг ҳодиса ва қонуниятларини биз идрок этадиган хоссалар орқалигина тушунтириш чекланганлиги сабабли, кейинроқ материяни мавҳум ва умумий фалсафий талқин этиш зарурияти келиб чиқди. Шу тарзда материя объектив воқелик сифатида талқин этила бошлади. Олам моҳиятан моддий бўлиб, ҳеч кимнинг онги ва иродасига боғланиб қолмайди. Барча ҳодисалар материянинг турли кўринишлари, ҳаракати шакллари, деб уқдирилади.

Идеализм эса, барча ҳодисаларнинг ягона ибтидоси руҳ, ғоя, онг ёки тафаккур деб ҳисоблайди. Барча ҳодисаларнинг келиб чиқиш сабаби ҳам, мавжудлиги ҳам маънавий-ғоявий асосга эга, деб тушунтиради. Олам ва одамнинг яратилиши ва ривожланишида материализм моддийликни мутлақлаштирса, идеализм руҳийлик ва илоҳийликни мутлақлаштиради. Бундай мутлақлаштириш бу икки йўналиш

орасидаги баҳсга, рақобат ва зиддиятга олиб боради. Материализмда ҳам, идеализмда ҳам оламни билиш ва ўзлаштириш учун қимматли бўлган рационал мазмун мавжуд эканидан келиб чиқилса, фалсафий мушоҳадада уларнинг иккаласидан ҳам ўз ўрнида самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқ саналади. Монизм ҳодиса ва жараёнларни бир нуқтаи-назардан, ягона ёндошув асосида ўрганиш ва талқин этиш ҳисобига яхлит концепция яратиш имкониятини бериши билан жозибадордир. Унга муқобил бўлган дуализм ва плюрализм эса, ҳар томонлама ёндашувларни инкор этмаган ҳолда, бир вақтда турли нуқтаи-назарларни муро-сага келтира олувчи, бирлаштирувчи, келиштирувчи концепция яратиш имконини яратади. Шу жиҳатдан, айниқса ижтимоий воқеликка оид, турли ва ранг-баранг ҳодисаларни ўрганиш ҳамда тушунтириб бериш учун монизм билан бирга дуалистик ва плюралистик ёндашувлардан беғараз фойдаланиш фалсафий мушоҳадани тўлиқ ва самарали бўлишга ёрдам беради.

МЕҲНАТ ЖАМОАЛАРИ — корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар, ишчи ва ходимларнинг фаолиятини амалга оширувчи ижтимоий бирлашмалар бўлиб, инсон умрининг асосий қисми ўтадиган, унинг тафаккури, ҳаётга муносабати шаклландиган ижтимоий-маънавий муҳитдир. Улар кишида жамоавийлик, меҳнатсеварлик, омилкорлик, адолат тушунчаси, меҳр-оқибат туйғуларини тарбияладиган ўзига хос маскан ҳисобланади.

Меҳнат жамоалари фуқаролар ўз-ўзини бошқарув тизимининг муҳим бўғини бўлиб, давлат ва жамият бошқаруви, назорати ишларида, меҳнаткашларнинг турмуш шароитини яхшилашда фаол иштирок этадилар. Улар турли миллат ва динга мансуб одамларни дўстлик ва ҳамжиҳатлик, ўзаро манфаатдорлик асосида ҳамкорлик қилиш, миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлиги асосида яшаш ва ишлашга ўргатади. Бу эса, ўз навбатида, соғлом маънавий — мафкуравий муҳитни вужудга келтиришда муҳим омил вазифасини бажаради.

МИЛЛАТ (арабча — халқ) муайян ҳудудда истиқомат қиладиган, умумий тил, маданият, урф-одат, қадриятлар ва руҳий яқинлик асосида шаклланган этноижтимоий birlik. Маълумотларга кўра, Ер юзиде 1600 дан ортиқ мил-

лат бўлиб, уларнинг сони бир неча ўн мингдан бир неча юз миллионгачани ташкил этади.

Сон жиҳатидан миллатлар тўрт гуруҳга бўлинади; а) энг кўп сонли миллатлар (хитойлар 1 миллиарддан ортиқ; ҳиндлар, америкаликлар, руслар, японлар юз миллиондан ортиқ); б) кўп сонли миллатлар (50 миллиондан юз миллионгача-инглизлар, французлар, испанлар, турклар ва бошқалар); в) йирик миллатлар (10 миллиондан 50 миллионгача-ўзбеклар, португаллар, поляклар ва бошқалар); г) кам сонли миллатлар (ҳар бири бир неча ўн мингдан бир миллионгача).

Миллатларнинг сони уларнинг буюклиги ёки гегемонлиги учун асос бўла олмайди. Зеро, барча миллатлар тенг, озод ва эркиндир. Ана шу тамойил жаҳон сиёсатининг зарур қоидаси бўлиб ҳисобланади. Мустақилликка эришган юртимизда бугунги кунда 130 дан ортиқ миллат вакиллари яшамоқда. Мамлакатимизда бу тамойилга амал қилиниши эса, барча миллатларнинг равнақи, гуллаб - яшнаши учун хизмат қилмоқда.

МИЛЛАТЛАРАРО ТОТУВЛИК — миллий истиқлол мафқурасининг асосий ғояларидан бири; муайян ҳудуд, давлатда турли миллат вакилларининг ҳамжиҳат яшаши, ҳамкорликда фаолият юритишини ифодаловчи тушунча.

Ер юзидаги 1600 дан ортиқ миллатдан, бор-йўғи 200 га яқини ўз давлатчилигига эга, холос. Бундай шароитда бутун дунёда миллатлараро тотувликни таъминлаш учун, уларнинг манфаатлари, руҳияти, интилишларини мунтазам ўрганиб бориш, сиёсий-ижтимоий ҳаётда буни доимо эътиборга олиш зарур.

Жаҳон тажрибаси миллатлараро тотувликни таъминлашга бир ёқлама, юзаки ёндашув жиддий муаммолар келтириб чиқаришини кўрсатди. Хусусан, давлатга ўз номини берган (титул) миллат билан ўша жойда яшайдиган бошқа миллат ва элат вакиллари орасидаги муносабатлар жиддий эътиборни талаб қилади. Акс ҳолда жамият ҳаётидаги тинчлик ва барқарорлик издан чиқиши мумкин.

Бу масала бизнинг мамлакатимиз учун ҳам жуда муҳим. Ўзбекистон ҳудудида қадимдан кўплаб миллат ва элат вакиллари баҳамжиҳат истиқомат қилиб келган. Улар ўрта-сида асрлар давомида миллий низолар бўлмагани халқимизнинг азалий бағрикенглигини кўрсатади. Миллатлараро муносабатларда уйғунлик вужудга келган мамлакатларда

кўп миллатлилик жамиятнинг сиёсий-иқтисодий ривожланишига самарали таъсир этади. Мамлакатимиз Конституциясида, “Ўзбекистон халқини миллатидан қатъий назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади” – деб, таъкидланиши, “Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги қонунда эса, барча фуқароларга ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкий мавқеи, ирқий ва миллий мансублиги, жинси, маълумоти, тили, динга муносабати, машғулотининг тури ва хусусиятидан қатъий назар тенг сайлов ҳуқуқининг берилиши белгилаб қўйилганлиги ана шу бағрикенгликнинг замонавий сиёсий-ҳуқуқий ифодасидир.

“Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналарини ҳурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади”. Конституциямизда белгилаб қўйилган ушбу қоида ҳам ҳаётда ўзининг амалий ифодасини топмоқда. Республикамизда миллий-маданий эҳтиёжларни қондиришнинг муҳим механизмига айланган 120 га яқин миллий-маданий марказ фаолият кўрсатаётгани фикримизнинг далилидир. Бундан буён ҳам қўлга киритилган ютуқларни янада мустаҳкамлаш, мамлакатимизда яшаб келаётган миллатларни ўзаро ҳамжиҳатлик руҳида тарбиялаш миллий истиқлол мафкурасининг асосий мақсадларидан биридир.

МИЛЛАТЧИЛИК — бошқа миллат кишилари манфаатлари, эҳтиёжларига беписандлик билан қараш, худбинларча муносабатларни ифодаловчи ғоявий-назарий қарашлар тизими ва амалиёти. Миллатчилик — ўз миллати манфаатларини, эҳтиёжларини бошқа миллат манфаатларини, эҳтиёжларини камситиш ёрдамида қондиришдир.

Миллатчилик чинакам миллий ғурурни шакллантирмайди. Миллий ғурурни миллатчилик билан тенглаштириш миллатлараро муносабатлар маданиятига ғов бўлади. Миллий ғурур бир миллатга хос бўлган хусусиятларни ривожланишига, уларнинг келажак ҳаётини юксалтиришга қаратилган интилиш бўлса, миллатчилик бошқа миллатлар, элатлар манфаатлари, эҳтиёжларини назар-писанд қилмаслик, уларни ҳуқуқ ва эркинликларини чегаралашга қаратилган фаолият, ҳаракатдир.

Миллатчилик турли шаклларда намоён бўлади. У бир худудда яшаётган миллатларнинг ёки бир давлатда истиқомат қилаётган миллатлар ўртасида, муайян империя шароитида бир миллатнинг иккинчиси ёки бошқаларидан устунлиги тарзида рўй бериши ҳам мумкин. Собиқ Иттифок даврида кейинги ҳолатни кўриш мумкин эди. Ана шу сабабдан ҳам Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин мамлакатимизда яшаётган барча миллатларнинг тенг ҳуқуқлилигини таъминлашга катта аҳамият берилмоқда.

«МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ МАФКУРАСИ — ХАЛҚ ЭЪТИҚОДИ ВА БУЮК КЕЛАЖАККА ИШОНЧДИР» — (“FIDOKOR” газетаси мухбири саволларига жавоблар) — Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг миллий истиқлол мафкурасига бағишланган фикр-мулоҳазалари баён этилган асари. У 2000 йил 8 июнда «FIDOKOR” газетасида эълон қилинган ва муаллиф асарларининг 8-жилдига киритилган. Бу асар «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» (Т.: «Ўзбекистон», 2000) рисоласи учун асосий манбалардан бири бўлган.

Миллий истиқлол мафкурасининг ҳаётимиздаги ўрни, асосий тамойиллари, кундалик эҳтиёжга айланиши, унинг мақсадлари ва устувор ғоялари, мафкуравий таҳдидлар тўғрисидаги мухбир саволларига Президент И.А.Каримовнинг берган жавоблари мазкур асарнинг мазмун-моҳиятини ташкил этади.

Асарда мафкура жамиятни соғлом, эзгу мақсадлар сари бошлаб, уни ўз муддаоларига эришиши учун маънавий-руҳий куч-қувват берадиган пойдевор бўлиб келгани, одамларнинг уларнинг интилишларини ўзида ифода этганлиги таъкидланади. Шу боис, мамлакатлар ўз тараққиёт йўлини, эртанги кун уфқларини ўзининг миллий ғояси, миллий мафкураси орқали белгилаб олишга интилади. Ислон Каримов фикрича: «Мафкуранинг ҳаётийлиги унинг халқ табиатига, турмуш ва тафаккур тарзига нечоғли мос бўлиши, энг муҳими, жамиятнинг миллий манфаатларини, орзу-интилишларини қай даражада акс эттириши билан ўлчанади. Фақат шундай мафкурагина ҳаёт ва давр синовларига бардош беради, одамлар унга ишониб, ўзининг имон-эътиқоди сифатида қабул қилади. Шундагина у энг замонавий қуролдан ҳам кўра кучли руҳий-маънавий қудрат касб этади» (Асарлар, 8-жилд, 491-бет) .

Шунинг учун ҳам асарда эндиликда ядро майдонларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани ҳал қилишига алоҳида урғу берилади. Мафкура дунёсида бўшлиққа йўл қўйиб бўлмаслиги, шундай ҳолат юз берган тақдирда бўш қолган мафкура майдонидан бизга бегона, орзу-интилишларимизга мутлақо ёт гоълар ўрин эгаллаши мумкинлиги асосли далиллар орқали ёритилади.

Шунингдек, турли мафкуравий таъсирлар салбий оқибатларга олиб келмаслиги учун, одамларимиз, авваламбор, ёшларимизнинг имон-эътиқодини, иродасини мустаҳкамлаш, уларни мустақил фикрловчи баркамол инсонлар этиб тарбиялаш, уларда ота-боболарнинг муқаддас қадриятларини асраб-авайлаш ва ҳурмат қилиш фазилатини қарор топтириш зарурлиги таъкидланади.

Асарда жамиятимиз ўз олдига қўйган эзгу мақсад ва вазифаларни аниқ-равшан белгилаб олмасдан туриб миллатимизнинг асрий анъана ва урф-одатларини, ўзлигимизнинг асосий хусусиятларини мужассам этадиган миллий мафкурани шакллантириш мумкин эмаслиги исботлаб берилган. Шу муносабат билан мамлакатимиз сиёсий ва давлат қурилишининг асосий хусусиятлари, жамиятнинг иқтисодий асоси, унинг юксак маънавий-ахлоқий қадриятларга таяниши, Ватан туйғусини тарбиялаш, она тилига муҳаббат масалалари, миллий қадриятларимиз ҳам миллий мафкуравий тарбиямизнинг бир қисми бўлиши лозимлиги, бунда оила ва маҳалланинг роли муҳимлиги, миллий хусусиятларимизнинг умуминсоний қадриятларга уйғун бўлиши зарурлиги, муқаддас динимизнинг, маърифатнинг ўрни беқиёслиги, тарихимизнинг ҳаққоний ёритилиши каби масалалар илмий-назарий ва амалий жиҳатдан ёритиб берилган. Миллий мафкура концепциясини яратишда бу масалаларга ҳам алоҳида эътибор қаратиш лозимлиги, бунда унинг фалсафий моҳияти муҳим ўрин тутиши алоҳида уқдириб ўтилган.

Ислом Каримов мафкуравий таҳдидларни бартараф этишдаги асосий омилларга тўхталар экан, ҳар қандай таҳдид ёки таҳлика олдида ваҳимага тушмасдан, ана шу кураш ва синовларга доимо тайёр туришга, огоҳ ва сергак бўлишга давват этади: «ўз мустақил фикрига эга бўлган, ўз кучига, ўзи танлаган йўлининг тўғрилигига ишонган инсон, доимо келажакка ишонч билан қарайди. У жамиятдаги фикрлар хилма-хиллигидан чўчимайди, балки замонавий билим ва фал-

сафий қарашларига, ҳаёт ҳақиқатига суянган ҳолда ҳар қандай ғаразли ният, таҳдид ва интилишларни фош қилишга қодир бўлади” (Асарлар, 8-жилд, 506-бет.)

Саволларга жавобларда миллий мафкура аҳамиятига тўхталар экан, муаллиф: «Миллий мафкура - бу халқнинг, миллатнинг ўтда ёнмайдиган, сувда чўкмайдиган ўлмас эътиқодидир», деган қатъий хулосага келади. Умуман олганда, мазкур мулоқот Ислом Каримовнинг миллий мафкура борасидаги таълимотини чуқур ифода этганлиги билан қимматлидир. Ундаги назарий қондалар, дастурий йўл-йўриқлар миллий истиқлол ғоясини ҳаётга тадбиқ этишда катта аҳамият касб этади.

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИ — Ўзбекистон жамиятининг миллий истиқлол ғояси, ўз моҳиятига кўра, халқимизнинг асосий мақсад-муддаоларини ифодалайдиган, унинг ўтмиши ва келажагини бир-бири билан боғлайдиган, асрий орзу-истакларни амалга оширишга хизмат қиладиган маънавий омилдир.

Миллий истиқлол ғояси: — Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, миллий ва умуминсоний қадриятлар, демократия тамойилларига асосланади;

— халқимизнинг асрлар давомида шакллаган юксак маънавияти, анъана ва удумлари, улуғ бобокалонларимизнинг ўлмас меросидан озиқланади;

— адолат ва ҳақиқат, эркинлик ва мустақиллик ғоялари ҳамда халқимизнинг ишонч ва эътиқодини акс эттиради;

— юрт тинчлиги, Ватан равнақи ва халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қилади;

— жамият аъзоларини, аҳолининг барча қатламларини Ўзбекистоннинг буюк келажагини яратишга сафарбар этади;

— миллати, тили ва динидан қатъий назар, мамлакатимизнинг ҳар бир фуқароси қалбида она Ватанга муҳаббат, мустақиллик ғояларига садоқат ва ўзаро ҳурмат туйғусини қарор топтиради;

— жамоатчилик қалби ва онгига фикрлар хилма-хиллиги, виждон эркинлиги тамойилларига риоя қилган ҳолда маърифий йўл билан сингдирилади.

У ҳар бир ватандошимизнинг оиласи, жамият, эл-юрт олдигаги бурч ва масъулиятини қай даражада адо этаётганини белгилайдиган маънавий мезондир.

Бу — Ўзбекистонда истиқомат қиладиган ва ўз тақдирини шу муқаддас замин билан боғлаган ҳар бир кишининг «Ватаним менга нима берди» деб эмас, балки «Мен Ватаним равнақи учун нима қилаяпман» деган масъулият туйғуси билан яшаши демакдир.

Миллий истиқлол ғояси турли сиёсий партия ва ижтимоий гуруҳлар ғоясидан устун турадиган социал феномен — ижтимоий ҳодисадир. Бу мафкурада бирон бир дунёқараш мутлақлаштирилмайди ёки у мавжуд сиёсий ҳокимиятни мустаҳкамлаш мақсадида сиёсий қуролга айлантирилмайди. Миллий истиқлол ғояси, ўз мазмун-моҳиятига кўра, Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий тараққиётига хизмат қилади, барча сиёсий партиялар, гуруҳ ва қатламларнинг умумий манфаатларини ифодалайди.

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИНING ТАРИХИЙ ВА ФАЛСАФИЙ АСОСЛАРИ. Бу ғоянинг маъно-мазмунини белгиладиган асосларидан бири — халқимизнинг қадимий ва бой тарихидир. Чунки тарих — буюк мураббий. У инсонга ибратли хулосалар берибгина қолмасдан, баъзан аччиқ сабоқларни ҳам тан олишга ундайди.

Она заминимизда бундан неча асрлар аввал яратилиб, то ҳануз юртимизга кўрк бағишлаб турган қадимий обидалар, осори атиқалар халқимизнинг юксак салоҳияти, куч-қудрати, бунёдкорлик анъаналари ҳақида, Ватанимизнинг шонли тарихи тўғрисида тасаввур ва тушунчалар беради, шу муқаддас диёрда яшаётган ҳар бир инсон қалбида ғурурифтхор туйғуларини уйғотади.

Халқимизнинг ўзига хос турмуш тарзи, тафаккур ва дунёқараши, ҳаётга, воқеликка муносабатининг ифодаси бўлган халқ оғзаки ижоди намуналари, «Алпомиш», «Шашмақом» каби санъат дурдоналари, Спитамен, Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур каби миллий қаҳрамонларимизнинг ибратли ҳаёти ҳам миллий мафкурамиз озиқланадиган манбалардир.

Мафкурамизнинг фалсафий асосини, аввало, миллий-ижтимоий тафаккурнинг мумтоз намуналари бўлган дунёвий билимлар, жаҳон фалсафаси дурдоналари белгилайди. Олам ва одамнинг яралиши ва такомиллашиб бориши ҳақидаги диний ва илмий қарашлар, поклик, ҳалоллик, мардлик, комиллик ғоялари ҳам бугунги мафкурамиз шаклланишига таъсир ўтказди.

Буюк донишманд аждодларимизнинг озодлик тўғрисидаги ғоялари, Хоразмийнинг дунёвий кашфиётлари ва Берунийнинг ижтимоий-ахлоқий қарашлари, Форобийнинг адолатли жамияти ва Ибн Синонинг дуализм таълимоти, Алишер Навоийнинг комил инсон ҳақидаги фалсафий мушоҳадалари, асримиз бошидаги маърифатпарвар зиёлилар фаолияти каби миллий ғоя ва истиқлол мафкураси яратиш ва унга амал қилиш келажак авлодга фойдадан холи эмас.

Истиқлол мафкурасининг фалсафаси, унинг маъно-мазмунни, асосий ғоя ва тамойиллари миллий давлатчилигимизни қайта тиклаб, жамиятимизнинг тараққиёт йўлини назарий ва миллий жиҳатдан асослаб берган Ислом Каримов асарларида чуқур ифодасини топган. Уларда мамлакатимизнинг ривожланиш йўли, унинг ўзига хос хусусиятли ва қонуниятларининг амалга ошиш диалектикаси илмий нуқтаи назардан аниқ белгилаб берилган.

Миллий истиқлол мафкурасининг фалсафий асоси, шунингдек, Қадимги Шарқ, Юнон, Рим ва бошқа фалсафа мактабларининг меросига ҳам таянади.

Хусусан, Суқрот, Афлотун, Арасту сингари мутафаккирларнинг асрлар давомида ўз қадр-қимматини йўқотмай келаётган фикрлари, жаҳон фалсафасининг ўрта асрлар ва янги замондаги намояндаларининг қарашлари ҳам миллий мафкурамиз тамойилларини асослаш ва бойитиш, уларга ҳаётий руҳ бағишлашда аҳамият касб этади.

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИНING АСОСИЙ СИФАТЛАРИ — мазмун-моҳияти, мақсад ва вазифалари ҳамда намоён бўлиш хусусиятларида ўз аксини топади. Ўзаро узвий алоқадорликда намоён бўладиган бу талаблар қуйидагилардан иборат:

— тарихий хотирани уйғотиш, ўтмишдан сабоқ чиқариш ва ўзликни англаш мезони бўлиши;

— халқимизни туб мақсадлари ифодаси ва жамият аъзоларини бирлаштирувчи ғоявий байроқ вазифасини ўташ;

— инсон қалби ва онгига ижобий таъсир этадиган туншунча ва туйғулар, гўзал ва ҳаётий ғоялар тизимини ўзида мужассам этиш;

— ҳар бир фуқаронинг эзгу ниятларини рўёбга чиқаришига имкон берадиган энг мақбул йўлни кўрсата олиш;

— миллат, халқ ва жамиятни бирлаштирувчи куч, юксак ишонч-этиқоднинг манбаи бўлиш;

— Ўзбекистонда яшовчи барча халқ, миллат, элат, ижтимоий қатлам ва дин вакилларига бирдай тааллуқли бўлиш;

— мамлакатимиз аҳолиси онги ва қалбида «Ўзбекистон — ягона Ватан» деган туйғуни юксак даражада шакллантиришга хизмат қилиш;

— турли миллат, қатлам, дин вакиллари, сиёсий партия ва ижтимоий гуруҳлар мафкурасидан устун турадиган социал феномен — ижтимоий ҳодиса мазмунига эга бўлиш;

— бирон-бир дунёқарашни мутлақлаштирмаслик ёки бирон-бир куч, партия ёки гуруҳ қўлида сиёсий қуролга айланмаслик;

— ҳар қандай илғор ғояни ўзига сингдириши ва ҳар қандай ёвуз ғояга қарши жавоб бера олиш;

— субъективизм, волюнтаризм каби иллатлардан холи ва жамоатчиликнинг холис фикрига таянувчи объектив мафкура бўлиш;

— сўз билан ишни, назария билан ҳаётни бирлаштира олиш;

— давр ўзгаришларига қараб, ўзи ифодаладиган ғоя, манфаат, мақсад-муддаоларни амалга оширишнинг янги-янги воситаларини тавсия эта олиш, яъни янгича вазиятга тез мослашадиган ҳозиржавоб ва ижодий бўлиш.

Миллий истиқлол мафкураси ана шу қайд этилган сифатларга эга бўлган тақдирдагина жамият ҳаётида етакчи маънавий-маърифий омилга айланиши ва кутилаётган муҳим вазифаларни бажара олиши мумкин.

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИНING АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ — амал қилиши жараёнида ўзига хос тарзда намоён бўлади. Бунда унинг мафкура сифатидаги умумий ва хусусий тамойилларини кўрсатиш мумкин.

Миллий истиқлол мафкурасининг умуман мафкура туншунчасига хос хусусиятлари, мақсад ва вазифалари, амал қилиш тамойиллари бўлиши табиий. Бу борада унга ижтимоий воқеликнинг инъикоси эканлиги, жамият тараққиётининг муайян босқичига мос келиш, ҳаёт ҳодисаларини ақс эттириш, амалга ошириладиган тарғибот ва ташвиқот тизими сифатида намоён бўлиш каби умумий тамойиллар ҳосдир.

Шу билан бирга, миллий истиқлол мафқураси Ўзбекистонда озод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт яратишга қаратилган умуммиллий ҳодиса сифатида қуйидаги бир қатор ўзига хос амал қилиш тамойилларига ҳам эга:

— мамлакатнинг мустақиллигини мустаҳкамлашга хизмат қилиш;

— давлатимизнинг ҳудудий яхлитлиги ва сарҳадлари дахлсизлигини таъминлашда ёрдам бериш;

— қонун устуворлигини таъминлаш;

— демократия ва ўз-ўзини бошқаришнинг ҳаётда мустаҳкам ўрин эгаллашига асосланиш;

— миллий ва умуминсоний қадриятларнинг уйғунлигига таяниш;

— халқаро ҳуқуқ қоидаларига мос келиши;

— иқтисодий плюрализм ва хилма-хил мулкчиликнинг эркин шаклланишини таъминлаш;

— давлатнинг бош ислоҳотчи эканлиги ва мамлакатда ижтимоий барқарорликнинг таъминланганлигига таяниш;

— виждон эркинлиги ва фикрлар ранг-баранглиги муҳитини шакллантириш;

— ўтиш даврида аҳолининг ижтимоий ҳимояланганлиги, жамият ҳаёти барча соҳаларининг эркинлашуви, ислоҳотларнинг тадрижийлиги жараёнларига хизмат қилиши.

Мазкур тамойилларнинг барчаси бир-бири билан чамбарчас алоқада ва боғлиқликда намоён бўлади. Бу, ўз навбатида, уларнинг республикамизда яшовчи барча миллат ва элат вакилларининг умумий манфаатларини, халқимизнинг асрлар мобайнида интилиб келган орзу-идеалларини, олижаноб мақсад-муддаоларини ўзида мужассам этиши билан белгиланади.

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИНING АСОСИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

— Президент Ислам Каримов томонидан кўрсатиб берилган бўлиб, «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласида қисқа ва мухтасар тарзда баён қилинган. Уларнинг энг асосий жиҳати — бу хусусиятларнинг умуминсоний мазмун-моҳиятида тўла-тўқис ўз аксини топгани билан белгиланади.

Шу маънода миллий истиқлол мафқураси:

— Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, миллий ва умуминсоний қадриятлар, демократия тамойилларига

асосланади. Бинобарин, у қонунийликка, умумэътироф этилган талабларга, умумбашарий тамойилларга ва миллий манфаатларга мос келади;

— халқимизнинг асрлар давомида шаклланган юксак маънавияти, анъана ва удумлари, улуғ бобокалонларимизнинг ўлмас меросидан озиқланади. Бу миллий мафкура-мизнинг чуқур тарихий ва бой маънавий асосга эга эканлигидан далолат беради;

— адолат ва ҳақиқат, эркинлик ва мустақиллик ғоялари ҳамда халқимизнинг ишонч ва эътиқодни акс эттиради. Биламизки, бу улуғ ғоялар истиқлол сари интилган ҳар бир халқнинг эзгу мақсади, ишонч ва эътиқоди бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади;

— юрт тинчлиги, Ватан равнақи ва халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қилади. Бу тамойил унинг жамият аъзоларини аниқ мақсад сари сафарбар қилувчи, уларни бу йўлда уюштирувчи маънавий омил сифатида моҳиятга эга эканини ифодалайди;

— жамият аъзоларини, аҳолининг барча қатламларини Ўзбекистоннинг буюк келажагини яратишга сафарбар этади. Бу олижаноб мақсадларга эришиш фуқароларнинг ҳамжихатлигига, ўзимизнинг бурчимизни қай даражада англашимиз, эртанги кунга бўлган ишончимизга кўп жиҳатдан боғлиқдир;

— миллати ва динидан қатъий назар, мамлакатимизнинг ҳар бир фуқароси қалбида она-Ватанга муҳаббат, мустақиллик ғояларига садоқат ва ўзаро ҳурмат туйғусини қарор топтиради. Бу қонда ҳар бир фуқаро онгига Ватаннинг муқаддаслигини сингдиришга хизмат қилади;

— жамоатчилик қалби ва онгига фикрлар хилма-хиллиги, виждон эркинлиги каби демократик тамойилларига риоя қилган ҳолда маърифий йўл билан сингдирилади.

Миллий истиқлол мафкураси яхлит тизим бўлганидан унинг барча хусусиятлари ўзаро алоқадорликда ва узвий боғлиқликда намоён бўлади.

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ МАФКУРАСИНИНГ АСОСИЙ ҒОЯЛАРИ — халқимизнинг мустақил тараққиёт йўлидаги бош ғоясидан келиб чиқадиган ва ўзининг маъно-моҳияти, фалсафаси, жозибаси билан уни тўлдириб, фуқароларимизнинг қалби ва онгига янада чуқурроқ сингдиришга хизмат қиладиган бунёдкор ғоялардир. Ушбу

ғояларнинг мазмун-моҳияти ва асосий хусусиятлари Президент Ислам Каримов асарларида ўз ифодасини топган.

Булар қуйидагилардир:

- Ватан равнақи;
- Юрт тинчлиги;
- Халқ фаровонлиги;
- Комил инсон;
- Ижтимоий ҳамкорлик;
- Миллатлараро ҳамжиҳатлик;
- Диний бағрикенглик

Миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғоялари маърифатли дунёда эътироф этилган умумий қонун-қоидалар ва халқаро андозалар, умуминсоний тамойиллар ва қадриятларнинг устуворлиги, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига оғишмай амал қилиш, демократия ва гуманизм каби тамойилларнинг талабларига тўла-тўқис мос келади.

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ МАФКУРАСИНING БОШ ҒОЯСИ — Ўзбекистон Президенти Ислам Каримовнинг асарларида асослаб берилган бўлиб, мамлакатимиз тараққиётининг асосий мақсад-муддаоларини ифодалайди.

Улар «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласида қуйидагича таърифланган:

«Ўзбекистон халқининг миллий тараққиёт йўлидаги бош ғояси — озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдир. Бу ғоя халқимизнинг азалий эзгу интилишлари, бунёдкорлик фаолиятининг маъно-мазмунини белгилайди. Ҳар бир инсон учун муқаддас бўлган Мустақиллик, Озодлик, Ватан ободлиги, шахснинг эркинлиги ва фаровон ҳаёт тушунчалари, юксак қадриятларини ўзида мужассам этади.

Миллий истиқлол мафкурасининг бош ғоясида озодлик сўзининг устувор ва етакчи ўринда туриши мустақиллик барча орзу-интилишларимиз, амалий фаолиятимиз ва ёруғ келажагимизнинг асоси эканидан далолат беради.

Истиқлол мафкурасининг бош ғояси узвий равишда унинг маъно моҳиятини тўлдирадиган, халқимиз, жамиятимиз ҳаётида ҳақиқий байроқ бўлишига хизмат қиладиган, жамиятимизнинг бугунги тақдири ва келажагига боғлиқ бўлган туб манфаатларимизни акс эттирадиган бир қанча ғояларни тақозо қилади».

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИННИҒ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ АСОСЛАРИ — мамлакатимизда рўй бераётган туб ўзгаришлар, ҳаётнинг барча соҳаларидаги ислохотлар билан узвий боғлиқдир.

Миллий истиқлол мафкурасининг ижтимоий-иқтисодий асослари «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласида қисқа ва мухтасар тарзда баён этилган:

— бу мафкура оила ва фуқарони муносиб турмуш даражасини таъминлайдиган фаровон ҳаётга эришишга чорлайди;

— ҳар бир инсонни, у қайси шаклдаги мулкчилик асосида меҳнат фаолияти билан шуғулланмасин, ўз манфаатини халқ ва Ватан манфаатлари билан уйғун ҳолда кўришга даъват этади;

— мулкдор одамлар жамият ичида, халқ орасида фақат бойлиги билан эмас, балки юксак маънавий фазилатлари билан ҳам ажралиб туриши зарурлиги, «шахсий ва оилавий фаровонликка эришиш имконияти ҳар кимнинг ўз қўлида», деган ҳаёт ҳақиқатини замонавий дунёқараш сифатида шакллантиради;

— «Ҳар бир фуқаронинг фаровонлиги — бутун жамиятнинг фаровонлиги» ғоясини илгари суради.

Булардан ташқари, мулкнинг хилма-хиллиги, иқтисодий ҳаётни эркинлаштириш, бу соҳадаги плюрализмни ва соғлом рақобатни янада юксак даражада ривожлантириш ҳам истиқлол мафкурасининг ижтимоий-иқтисодий асослари қаторига киради. Шу билан бирга, миллий истиқлол мафкураси, бу соҳаларда ана шу тамойилларнинг қадрланиши ва мустақамланиши ҳамда фуқароларимиз ҳаётининг таркибий қисмига айланиши учун хизмат қилади.

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ МАФКУРАСИННИҒ МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ — ҳар қандай мафкура муайян мақсадларга хизмат қилади, бу йўлда хилма-хил вазифаларни бажаради. Маълумки, мафкуранинг асосий мақсад ва вазифалари қуйидагиларда намоён бўлади:

- одамларни муайян ғояга ишонтириш;
- шу ғоя атрофида уюштириш;
- ғояни амалга ошириш учун сафарбар этиш;
- кишиларни маънавий-руҳий жиҳатдан рағбатлантириш;
- ғоявий тарбиялаш;

— ғоявий иммунитетни шаклантириш;

— ҳаракат дастури бўлиш.

Ана шу умумий жиҳатлардан ташқари, миллий истиқлол мафкурасининг мазмун-моҳиятидан келиб чиқадиган ўзига хос мақсад ва вазифалари ҳам бор. Президентимиз Ислом Каримов алоҳида таъкидлагани каби: «Халқни буюк келажак ва улуғвор мақсадлар сари бирлаштириш, мамлакатимизда яшаётган, миллати, тили ва динидан қатъий назар, ҳар бир фуқаронинг ягона Ватан бахт-саодати учун доимо масъулият сезиб яшашга чорлаш, аждодларимизнинг бебаҳо мероси, миллий қадрият ва анъаналаримизга муносиб бўлишга эришиш, юксак фазилатли ва комил инсонларни тарбиялаш, уларни яратувчилик ишларига даъват қилиш, шу муқаддас замин учун фидойиликни ҳаёт мезонига айлантириш — миллий истиқлол мафкурасининг бош мақсадидир».

Ушбу мақсад бир-бири билан ўзаро боғлиқликда намоён бўладиган бир қатор вазифаларни амалга оширишни тақозо қилади. Бу вазифаларнинг энг асосийларидан бири мустақил ва эркин тафаккурни шаклантиришдир. Президентимиз таъкидлаганларидек: «Эндиги асосий вазифа кишиларимизнинг мустақил фикрлашга ўрганиши, ўзига ишончи ортиб боришидир. Чунки, тафаккур озод бўлмаса, онг ва шуур тазйиқлардан, қулликдан қутулмаса, инсон тўла озод бўлмайди».

Миллий истиқлол мафкурасининг яна бир вазифаси жамиятда соғлом маънавий муҳит яратишдан иборат. Бу эса, ўз навбатида, ҳурфикрли, мутелик ва жураъатсизликдан холи инсонни тарбиялаш вазифаси билан боғлиқ. Фақат ҳурфикрли, ўз билими ва кучига ишониб яшайдиган инсонгина мутелик ва жураъатсизликдан холи бўлади. Ана шундай инсонгина озод ва обод Ватанни барпо этади, эркин ва фаровон ҳаётни ярата олади.

Юрtdошларимиз тафаккурида ўзлигини англаш, муқаддас қадриятларимизни асраб-авайлаш, ватанпарварлик каби туйғуларни камол топтириш ҳам миллий истиқлол мафкурасининг асосий вазифалари қаторига киради. Бу эса, ўз навбатида, мафкураимизнинг ўтмишни келажак билан боғлаш, тарихий хотирани тиклаш ва унга садоқат ҳиссини тарбиялаш каби вазифалари билан узвий алоқада намоён бўлади.

Шу билан бирга, миллий истиқлол мафкурасининг халқимизга хос бўлган имон-эътиқод, инсоф-диёнат, сарҳоват, ҳалоллик, меҳр-оқибат, шарму ҳаё каби фазилатларни юксалтириш, мамлакатимизнинг кўп миллатли халқи онги ва қалбида «Ўзбекистон — ягона Ватан» деган тушунчани шакллантириш ва мустаҳкамлашга хизмат қилиш каби вазифалар ҳам бор.

Кенг халқ оммасини бирон-бир ғоянинг илғор ва инсонпарвар эканлигига ишонтирмоқ учун, аввало, мазкур ғоя халқ ҳаётига яқин, бевосита дахлдор бўлиши, иккинчидан, уни одамлар онгига етказишнинг энг замонавий ва қулай мафкуравий восита ва усулларидан фойдаланиш керак бўлади. Бунда жамияттаги сиёсатнинг устувор йўналишлари, мақсад ва вазифаларини мафкуравий жиҳатдан асослаш муҳимдир.

Замон руҳи, халқ психологияси, одамларнинг эҳтиёж ва талаблари мафкурада ҳар томонлама акс этиши, бугунги ҳаётнинг энг долзарб муаммолари, унинг стратегик мақсадлари билан узвий боғланишига эришиш мафкуравий вазифаларни бажаришда ниҳоятда муҳим аҳамият касб этади. Бу эса мафкуранинг ҳаёт ҳодисаларига ҳозиржавоб бўлиши, ёт ва зарарли ғояларнинг хуружига ўз вақтида зарба бериши каби вазифалар билан узвий боғлиқдир. Ана шундай мафкурагина халқимиз, айниқса ёш авлодда мустаҳкам мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш, аҳолининг турли қатламлари орасида мафкуравий профилактика олиб боришнинг самарали йўлларида фойдаланиш каби долзарб вазифаларни бажара олади.

Миллий истиқлол мафкураси халқнинг мақсад ва интилишларини ифода этади, халқ руҳини кўтарди, уни эзгулик ва бунёдкорлик ишларига даъват этади, жамият дуч келган муаммолар ечимини топишга ёрдам беради. У жамият аъзоларининг бунёдкорлик фаолиятининг ўзига хос мезони вазифасини ҳам бажаради. Яъни ҳар бир юртдошимизнинг интеллектуал — маънавий салоҳияти миллий ғояларни қай даражада ҳаётга татбиқ эта олишида, аждодлар орзу-умидини қай даражада рўёбга чиқара билишида яққол намоён бўлади.

Миллий истиқлол мафкурасининг яна бир муҳим вазифаси кишиларни яратувчан фаолиятга сафарбар этиши, ғоявий ҳимоя воситаси эканлиги билан белгиланади. У халқнинг, миллатнинг ўтда ёнмайдиған, сувда чўкмайдиған

ўлмас эътиқоди сифатида ёш авлодни тарбиялашнинг беқийёс омилидир. Шу маънода миллий истиқлол ғояси ёшлар ҳаётининг маъноси ва мазмунини белгилайди, миллат, Ватан равнақи, буюк келажакни барпо этиш учун яшаш ва курашиш чинакам инсоний саодат эканлигини яққол кўрсатади.

Хуллас, миллий истиқлол мафқурасининг барча вазифалари ягона мақсадга — Ватанимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш, юртимизда озод ва обод Ватан барпо этиш, эркин ва фаровон жамият қуриш учун хизмат қилади. Мафқуранинг асосий мақсади ушбу йўлда халқимизни жипс-лаштириш, кишилар онгида мустақил дунёқараш ва огоҳлик ҳиссини тарбиялаш, комил инсонни вояга етказиш, фуқароларимизда бегона ва бузгунчи ғояларга қарши мустаҳкам мафқуравий иммунитетни тарбиялаш билан узвий боғлиқ бўлиб қолаверади.

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ МАФҚУРАСИНИНГ УМУМ-БАШАРИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ — унинг умуминсоний мазмунидан келиб чиқади.

Президент Ислом Каримов асарлари асосида тайёрланган «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласида мафқурамиз таянадиган қуйидаги умум-башарий тамойил ва қоидалар кўрсатилган:

- қонун устуворлиги;
- инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва ҳурфикрлик;
- турли миллат вакилларига ҳурмат ва улар билан баҳамжиҳат яшаш;
- диний бағрикенглик;
- дунёвий билимларга интилиш, маърифатпарварлик;
- ўзга халқларнинг илғор тажрибалари ва маданиятини ўрганиш ва ҳоказо.

Ушбу қадриятлар асосида шаклланган истиқлол мафқураси, ўз моҳиятига кўра, халқаро талабларга, умуминсоний қадриятларнинг устуворлиги тамойилларига мос келади, уларни миллий даражада намоён бўлиши учун имкон яратади.

Шу билан бирга, у мамлакатимизда яшаётган барча миллат ва элат, дин ва қатлам вакилларининг умумий мақсад-муддаоларини ифодалайди, халқимиз ўтмиши ва келажакини бир-бири билан боғлайди, унинг асрий орзу-истакларини амалга оширишга хизмат қилади. Бу эса, маз-

кур мафқуранинг жаҳондаги демократик жараёнлар, тинчлик ва барқарорлик, инсон ҳуқуқлари ва виждон эркинлиги каби умумбашарий қадриятлар мазмунига мослигини кўрсатади.

МИЛЛИЙ МАНФААТ — миллат, халқ ҳаётини белгилайдиган, унинг фаолиятини маълум мақсадларга йўналтирадиган ижтимоий муносабатлар, **миллий эҳтиёжлар**, тафаккур даражаси, маънавий салоҳият, руҳият, анъана ва қадриятлар тизимидир. Миллий манфаатлар эҳтиёжларни қондирувчи шароит ва қадриятлар билан бирга, уларни яратиш, таъминлашни белгиловчи ижтимоий тизимга, муносабатлар ва тамойилларга асосланган бўлади. Улар муайян миллат ва халққа мансуб алоҳида кишилар ёки бирорбир давлат фуқароси бўлган одамларнинг шахсий манфаатлари билан узвий боғлиқ бўлиб, бу манфаатларнинг уйғунлашувини ифодалайди. Шу маънода у умумий манфаатлар мажмуидир.

Манфаатлар халқлар орасидаги ҳар қандай фаолиятдаги кураш, рақобат ёки ҳамкорлик асосида ётади. Унинг таъсирчанлик қудрати ҳам шунда. Миллат ёки мамлакат аҳолисининг ижтимоий аҳволини инъикос этар экан, у миллий тараққиёт кучларини ҳаракатга ундовчи муҳим омил вазифасини бажаради. Миллий манфаатнинг намоён бўлишида унинг умуминсоний манфаатлар билан уйғунлигига эришишга ёрдам берувчи ижтимоий механизмда умумбашарий қадриятлар муҳим ўринни эгаллайди. У миллий эҳтиёжларни қондиришдан манфаатдорлик билан бутун дунёдаги инсон тараққиёт йўлидаги мақсадлар орасидаги бевосита алоқани мустаҳкамлашга ёрдам беради.

МИЛЛИЙ МАФҚУРА — миллатнинг этноижтимоий бирлик сифатида мавжуд бўлиши ва ривожланишини, эркин ва озод тараққиётини ғоявий асослаш, таъминлашга қаратилган қарашлар тизими.

Шундай бўлса-да, «миллий мафқура»ни фақат битта миллат ёки халқнинг мафқураси, деб тушуниш тўғри эмас. У муайян давлат ёки жамиятнинг умумий мафқураси маъносини ҳам англатади. Чунки «миллий» сифати «миллат» сўзидан келиб чиққан бўлиб, нафақат муайян этник birlik, балки «давлат» маъносини ифодалаш учун ҳам хизмат қилади. Масалан, «миллий даромад», «миллий қурол-

ли кучлар” бирикмаларида у айнан “давлат” сўзининг маънодоши сифатида ишлатилади. Миллий мафкура тушунчаси ҳам Ўзбекистонда яшаб унда фаолият кўрсатаётган барча миллат вакилларига тегишлидир.

Миллат ҳудудий, иқтисодий, сиёсий ва этник алоқалар (маданият, тил, ўз-узини англаш) умумийлиги замирида юзага келадиган этно-ижтимоий бирликдир. Шунинг учун ҳам миллий мафкуранинг таърифида ана шу хусусият ўз ифодасини топган. Миллий мафкуранинг бундай хусусияти Президентимиз асарларида асослаб берилган. Юртбошимизнинг мавжуд айрим мафкуравий таҳдидлар юзасидан билдирган мулоҳазаларини таҳлил қилиш асосида ҳам шундай хулосага келиш мумкин. Тарихимизни сохталаштириш, турли ғайриилмий талқинлар ёрдамида алоҳида ўзбек миллати йўқ, деган қарашни сингдиришга ҳаркат қилаётган мафкуралар айнан бизнинг миллат сифатида мавжуд бўлишимиз, ривожланишимиз, жаҳон халқлари ўртасида ўзимизнинг муносиб ўрнимизга эга бўлишимизга қарши қаратилгандир. «Лекин, биз ўзимизни ҳамisha мустақил миллат — ўзбек халқи сифатида ҳис этиб келганмиз ва бу билан фахрланамиз. Бунга тарихий, илмий, маданий асосларимиз бор», - деб ёзади И.А. Каримов.

Шундай экан, миллий мафкура ўзлигимизни, бир бутунлигимизни таъминлашга, айни пайтда унга таҳдид солувчи кучлар, қарашларга қарши курашга йўналтирилган, ҳаётий заруратни акс эттирадиган ғоявий-назарий қарашлар тизими сифатида намоён бўлиши шубҳасиз.

МИЛЛИЙ МЕНТАЛИТЕТ (лот. *mens* — ақл, идрок, зеҳн, фаҳм-фаросат) — миллатнинг тарихан шаклланган тафаккур даражаси, маънавий салоҳияти, яшаш ва фикрлаш тарзи, муайян ижтимоий шароитларда камолга етган қобилияти ва руҳий қуввати. Бу тушунча миллатга хос анъаналар, расм-русмлар, урф-одатлар, диний эътиқодни ҳам ўз ичига олади. Ўз навбатида у муайян миллатга мансуб кишининг турмуш тарзи, фикрлаши, дунёқарашини ҳам бир қадар белгилайди, гоҳида уни баҳолаш учун асос бўлади.

Миллий менталитетни ўрганиш ва унинг даражасини аниқлаш долзарб ва нозик муаммо бўлиб, ниҳоятда эҳтиёткорлик ҳамда жиддий ёндашувни талаб қилади. Миллий менталитетни фақат миллатнинг нуфузи, ўтмиши ёки мав-

жуд турмуш шароити, унинг тарихда қарам ёки мустақил бўлганлиги билангина аниқлашга уриниш жиддий хатоликларга олиб келиши мумкин. Буни аниқлаш учун яна кўп омиллар эътиборга олиниши, улар ўзаро қиёсланиши, ушбу миллат яшаб турган шарт-шароит, тарихий давр, унинг руҳияти ва бошқа қатор жиҳатлар ҳам атрофлича ўрганилиши шарт.

Мустақиллик, бошқа халқлар қатори, ўзбек халқи олдида ҳам ўз менталитетини ўрганиш, уни тиклаш ва бойитиш учун улкан имкониятлар очиб берди. Бу менталитетнинг шаклланиш жараёни деярли уч минг йиллик тарихга эга. Ўтмишда халқимиз бутун инсониятнинг моддий ва маънавий маданиятини ўзининг бебаҳо дурдоналари билан бойитган. Аммо, мустабид тузум даврида у ўз тарихини, анъаналарини, маданиятини, урф-одат ва қадриятларини тўла-тўқис ўрганиш имкониятидан маҳрум эди. Чунки, ўша даврда бирон-бир миллатнинг тарихи, миллий маданиятини ривожлантириш ҳукмрон мафкура мақсадларига тубдан зид эди.

Миллий истиқлол мафкураси мамлакатимиз фуқароларининг асрлар давомида шаклланган маънавияти, урф — одатлари, анъаналари ва қадриятларидан озикланади. Бу жараёнда Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик ғояларини юртдошларимиз онги ва қалбига жо қилиш уларда замонавий менталитет ҳосил бўлишининг асосий шартларидан биридир.

МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР — миллат учун муҳим аҳамиятга эга бўлган этник жиҳат ва хусусиятлар билан боғлиқ қадрият шакллари. Дунёда ўзига хос қадриятлари бўлмаган миллат йўқ. Миллий қадриятлар миллатнинг тарихи, яшаш тарзи, маънавияти ҳамда маданияти билан узвий боғлиқ ҳолда намоён бўлади.

Ўзбекистон мустақилликка эришиши туфайли миллий қадриятларга эътибор кучайди. Зеро, миллий қадриятлар мамлакатимиз мустақиллигини мустаҳкамлайдиган маънавий асослардан биридир. Халқимизнинг асрлардан-асрларга мерос тарзида келаётган миллий қадриятлари узоқ тарихий жараёнда шаклланган. Улар она юртга эҳтиром, авлодлар хотирасига садоқат, катталарга ҳурмат, ҳаё, андиша

каби хусусиятларнинг устуворлиги, бошқа халқларникига ўхшамайдиган урф-одатлар, расм-русумлар, маросимлар ва анъаналар билан тавсифланади.

Маълумки, қадриятлар муайян шароитларда шаклланади. Шу сабабли улар маҳаллий, миллий, минтақавий шакллар ва умуминсоний шакл ва мазмунда мавжуд бўлади. Маҳаллий қадриятларнинг энг етуклари ва миллий манфаатларга мослари аста-секин сараланиб, умуммиллий даражага кўтарилади. Миллий муҳит қадриятларни яратиш ва саралашнинг асосий манбаидир: у миллий қадриятларнинг энг яхшиларини вояга етказиб, жаҳон миқёсига олиб чиқади.

МИЛЛИЙ ҒОЯ — миллатнинг ўтмиши, бугуни ва истиқболини ўзида мужассамлаштирган, унинг туб манфаатлари ва мақсадларини ифодалаб, тараққиётга хизмат қиладиган ижтимоий ғоя шакли.

Миллий ғоя ўз моҳиятига кўра, халқ, миллат тақдирига дахлдор бўлган, қисқа ёки узоқ муддатда ҳал этилиши керак бўлган вазифалар ва мўлжалларни ҳам акс эттиради. Ўз даврида (1941- 1945 йилларда) фашистлар босиб олган Францияда «қаршилиқ кўрсатиш» ғоясининг миллий ғоя даражасига кўтарилгани ва Франциянинг озод этилиши билан ўз аҳамиятини йўқотгани фикримизга далил бўла олади.

У ёки бу ғоянинг миллий ғоя сифатида майдонга чиқиши миллатнинг ўтмиши, мавжуд ҳолати билан бевосита боғлиқдир. Зеро, ана шу икки негизга таянган ҳолдагина у миллатнинг қисқа ёки узоқ вақтда эришиши лозим бўлган мақсад-муддаолари ва мўлжалларини тўғри ифодалай олиши мумкин.

Том маънодаги миллий ғоя, охир-оқибатда, озми-кўпми инсоният тақдирига таъсир қилади. Шу маънода, ҳар қандай миллий ғояда умуминсоний моҳият мавжуд бўлади. Аммо, аниқ бир миллат ёки умуман инсоният учун аҳамиятли бўлган ғоялар ҳам бор. Айтайлик, «Миллий яраш» ғояси фуқаролар уруши кетаётган давлат учун ҳаётий мазмунга эга бўлса, «Манфаатли ҳамкорлик» ғояси дунёнинг барча мамлакатлари учун бирдек аҳамиятлидир. Ҳар бир халқ ўз тарихининг *бурилиш* нуқталарида, аввало мафкура масаласини, унинг ўзагини ташкил этадиган, ўзига хос ўқ, бирлаштирувчи ядро вазифасини ўтайдиган ижтимоий ғояни шакллантириш муаммосини ҳал қилади.

Мамлакатимиз учун миллий ғоя ҳақидаги масаланинг бугунги амалий аҳамияти шундаки, биз ўтиш даврини бошдан кечирмоқдамиз. Айнан шундай пайтда аҳолининг турли қатламлари манфаатларини ҳимоя қилувчи мафкура-ларнинг шаклланишига шароит туғилиши мумкин. Шундай экан, миллат, жамиятнинг пароканда бўлиб кетишига йўл қўйиб бўлмайди. Акс ҳолда сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий ислоҳотлар ўз аҳамиятини йўқотади, мустақиллик йўлида ғов пайдо бўлади. Баъзи собиқ Иттифоқ давлатларида жамиятнинг бир-бирига қарама-қарши турувчи кучларга бўлиниб кетгани ёки айрим қўшни мамлакатларда маҳаллийчилик заминида жамиятни бўлиб юборишга ури-нишлар бўлаётгани ҳам катта сабоқ бўлмоғи лозим.

Мамлакатимизда олиб борилаётган оқилона сиёсат ту-файли бизда ана шундай бўлинишларнинг олди олинди. Бугунги кунда ана шу натижаларни мустаҳкамлаш, иқтисодий ва сиёсий барқарорликни, фуқаролар ва миллатла-раро тотувликни сақлаб қолиш ҳам фарз, ҳам қарзидир. Бунинг йўли эса битта, у ҳам бўлса, жамиятнинг барча қатламлари, ҳар бир аъзоси учун бирдай қадрли бўлган миллий ғоя ва мафкурани ишлаб чиқишдир.

МИЛЛИЙ ҒУРУР — шахс, ижтимоий гуруҳнинг мил-лий ўз-ўзини англаши асосида шаклланадиган ажлодлари қолдирган моддий, маънавий меросдан, ўз халқининг жа-ҳон цивилизациясига қўшган ҳиссаси, ўзга миллатлар ол-дидаги қадр-қиммати, обрў-эътиборидан фахрланиш ҳис-сини ифодаловчи тушунча.

Бу туйғу қуйидаги шаклларда намоён бўлади: миллат-нинг ютуқлари, обрў-эътибори билан фахрланиш, унинг муаммоларига бефарқ қараб турмаслик; ўз элига, милла-тига жонқуяр бўлиш; ўз миллатининг моддий, маънавий меросини асраб-авайлаш; халқ одатлари, анъаналари, қад-риятларини ҳурмат қилиш, уларни бойитиш ва такомил-лаштириш; ўз миллатига меҳр-муҳаббатини амалий фао-лиятда намоён қилиш.

Соғлом миллий ғурур ўзга миллатга мансуб кишиларга ҳурмат-эҳтиром кўрсатишни тақозо қилади. Бундай туйғу-га эга маънавий етук киши миллийликни миллатчилик-дан, ҳақиқий миллий ғурурни миллатпарастликдан фарқ қила олади, бошқа миллат вакилларининг иззат нафси ва ғурурини камситмайди.

Мустақиллик кишилар миллий ғурурини ошириб, уни халқ, Ватан, аждодлар хотираси олдидаги масъулиятни ҳис қилишдек мазмун билан бойитмоқда. Бундай шароитда Ватанимиз мустақиллигидан фахрланиш, мамлакатимизда озода, фаровон ва эркин ҳаёт қуриш йўлида фаол меҳнат қилиш, жаҳон ҳамжамияти ютуқлари, универсал технологиялардан фойдаланиш миллий ғурурини оширадиган омиллардир. Бу эса, ўз навбатида, юртдошларимизнинг кучи, салоҳияти, бунёдкорлик фаолиятини кўп жиҳатдан белгилайди, уларни ўзларида соғлом миллий ғурур туйғусини шакллантириш учун тинмай изланишга сафарбар этади.

МИЛЛИЙЛИК — муайян халққа хос бўлган, уни бошқалардан фарқини кўрсатувчи хусусиятлар мажмуи.

Миллийлик миллатнинг тарихи, қадриятлари, анъаналари, маданияти, яшаш тарзида яққол намоён бўлади. Миллийликни билиш ва англаш учун миллатлар ўртасидаги фарқлар ва тафовутларни ҳам ўрганмоқ зарур. Аммо, бу миллатлар орасидаги фарқларни мутлақлаштириш эмас, балки уларни яқинлаштирувчи томонларга ҳам эътибор беришни талаб қилади. Бошқа миллатларнинг ютуқ ва ижобий тажрибаларини ўрганиш, уларни ўзлаштириш миллийликни бойитади ва ривожлантиради.

Инсоният тарихида XX аср миллийликнинг ўсиши, миллий давлатчилик тамойили устуворлик касб этгани билан характерланади. Бу асрда мустамлакачилик тизими барбод бўлди, ўнлаб янги мустақил давлатлар шаклланди. Ана шу аср сўнгида Ўзбекистон ҳам мустақилликка эришди, ўз миллий давлатчилик анъаналарини тиклади.

Мамлакатимизда маънавий тараққиёт умуминсонийликнинг устуворлиги ва миллий қадриятларга садоқат тамойилларининг уйғунлигига асосланадиган бўлди. Бунда Президент Ислам Каримов томонидан асослаб берилган миллий ривожланишнинг ўзимизга хос ва мос йўли-тараққиётнинг ўзбек моделини амалга ошириш муҳим аҳамият касб этмоқда.

МУСТАМЛАКАЧИЛИК — кучли давлатлар томонидан зўрлик билан эгалланган мамлакат ёки ҳудудни сиёсий ва иқтисодий мустақилликдан маҳрум этиб, ўзига бўйсундириш, қарам қилиш ғояси асосидаги ўзга халқ ёки мамлакатларни босиб олиш, талаш сиёсати. Тарихдан мустамла-

качиликнинг империяларнинг шаклланиши ва ўзга давлатларни босиб олиши билан боғлиқ эканлиги маълум.

XX аср бошига келиб, деярли бутун дунё йирик мустамлакачи давлатлар (Буюк Британия, Франция, Германия, Италия, Испания, Нидерландия, Португалия, АҚШ, Япония, Россия) томонидан босиб олинган эди. Мустамлака мамлакатлар билан бир қаторда иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан заиф ва қарам бўлган ярим мустамлакалар ҳам мавжуд эди. Ҳукмрон кучлар ва уларнинг монополистик бирлашмалари мустамлака ва қарам мамлакатлардан хомашё манбаи, даромад олиш бозори, сармоя қўйиш соҳаси, шунингдек, ҳарбий ҳаракатлар ҳамда янги жойларни эгаллаб олиш учун таянч майдони сифатида фойдаландилар. Мустамлака ва қарам ўлкаларнинг халқларини эксплуатация қилиш ва эзиш ҳисобига мустамлакачилар катта даромадга эга бўлди. Қарам ўлкалар эса аграр хом - ашё етиштириладиган бир томонлама ишлаб чиқаришга асосланган қолоқ иқтисодиёт билан қолавердилар.

Мустамлакачи давлатларнинг дунёни қайтадан бўлиб олишга бўлган интилиши 1914-1918 йиллардаги Биринчи жаҳон урушининг келиб чиқишига олиб келди. Уруш оғриқларидан азият чекаётган халқларнинг миллий-озодлик ҳаракатлари кучайиб борди. Иккинчи жаҳон уруши (1939-1945)дан сўнг эса, жаҳон мустамлакачилик тизимининг тез емирилиши ва қулаши бошланди. Масалан, «Африка йили» деб ном олган 1961 йилда Африканинг 21 та давлати мустақилликка эришган эди. Ўтган даврда мустамлакачиларнинг қаттиқ қаршиликларига қарамай, кўплаб мустамлака ва қарам давлатлар озодликни қўлга киритдилар ва ўзларининг сиёсий ҳамда иқтисодий мустақиллигини мустаҳкамлаб бормоқдалар. Мустамлакачилик барҳам топган ҳозирги шароитда, реакцион мустамлакачи кучлар ҳали ҳам турли усуллар ва шаклларда ўзларининг иқтисодий ва сиёсий мавқеларини сақлаб қолишга интилмоқдалар.

Ўзбек халқи ҳам ўз бошидан мустамлакачиликнинг аянчли даврини ўтказди. Аввал Россия империяси, сўнг собиқ совет империясининг мустамлакачилик сиёсати мамлакатимиз тараққиёти учун тўсиқ бўлиб келди. Ўзбекистон давлат мустақиллигига эришган бўлсада, қўлга киритилган истиқдолни ҳар томонлама мустаҳкамлаш бугунги куннинг асосий вазифаси бўлиб қолмоқда. Зеро, ўз таъсир доирасини сақлаб қолмоқчи ёки қарам қилишни орзу қила-

ётган мустамлакачи кайфиятдаги сиёсий кучлар Ватани- миз бойликларига, халқимиз озодлигига кўз олайтиришни кўймаптилар. Ўз манфаатларига эришиш йўлида ҳар қан- дай усул ва найранглардан фойдаланувчи, мустамлакачи- лик ғоялари билан қуролланган кучларнинг асл қиёфаси- ни очиб ташлаш, уларга қарши мафкуравий иммунитетни шакллантиришда миллий истиқлол ғоясининг имконият- ларидан тўла фойдаланиш давр талабидир.

МУСТАҚИЛЛИК — 1. Тазйиқдан, назоратдан холи бўлиш, эркинлик. 2. Иқтисодий, сиёсий, маънавий тобё бўлмаслик. Ўзбек тилида мустақиллик атамаси одатда истиқлол (арабча «истиқлол» — кўтарилиш, қаддини рост- лаш, ўсиш, юқори мавқеъга эришиш) сўзи билан яқин маънода қўлланилади ва узлуксизликни англатувчи чуқур, кенг қамровли жараённи акс эттиради. Мустақиллик «их- тиёри ўзида бўлган, тобё эмаслик, қарам эмаслик, ўзга- нинг ёрдамсиз ва раҳнамолигисиз ўз масалаларини ҳал қила оладиган, ўзича эркин фикр юритиб, кун кечира ола- диган» маъноларни билдиради.

Мамлакатимиз 1990 йил 20 июнда Ўзбекистон Олий Кенгашининг II сессиясида «Мустақиллик Декларация- си» қабул қилинган. Унда ўзбек халқи давлатчилиги та- рихи, тажрибаси, ҳар бир миллатнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи асосида республикамизнинг давлат мус- тақиллиги эълон қилинди. Олий Кенгашнинг 1991 йил 31 августда навбатдан ташқари VI сессиясида «Ўзбекис- тон Республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисида Баёнот» берилди.

Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллигининг асосий ҳужжати «Ўзбекистон Республикаси Конституция- си» бўлиб, у 1992 йил 8 декабрда Олий Кенгашнинг 12- чақириқ II сессиясида қабул қилинган. Мана, ўн йилдир- ки, мамлакатимиз мустақил тараққиёт йўлидан бормоқда. Унинг нафақат иқтисодий мустақиллиги, балки сиёсий, маънавий тараққиётнинг илмий-назарий ва амалий жи- ҳатларини таъминловчи тамойиллар Ўзбекистон Президенти И.А. Каримов асарларида ўз аксини топган.

Мустақиллик йилларида шаклланиш йўлига кирган миллий истиқлол мафкураси халқимизнинг асрий анъана ва қадриятларини, миллий ўзлигимизни ўзида мужассам- лаштириб, уларни умуминсоний қадриятлар, дунё циви-

лизацияси ютуқлари ҳамда илғор, тараққийпарвар ғоялар билан бойитиб, мамлакатимиз ўз олдига қўйган эзгу мақсад ва вазифаларни аниқ-равшан акс эттиради. Унинг воқитида ҳар бир ватандошимиз биз қандай жамият, қандай давлат, қандай тузум барпо этмоқдамиз, унинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-маънавий асослари нималардан иборат, деган саволларга жавоб топа олади.

Мамлакатимиз мустақиллигининг бугунги бош стратегик мақсади — озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт, бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик жамият барпо этишдир. Бунда қуйидаги бир қатор соҳаларда туб ислохотлар амалга оширилмоқда.

Иқтисодий соҳада барча соҳа ва тармоқларда эркинлаштириш жараёнини изчиллик билан амалга ошириш ва олиб борилаётган ислохотларни янада чуқурлаштириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг мустақиллигини янада ошириш, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш йўлидаги мавжуд тўсиқларни бартараф этиш ўзгаришларининг асосий йўналишларидир.

Сиёсий соҳада жамият ҳаётини демократлаштириш жараёнини янада чуқурлаштириш, унинг изчиллиги ва самардорлигини таъминлаш — мамлакатимизда амалга оширилаётган бу борадаги ислохотларнинг энг асосий йўналишларидир.

Ижтимоий соҳада жамият ҳаётининг барча жабҳаларида туб ўзгаришлар амалга оширилаётган, бозор муносабатлари устувор бўлиб бораётган ҳозирги шароитда кучли ижтимоий сиёсат юритиш асосий тамойиллардан бири бўлиб қолаверали.

Маънавий соҳада илм-фан ютуқларини амалий ишлар билан бойитиб бориш, ўзлигимизни чуқурроқ англаш, миллий истиқлол мафкураси тамойилларини халқимизнинг қалби ва онгига сингдириш, муқаддас динимиз ва тарихимизни сохталаштиришга, улардан сиёсий мақсадларда фойдаланишларга йўл қўймаслик асосий вазифалардир.

Мустақиллик нафақат жамият ва давлат ҳаётининг асосий мезони, балки ҳар бир инсон, фуқаро умрининг мазмунини ҳам белгилайди. Ана шу маънода у нафақат имконият балки юксак маъсулият ҳамдир.

МУСТАҚИЛЛИК ҒОЯСИ — мустамлакачилик асоратида бўлган миллат ва халқларни, уларга мансуб бўлган

илғор кишиларни озодликка, ўз эркини қўлга киритишга ундайдиган ғоя. Ана шу ғоя асосида улар эзгулик ва озодлик учун курашга отланадилар, ана шу йўлда жон фидо қиладилар. Бу борада замон, давр ва ҳудуднинг ўзгариши воқеалар жараёнини ўзгартирмайди, яъни жамият тараққиётининг ҳар бир даврида мустақиллик ғояси асосан бир хил тамойилларга (эрк ва озодлик учун курашга) таянган фаолият учун маънавий омил бўлади. Масалан, милоддан илгари Македониялик Искандар, ёки ўрта асрлардаги Чингизхон босқинидан сўнгги истибдоддан қутулиш учун халқимизнинг олиб борган кураши ана шундай тамойилларни акс эттиради.

Мустақиллик ғояси асосидаги кураш ниҳоясида истиқлолга эришилганидан сўнг бу ғоя ушбу мустақилликни мустаҳкамлаш, авайлаб асраш йўлидаги маънавий омилга айланади.

НОДАВЛАТ ТАШКИЛОТЛАР — жамият ҳаётининг давлат ва ишлаб чиқаришдан ташқаридаги мавжудлик соҳаси. Улар қаторига қасаба уюшмалари, турли жамғармалар, ёшлар ва хотин-қизлар ёки бошқа кўринишдаги ҳар хил ҳаракатлар, касбий ассоциациялар, клублар, миллий-маданий марказларни киритиш мумкин.

БМТ маълумотномасида ноҳукумат, нодавлат атамалари ҳақида шундай дейилади: «Ноҳукумат ташкилотлари атамаси унга қарама-қарши бўлган давлат ташкилотлари атамасининг айни тескари маъносига эга, БМТ тизимидаги ҳукумат ташкилотлари давлатлараро битимлар асосида юзага келиб, унга аъзо бўлган ҳукуматлардан ташкил топади. Нодавлат ташкилотлари эса, давлатлараро битимлар асосида тузилмайди ва унга кирувчи ҳукуматлардан иборат эмас. Нодавлат ташкилотлари миллий ва халқаро, умумий ва юқори ихтисослашган бўлиб, улар БМТ таркибига кирувчи тузилмалар билан маслаҳат ҳамда оператив ваколатлар асосида ўзаро ҳамкорлик қилиши мумкин».

Нодавлат ташкилотлари кўнгилли асосда тузилганлиги, мавжуд қонунлар ва ўз низоми қоидаларига кўра мустақил фаолият кўрсатиш ва ўзини-ўзи маблағ билан таъминлаши билан ажралиб туради.

Ўзбекистоннинг мустақилликка эришуви ва кенг қўлланли демократик ислохотларни амалга оширишга, инсон ҳуқуқларини рўйбга чиқаришга қаратилган изчил сиёсати

фуқаролик жамиятининг ажралмас қисми бўлган мутлақо янги шакл ва мазмундаги жамият ташкилотларининг шаклланишига олиб келди.

Мамлакатимизда республика ва халқаро аҳамиятга молик кўплаб жамоат бирлашмаларнинг фаолият кўрсатаётганлиги фикримизнинг далилидир. Жумладан, 4 та сиёсий партия, «Халқ бирлиги» ва «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракатлари, 50 яқин жамият, 18 та тармоқ қасаба уюшмалари, 30 дан ортиқ жамғарма, 32 та федерация, 120 та миллий-маданий марказ ва бошқа ташкилотлар мавжуд. Шунингдек, республикада кўплаб вилоят ва бир қатор хорижий давлатларнинг жамоат ташкилотлари ҳам фаолият олиб бормоқдалар.

Мазмуни ва фаолият йўналишига эътибор берадиган бўлсак, республикадаги мавжуд ноҳукумат ташкилотлари, хайрия, ижтимоий-иқтисодий, инсон ҳуқуқлари ҳимояси, спорт, маданий-маърифий, миллий-маданий, касбий каби жамият ҳаётининг турли жабҳаларини қамраб олганлигини кўрамиз.

НЕОФАШИЗМ (нео — янги, фашизмнинг янги, замонавий шакли) — ўта тажовузкор, милитаристик ва шовинистик кучларнинг қарашларини ифодаловчи реакцион сиёсий оқим. Бундай кучларнинг демократик йўл билан ҳокимиятни эгаллай олмасликлари уларнинг ошқора террористик диктатурага интилишига олиб боради. Зеро, демократик тизимда тор реакцион гуруҳларнинг манфаатлари кенг халқ оммасининг иродаси билан инкор этилаверади. Шу боис, фашизм ҳар доим ҳарбий диктатура кучига таянади. Неофашистик гуруҳлар ва партиялар сиёсий манфаатлари мос тушган ҳукмрон доиралар билан яқин алоқада бўладилар. Масалан, XX асрнинг 20-40 йиллардаги фашизм сингари, неофашизм ҳам ашаддий шовинизм, ирқчилик ва жаҳолатпарастлик мафкураларига суянади.

Ҳозирги даврда неофашистик кайфиятдаги гуруҳлар турли мамлакатларда пайдо бўлмоқда. Бундай гуруҳлар турли сиёсий кўпорувчилари билан, демократик жараёнларга халақит бермоқда. Масалан: Англияда «Миллий фронт», Голландия, Бельгия, Скандинавия, АҚШ ва Россия каби қудратли давлатларда ҳам неофашистик гуруҳлар ва ташкилотлар иш олиб бормоқда. Улар турли шиорлар ва мақсадлар остида гоҳ ошқора, гоҳ яширин ҳаракат юритмоқда.

Фашистик руҳдаги сиёсий ҳаракат ва уюшмаларнинг асл башарасини очиб ташлаш, уларни ижтимоий хавфли фаолиятига чек қўйиш, ғояларининг асоссиз ва зарарли эканини кўрсатиб бериш лозим. Бунда инсонпарвар ва тараққийпарвар ғояларнинг аҳамияти ниҳоятда каттадир. Неофашизм халқаро кескинлик, милитаризм ва қуролланиш пойгаси тарафдоридир. Чунки бундай шароит уларнинг кўзлаётган мақсадларига эришиш учун қулай вазиятни юзага келтиради.

Ўзбекистонликлар қалбидан тобора чуқурроқ ўрин олаётган миллий истиқлол ғояси ҳар қандай ғайриинсоний, жумладан, неофашистик ғояларнинг барча кўринишларини инкор этади, уларга қарши фаол, огоҳ ва ҳушёр бўлишга ундайди.

«ОЛЛОҲ ҚАЛБИМИЗДА, ЮРАГИМИЗДА» — («Туркистон-пресс» ахборот агентлиги мухбирининг саволларига жавоблар) — Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримовнинг ислом динининг мустақил Ўзбекистон ҳаётидаги аҳамияти ҳақидаги ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маърифий асари. У ўзбек ва араб тилларида 1999 йил март ойида рисола ҳолида чоп қилинган ва муаллиф асарларининг 7-томига киритилган.

Асарда И. А. Каримов 1999 йил 16 февралда Тошкентда рўй берган воқеалар, уларнинг сабаблари ва иштирокчилари хусусида билдирилган турлича фараз-тахминлар, тусмол-гумонларга аниқлик киритади. Мутаассиб террорчиларнинг ҳақиқий динга алоқаси йўқлигини, муҳолиф кучларнинг Ўзбекистоннинг дин борасидаги сиёсатида кескин ўзгаришлар рўй бериши тўғрисидаги шов-шувлари асоссиз эканлиги кўрсатилган.

Тарихимизни, бугунги кунимизни, миллий хусусиятларимизни, ислом динининг Ўзбекистон ҳаётидаги аҳамиятини, унинг одамлар руҳий дунёсига кўрсатилган таъсирини яхши тушунмаслиги, бу муаммонинг негизига етиб боролмаган айрим кишилар содир бўлган воқеаларни бир ёқлама талқин қила бошлаган эдилар. Президент ушбу ҳолатларга муносабат билдирар экан, ота-боболаримиз дини бўлмиш ислом дини юртимиздаги миллионлаб кишилар қатори унинг ҳам дунёқарашига асос бўлганлигини, бутун борлиғи, маънавий олами мазмунини ташкил этишини катта масъулият билан таъкидлайди.

Асарда муаллиф ислом динининг қон-қонимизга чуқур сингиб кетгани ҳақида қатор ҳаётий далилларни келтиради, асос-эътиборли маънавий-маърифий фикрларни ўртага ташлайди. Чунончи, «Биз ўз миллатимизни мана шу муқаддас диндан айри ҳолда асло тасаввур қила олмаймиз... биз мана шу ёруғ кунларда яшаётганимиз учун, юрту элимизнинг тинчлиги учун, фарзандларимиз бағримизда эмин-эркин униб-ўсаётгани учун Оллоҳ таолога доимо шукроналар айтамыз. Туғилганда қулоғимизга азон айтилади, оила қурганимизда шаърий никоҳ ўқитилади, дунёдан кўз юмганимизда жаноза ўқилади... Демак, дин бизнинг қон-қонимизга, онгу шууримизга шу қадар теран сингиб кетганки, уни ҳеч қандай куч, ҳеч қандай ташвиқот билан чиқариб бўлмайди» (Асарлар, 7-том, 350—351-бетлар). Шунга кўра, И. А. Каримов халқимизнинг минг йиллик тарихини, бугунги маънавий ҳаётини, дину диёнатини «Оллоҳ бизнинг қалбимизда, юрагимизда» дея мухтасар ифода этади ҳамда халқ ҳақида, унинг миллий хусусиятлари, диний ҳиссиётлари ҳақида кўр-кўрона ҳукм чиқариб бўлмаслигини алоҳида таъкидлайди. Айни чоғда асарда оқ-қорани, дўст-душманни танийдиган халқимиз дин нима-ю сохта ақидалар нималигини, ким пок ниятли художўй инсон-у ким мунофиқ риёкор эканини яхши билиши уқдириб ўтилади ҳамда ислом дини ва ислом фундаментализми тушунчаларини бир-бирига аралаштириб юбориш ҳолларига нисбатан жиддий эътирозлар билдирилади.

Пировардида «Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда» асари мазмунидан бир қатор мантиқий хулосалар келиб чиқади. Биринчи, ислом дини деганда, халқимиз, аввало, Оллоҳ ва унинг Расулини, мана шу қутлуг заминимизда туғилиб вояга етган, муборак номлари бутун мусулмон оламида чексиз эҳтиром билан тилга олинадиган Имом ал-Бухорий, Имом ат-Термизий, Хожа Баҳоуддин Нақшбандий, Аҳмад Яссавий, Абдуҳолиқ Фиждувоний, Замаҳшарий каби улуг имомлар ва пири комилларни тасаввур қилади. Ёш ана шундай авлод бугунги кунда дунёвий билим олиш билан бирга аждодларимиз қаламига мансуб меросни ҳам чуқур ўрганмоқда. Иккинчидан, сиёсий мақсадларга эришиш йўлида диндан фойдаланиш, айниқса ўз Ватанига қўл кўтариш, ноҳақ бировнинг қонини тўкиш исломнинг инсонпарварлик мазмун-моҳиятига мутлақо зиддир.

Умуман олганда, И. А. Каримовнинг «Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда» асари эркин фуқаролик жамияти, дунёвий давлат қураётган Ўзбекистонда ҳеч қачон диний давлатлар ҳокимият учун курашга, сиёсат, иқтисодиёт ва қонунчиликка аралашинишга асос бўла олмаслиги билан қатъий равишда аҳамиятлидир. Шу билан бирга у хуррият кушандаси бўлган мутаассиблик, ақидапарастликнинг жиддий хавфидан ҳам огоҳ этувчи асардир. Қолаверса, ушбу асар ислом дини халқимиз учун ҳам иймон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам маърифат эканлиги тўғрисидаги дастурий ғояни асослаб бергани билан диққатга сазовордир.

ОЗОД ВА ОБОД ВАТАН, ЭРКИН ВА ФАРОВОН ҲАЁТ БАРПО ЭТИШ — миллий истиқлол мафкурасининг бош ғояси. Инсоннинг ижтимоий-сиёсий моҳияти фақат озодлик ва эркинлик шароитидагина тўла-тўқис намоён бўлади. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон халқининг миллий тараққиёт йўлидаги асосий мақсади — озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш бўлиб, бу ғоя миллатимизнинг азалий орзу-умидларини, интилишларини, бунёдкорлик фаолиятининг маъно-мазмунини ифодалайди.

Тарихга назар ташласак, сиёсий жиҳатдан озод ва эркин бўлган даврларда юртимизнинг ижтимоий, иқтисодий, маданий ҳаёти гуллаб яшнаганини, аксинча, мустақиллик шароитларида у чуқур инқирозларни бошидан кечирганини кўрамиз. Мустақиллик миллий қадриятлар, маданият ва анъаналарни, маънавиятни тиклаб, одамларимиз қалбида миллий ғурур ва ифтихорни, озод ва обод Ватан туйғуларини камол топтиришга замин яратди.

Миллий истиқлол мафкурасининг бош ғоясида мустақиллик, озодлик, эркинлик тушунчаларининг устувор ва етакчи ўринда туриши, Ватан озодлиги барча орзу-интилишларимиз, истиқлолни мустақамлашга доир амалий фаолият кўлами ва йўналишлари учун асос эканлигидан далолат беради. Зеро, Президентимиз И. А. Каримов таъкидлаганидек: “Биз учун мустақиллик — ўз эркинлигимизни англашгина эмас, балки аввало, ўз ҳаётимизни ўз иродамиз билан ва миллий манфаатларимизни кўзлаган ҳолда ташкил этиш, ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қуриш ҳуқуқидир”.

Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт ғояси: **биринчидан**, ота-боболаримиздан мерос бўлиб қолган, киндик қонимиз тукилган муқаддас заминнинг дахлсизлигини, хавфсизлигини таъминлаш; **иккинчидан**, маънавий-руҳий жиҳатдан миллий ўзлгимизни англаш ва унинг ифодаси бўлган кадриятларни сақлаш, бойитиш ва авлодларга мерос қолдириш; **учинчидан**, эрксевар халқимизнинг асрий орзу-умидлари бўлган мустақилликни мустаҳкамлашга барчани сафарбар қилиш; **тўртинчидан**, ҳар бир кишининг фаровонлиги давлат, миллат фаровонлиги асоси эканлигини англаган ҳолда ташаббускорлик, тадбиркорлик билан фидокорона меҳнат қилишга асосланади. **Бешинчидан**, бу ғоя келажакка қаратилган бўлиб, халқни уюштириш, сафарбар қилиш вазифасини бажаради. **Олтинчидан**, бу ғояда мамлакатимизда яшаётган барча миллат вакиллари пировард мақсадлари ифодаланган бўлиб, у кишиларни келажакка чорловчи улуғвор ва жозибали шиор тарзида намоён бўлади.

Бу ғояни халқимиз онгига, қалбига чуқур синдириш мустақилликни мустаҳкамлаш, буюк келажак қуриш ва Ўзбекистонни илғор давлатлар қаторига қўшилиш жараёнининг муҳим омилидир.

ОЗОДЛИК ҒОЯСИ — мазлумларни ўз эрки учун курашга чорлайдиган, қуллик ва қарамликнинг ҳар қандай кўринишини инкор этадиган умуминсоний ғоя.

Бу ғоя инсоният тарихининг азалий йўлдоши, ўтмишдан ҳозирга қадар ўз аҳамиятини сақлаб келётган эзгу қадриятни ифодалайди. Унинг мазмун-моҳиятини бир неча йўналишда талқин ва таҳлил қилиш мумкин. У ижтимоий маънода — жамият ҳаётининг қандайлиги ва қай тарзда ташкил этилганлигини, сиёсий маънода — мустақил ва эмин-эркин яшашни, иқтисодий маънода — мулк ва моддий бойликларга барчанинг тенг эга бўлиш имкониятини, маънавий маънода — инсон ва жамиятнинг турли тазйиқлардан холислиги, фикр, эътиқод, ва сўз эркинлигини англатади.

Озодлик ғояси инсоният тарихида ўчмас ном қолдирган кўпгина алломалар, мутафаккирлар ҳаёти ва ижодининг мазмунини ташкил этган. Алишер Навоийнинг қуйидаги рубойиси бу ғоянинг асл моҳиятини акс эттиради: «Фурбатда ғариб шодумон бўлмас эмиш, Эл анга шафику

меҳрибон бўлмас эмиш. Олтин қафас ичра гар қизил гул бутса, Булбулга тикандек ошиён бўлмас эмиш».

Озодлик ғоясини умуминсоний, миллий ва шахсий нуқтаи назарлардан ҳам талқин қилиш мумкин. Умуминсоний жиҳатдан, бу ғоя — бутун Ер юзида тараққиёт ва эркинлик учун курашаётган кишиларнинг музаффар байроғи, демократик жамият ва давлатлар ҳаётининг устувор тамойилларидан бирини ифодалайди. Миллий жиҳатдан, у ҳар бир миллат ва халқнинг ўз мустақил тараққиёт йўли, ўз тақдирини ўзи белгилай олиши, миллий давлатчилигига эга бўлиши имкони борлигини англатади. Шахсий даражада озодлик — инсон ҳақ-ҳуқуқларининг рўёбга чиқиши, унинг ижтимоий — маънавий жиҳатдан эркинлигини билдиради.

Бу ғоя миллий истиқлол мафқурасининг асосий тушунчаларидан бири — «Озод ва обод Ватан» иборасида ўз ифодасини топган.

ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ — ахборотни кенг жамоатчиликка етказиб берувчи матбуот, радио, телевидение каби воситаларга нисбатан ишлатувчи тушунча. Оммавий ахборот воситаларининг жамият ҳаёти, фуқаролар фаолиятига таъсири ниҳоятда кучлилигидан уларга нисбатан «тўртинчи ҳокимият» атамаси ҳам қўлланади.

Оммавий ахборот воситаларининг таъсир кучи унда бериладиган материалларнинг характерига боғлиқ бўлади. Шу нуқтаи назардан қараганда, берилаётган материалларнинг тезкорлигига, таҳлилийлик даражасига алоҳида эътибор берилади.

Оммавий ахборот воситаларида материаллар айни пайтда қандай аудиторияга мўлжаллангани билан ҳам ажралиб туради ҳамда истеъмолчининг ёши, жинси, билим даражаси, дунёқараши, миллий, диний мансублиги каби омилларини ҳисобга олган ҳолда тузилади.

Тарқалганлик доираси, қамров даражасига қараб маҳаллий, умуммиллий, минтақавий оммавий ахборот воситаларини фарқлаш лозим бўлади. Айни пайтда бугунги кунда глобал миқёсда фаолият кўрсатаётган ва таъсир доираси катта бўлган телеканаллар ва ахборот агентликлари борлигини ҳам таъкидлаш зарур.

Ижтимоий ҳаётга таъсири ҳақида гап кетганда, оммавий ахборот воситалари кучи жамият ҳаётидаги долзарб масалаларни кўтариб чиқишида, унинг самарали ечимла-

рини топишга уринишида, мавжуд муаммоларга жамият аъзолари диққатини жалб қилишида, давлат органлари фаолиятини назорат қилиб боришида кўринади. Шу маънода у халқни ҳокимият билан боғловчи восита, механизм сифатида чиқади.

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида замонавий техник ускуналар, кенг ва чуқур фикрловчи кадрларга эга бўлган, янгича мазмун-моҳият касб этадиган оммавий ахборот воситалари фаолияти учун ҳамма шароитлар яратилди. Хусусий оммавий ахборот воситалари фаолият юрита бошлади. Дунёнинг турли минтақаларидан мустақил равишда ахборотлар олиш имконияти яратилди, оммавий ахборот воситалари фаолиятини тартибга солувчи бир қатор қонунлар қабул қилинди. Бир сўз билан айтганда, оммавий ахборот воситалари мустақилликни мустаҳкамлаш, халққа тезкор ва объектив характердаги ахборотларни етказиб бериш минбарига айланди.

Оммавий ахборот воситалари жамоатчилик фикрини шакллантириш, миллий истиқлол мафкурасини халқимиз, аввало ёш авлод онгига сингдиришда алоҳида ўрин тутди. Улар маънавий—маърифий ислоҳотлар жараёни, бу борадаги муаммоларни, жамият ҳаётининг турли қирраларини тезкорлик билан акс эттирадиган энг самарали воситадир. «Тўртинчи ҳокимият» ҳисобланган оммавий ахборот воситалари турли хил фикрлар, ранг-баранг қараш ва ёндашувларга кенг йўл очиб бериши, ҳаётимизда юз бераётган янгиланиш ва ўзгаришларга одамларнинг онгли муносабатини уйғотиши, холислик ва ҳаққоният тамойилларига таяниб фаолият юритиши лозим.

ОИЛА — жамиятнинг бирламчи ўзаги, ижтимоий-маданый бирлик. Жамият ана шу кичик, аммо фавқулодда муҳим ўзақлардан ташкил топади. Лекин, у шунчаки кичик жамоа эмас, балки инсонлар иттифоқидир. Ҳар бир оила шу маънода бир-бирига ўхшамайдиган ўзига хос бир оламдир. Эркак ва аёл, яъни икки инсоннинг муҳаббати, ризолиги ва иттифоқидан пайдо бўладиган оламдир.

Ўзбеклар учун оила — эр-хотин, уларнинг бола-чақалари, энг яқин туғишганларидан иборат кишилар гуруҳи, бошқача айтганда, хонадондир. Шу маънода у одамларнинг қон-қариндошлик ва маънавий муносабатларига асосланган ижтимоий бирликдир. Эр-хотинлик муносабатлари,

фарзанд кўриш ва уни тарбиялаш, рўзгор, ҳовли-жой юри-тиш — буларнинг барчаси кичик ватан ҳисобланмиш оиланинг вазифасидир. Никоҳни давлат йўли билан қайд этиш эса, оила манфаатларини давлат, жамият манфаатлари билан мустаҳкам боғлайди. Оила расмий тус олади ва бу эркакнинг аёл, аёлнинг эр олдидаги, ҳар икковининг фарзандлари, фарзандларнинг ота-оналари олдидаги ҳуқуқлари, масъулияти ва бурчларини белгилаб боради. Буларнинг барчасининг асосида, аввало, ўзаро меҳр-муҳаббат, меҳр-шафқат, меҳр-оқибат, одоб, тарбия каби қадриятлар ётади.

Оила мафкуравий тарбиянинг энг муҳим ижтимоий омилларидан биридир. Чунки оила — жамият негизи бўлиб, кўп асрлик мустаҳкам маънавий таянчларга эга. Миллий мафкурамизга хос бўлган илк тушунчалар, аввало, оила муҳотида сингади. Бу жараён боболар ўгити, ота ибрати, она меҳри орқали амалга ошади.

Оиладаги соғлом муҳит — соғлом мафкурани шакллантириш манбаидир. Жамиятда ҳар бир оиланинг мустаҳкамлиги, фаровонлиги, ўзаро ҳурмат ва аҳилликни таъминлаш — миллий мафкурада кўзда тутилган мақсадларни амалга оширишда таянч бўлади.

ПАТЕРНАЛИЗМ (лот. pater-ота, paternus — оталарча,) — кишилар онгига «оталарча ғамхўрлик» ва «ижтимоий шериклик» ғоясини сингдиришга қаратилган қараш ва фаолият мажмуи. Ана шу мақсадларда амалга оширилаётган тadbирларнинг бутун бир тизимини ўз ичига олади. Масалан, қариялар, ёшлар, кам таъминланганлар ёки иқтидорли кишиларга ёрдам уюштириш, ишчи ва хизматчиларнинг меҳнатига рағбатлантирувчи ҳақ тўлаш, спорт ва маданий-оммавий тadbирларни пул билан таъминлаш ва шу кабилар. Майда акцияларни чиқариш ва уларни меҳнаткашлар орасида тарқатиш, ишчиларнинг фойдада қатнашиши каби ҳаракатлар ана шунга қаратилган. Бу тadbирларнинг ҳаммаси жамиятда ғоявий жиҳатдан ҳамкорликни вужудга келтиришга ёрдам беради.

Патернализм ўзида инсонпарварлик, ҳамкорлик ғояларини ифодалаб, халқнинг умумий қизиқиш ва интилишларини акс эттиргани учун кўп ҳолларда жамиятни бирлаштириб, унинг равнақи учун хизмат қиладиган омил ҳисобланади. Шарқда бундай ҳаракатлар «патернализм» номини олмаган бўлсада, узоқ тарихга эга.

Масалан, XX асрда дунё ҳамжамияти томонидан эътироф этилган япон тараққиёт модели азалий патерналистик ғоялар - «фуқаролик бурчи», «япон руҳи», «умуммиллийлик», «фидоийлик», «ватанларварлик», «жамоага садоқат», «катталарга ҳурмат» каби тушунчаларга асосланиб, юксак натижаларга эришган.

Ғарб мамлакатларида патернализм индивидуализмни мутлақлаштиришга эътироз тарзида шаклланди. Бунда индивидуализмнинг биров билан бировнинг иши бўлмаслиги, ҳар ким ўз билганича яшаши қабалидаги баъзи тамойилларидан фарқ қиладиган ижтимоий муносабатлар назарда тутилади. Патерналистлар бундан фарқли равишда бошқаларнинг иши, ташвиши билан қизиқадилар, уларни оталиққа олиб, ғамхўрлик қиладилар. Бу биздаги жамоавийлик тамойилларига тўғри келади.

Бугунги кунда инсоният тарихида муҳим аҳамиятга эга бўлиб қолган патерналистик тамойиллардан бири ижтимоий ҳамкорлик бўлиб, у турли миллат, ирқ, дин, ижтимоий қатламга мансуб бўлган шахсларнинг жамиятни ривожлантириш йўлидаги ҳамжиҳатлигини англатади.

Ҳозирги замонда эзгулик йўлида турли кишиларнинг ана шундай ҳамкорлиги тарихий заруратдир. Бу, ўз навбатида, одамларнинг муштарак ғоялар йўлида ҳамжиҳатликда ҳаракат қилиши учун имкон яратади.

ПРАГМАТИЗМ (юн. “прагма” — иш, ҳаракат) — XIX—XX асрда кенг тарқалган фалсафий таълимотлардан биридир. У XIX асрнинг 70-йилларида АҚШда шаклланиб кенг ривожланди ва ушбу мамлакат маънавий ҳаётига катта таъсир қилди. Прагматизмнинг асосий ғоялари Ч. Пирс, кейинроқ эса У. Жеймс, Ж. Дьюи, Ж. Г. Мид асарларида ҳар томонлама асослаб берилган. Буюк Британия (Ф. К. С. Шиллер) ва бошқа мамлакатларда ҳам прагматизм ўз тарафдорларига эга.

Ўтмиш фалсафасини, XIX асрда Англия, АҚШ университетларида ўқитилаётган фалсафани ҳаётдан ажралиб қолган, мавҳум, кузатувчан характерга эга, деб билган прагматизм вакиллари “фалсафани таъмирлаш” дастури билан чиқдилар. Улар, фалсафа борлиқ ва билишнинг илк асосларини идрок этишдан иборат бўлиб қолмаслиги керак, балки кишиларнинг олдида кўндаланг бўлиб турадиган, турли ҳаётий вазият, фаолият жараё-

нида улар дуч келадиган муаммоларни ҳал қилиши керак, деб ҳисоблайдилар.

Прагматизм, амалиётда инсонга нима кўпроқ фойда берса, ўшанга кўпроқ аҳамият бериш зарур, деган ғояни илгари суради.

ПЛЮРАЛИЗМ (лот. pluralis — кўплик) — бир-биридан мустақил бўлган ва қандайдир ягоналикка келтирилмайдиган борлиқ турлари, манфаатлар, ғоялар, қарашлар ва социал институтлар кўплигини билдирувчи фалсафий-дунёқараш таълимоти. Фалсафий нуқтаи-назардан плюралистик қараш турли-туман фикрлар курашини эмас, балки уларнинг жамият ижтимоий ташкилланишининг намоён бўлиши, деб қаралади. Плюрализм ижтимоий ҳаётнинг турли-туманлиги ва ана шундай турли-туманлик орасидаги зиддият, рақобат, мухолифатнинг ижтимоий тараққиёт манбаи эканини билдиради. Бундай ҳодисаларнинг демократик тарзда, қонунлар доирасида ҳал қилиниши кўзда тутилади. Плюрализм атамаси биринчи марта 1712 йилда Вольф томонидан киритилган эди. Фалсафада плюрализмга қарама-қарши маънода монизм атамаси ишлатилиб, у бутун борлиқнинг ягона асоси мавжуд, деб ўргатади. XIX ва XX асрларда монистик қараш асосан ҳукмрон эди. Плюрализмнинг кейинги даврларда кенг тарқалиши сабаби жамият тараққиётининг демократиялашуви билан боғлиқ, дейиш мумкин. Айтиш мумкинки, ҳар бир шахс ўзига хосдир ва такрорланмасдир, ҳар бир қадрият ўзига хос ва қадриятларни қадрлаш ҳам ўзига хосдир. Қолаверса, оламнинг илмий манзараси ҳам, унинг турли жиҳатларини ифодаловчи назариялар ҳам турли туман, ранг-барангдир.

Ўзбекистон Республикаси ижтимоий тараққиёти жараёнида фикрлар хилма-хиллиги ва ранг-баранглигига асосланади. Жамият тўлақонли ривожланиши учун унда турли фикрловчи гуруҳлар, кишилар, ҳаракатлар, партияларнинг бўлиши мақсадга мувофиқ саналади. Улар ўз фикрларини очиқ-ойдин ифодалашлари, ўзгалардаги нуқсонларни, камчиликларни танқид қилишлари имконига эга бўлиши ва бунда ҳеч қандай тазйиқларга дуч келмаслиги керак. Бунда танқид нафақат юқоридан пастга, балки пастдан юқорига ҳам амалга ошириши керак. Бироқ, бундай плюралистик тизим самарали ишлаши учун кўпчилик томонидан маъқулланган қонунларнинг нуқсонсиз ишлаш механизми

яратилиши керак. Буни давлат ёки жамият амалга ошириш керак бўлади.

Миллий истиқлол ғоясининг яратилиши, унинг асосий тушунча ва тамойилларининг ишлаб чиқилиши мамлакатимизда фикрлар хилма-хиллиги ва ранг-баранглиги ҳукм сургани ҳолда барча фуқароларнинг бу асосий ғоя атрофида жипслаши ва уюшмоғига имкон беради. Унинг Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги сингари жозибали ғоялари бу мамлакатда яшовчи ва фаоллик кўрсатувчи ҳар бир шахснинг ғояларда кўзда тутилган асл мақсадлар сари интилиши ва шу билан мамлакатнинг буюк келажагини яқинлаштиришга имкон беради.

РАДИКАЛИЗМ (лот. radix-томир, илдиз, ўзак) — 1) мақсад-муддаони кескин, мурасасиз амалга ошириш; 2) у ёки бу ишдаги мавжуд аҳволни тубдан ўзгартиришга интилиш; 3) ижтимоий-сиёсий ҳаётда XIX-асрда вужудга келган сиёсий оқим.

Ҳозирги кунда радикализмнинг ўнг, сўл ва мўътадил кўринишлари мавжуд. Ўнг радикализм ҳаётни зудлик билан қайта қуриш, бунда эскини бутунлай йўқотиш, фақат янгига таяниш лозим, деб ҳисобласа, сўл радикализм жамият тараққиётида эскига, олдинги даврларга қайтиш, янгиликлардан кўра ақидаларга таяниш зарур деган қарашни илгари суради. Мўътадил радикализм кўпроқ реформистик ғоялар тарафдори бўлганидан, жамият ҳаётида пишиб етилган муаммоларни ҳал қилишда ишни пайсалга солмаслик лозим, деган тамойилга таянади. Радикализмнинг бу шаклидан Иккинчи жаҳон уруши арафасида Америкада Рузвельт бошчилигида, урушдан кейин эса, кўпгина Европа мамлакатларида амалга оширилган ислохотлар жараёнида фойдаланилди. Афсуски, радикализм кўпроқ мўътадил ҳолда эмас, балки ўнг ва сўл шаклларда учрайди.

XIX асрда радикализмнинг кескин сиёсийлашув жараёни содир бўлди, у ҳокимият тепасига чиқишга даъвогарлик қилиб, барчани мададга чақирган ҳолда, бунга қуролли йўл билан эришишга очикдан-очик урина бошлади. Бу айниқса, ҳокимиятни зўрлик билан эгаллаб олган марксистик партиялар фаолиятида яққол намоён бўлди.

XIX аср бошларида жаҳон иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ҳаётида катта ўзгаришлар юз бера бошлади. Айни шу шароитларда большевизм, фашизм соф радикал ғояларни

мутлақлаштириш йўлидан борди. Бугунги кунда дунё саҳнида диний софлик ниқоби остида давлат ҳокимиятига даъвогарлик қилаётган радикал диний ҳаракатлар ва ташкилотлар ҳам фаолият кўрсатмоқда.

Умуман олганда, радикализм ҳамisha ижтимоий барқарорлик, тинчлик ва жамоат тартибига жиддий путур етказадиган, жамият ҳаётини издан чиқарувчи, вайронкор омил сифатида намоён бўлади.

САЛБ ЮРИШЛАРИ — ўрта асрларда черков ҳомийлиги остида Шарққа қилинган юришлар. Тарихда саккизта салб юришлари маълум бўлиб, улар 200 йил давом этган. 1095 йилда Франциянинг Клерман шаҳридаги майдонда Рим папаси халойиқни «Исо пайғамбарнинг тобутини ғайридинлар (яъни мусулмонлар) қўлидан қутқариш учун» Шарқ мамлакатларига қарши отланишга чақирди. Шарққа қилинган юриш қатнашчилари кийимларига қизил матодан салб белгиси тикиб олишгани учун ҳам юриш қатнашчиларини салбчилар, юришларнинг ўзи эса, салб юришлари деб аталган.

XI аср охирларида Европадаги иқтисодий-ижтимоий ҳаёт оғир бўлиб, қаҳатчилик, чорва нобудгарчилиги, юқумли касалликлар кенг тарқалган эди. Ночорлик ва очарчилик қишлоқ аҳолисини туғилиб ўсган жойларидан оммавий кетишга мажбур этган. Ана шундай вазиятда Шарққа юриш қилиш орқали бу ҳолатдан қутулиш мумкин, деган қарашлар устувор бўла борди. Айна пайтда, жамиятнинг айрим қатламлари янада бойиш, ерга эга бўлишга интилар эди. Черков паноҳи остида салб юришларида қатнашиш улар учун айна муддао бўлди. Салб юришларининг асосий кучи — мақсади уруш, қароқчилик, талончилик орқали бойиш бўлган рицарлар эди.

1096 йилнинг баҳорида ғарбий Европа деҳқонлари Куддусга юриш қилди, салжуқийлар уларни биринчи тўқнашувдаёқ қириб ташлашди.

1096 йилнинг кузида эса, Франция, Германия, Италия мамлакатларидан йирик феодаллар раҳбарлигидаги Шарққа йўл олган рицарлар отрядлари 1099 йили қаттиқ ҳужумдан кейин Куддусни истило қилдилар. Салбчилар Сурия билан Фаластиннинг денгиз қирғоқларидаги тор соҳилида ўз давлатларини барпо қилдилар.

Шарқ халқлари салбчиларга қарши бир неча марта қўзғолон қилишган. Мусулмонлар Миср султони Салоҳиддин бошчилигида кучли давлат тузиб, салбчилар қўшинини Қуддусдан ҳайдаб чиқарганлар.

«Муқаддас шаҳарни» қайтариб олиш учун салбчилар уюштирган, янги юриш ҳам муваффақиятсиз тугаган.

XII асрда папа Иннокентий III Шарққа томон яна бир юришни ташкил этди. Салбчилар 1204 йилда Византия пойтахтини босиб олишган. Маҳаллий халқ қарийб 50 йил босқинчиларга қарши озодлик кураши олиб бориб, ниҳоят, 1261 йилда уларни Константинополдан ҳайдаб чиқарди.

Тарихдан болалар салб юриши деб ном олган ҳодиса ҳам маълум. 1212 йили Франциянинг Вандом қишлоғида Стефан исмли чўпон бола «Мен худо томонидан муқаддас ерни озод қилишга юборилдим» — деб эълон қилгач, минглаб болалар унинг ортидан эргашадилар. Франциянинг Марсель портига тупланган 350 мингдан ортиқ болаларни икки савдогар Мисрга олиб бориб, қул сифатида сотиб юборди.

Салбчилар ўзининг Сурия ва Фаластиндаги ер-мулкларини йўқота бошладилар, ниҳоят сўнги, саккизинчи салб юришидан кейин XIII аср охирларида мусулмон мамлакатларидаги бойликларининг ҳаммасидан маҳрум бўлдилар.

Хуллас, вайронкор ғояга асосланган ва қарийб 200 йил давом этган босқинчилик урушлари бўлган салб юришлари ана шу тариқа тамом бўлди. Салбчилар бу юришларда ғоят катта талофот кўрдилар, аммо кўзлаган мақсадларига ета олмадилар.

Салб юришлари Европа учун муайян таъсирга ҳам эга бўлди. Европаликлар шарқликлардан янги деққончилик экинларини етиштиришни ўргандилар. Европага ўрик, лимон, шакарқамиш кабилар маъқул бўлиб, уларнинг алоҳида навлари олиб кетилди. Шунингдек, европаликлар шамол тегирмони, шойи тўқиш, ойна ясаш, металга ишлов беришни ўрганиб, кундалик турмушда фойдаландилар.

Аммо, буларга қарамасдан, бузғунчи ғоя асосидаги салбчилар юриши диний фанатизм, ақидапарастликдан иборат бўлган ғайриинсоний воқеа эди. Орадан икки — икки ярим аср вақт ўтгач, Галилей, Коперник, Кампанелла, Бруно каби юзлаб ақл-заковат соҳибларининг бошларига кулфат келтирган мутаассиблар, яъни инквизиция ғоясининг яратувчилари ҳам ана шу салбчиларнинг давомчилари эди.

СИЁСИЙ ҲАЁТНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ — ижтимоий ҳаётни демократлаштириш ва янада чуқурлаштириш, аҳолининг сиёсий фаоллигини кучайтириш, сиёсий партия ва жамоат ташкилотларнинг жамият ҳаётидаги аҳамиятини ошириш, фикрлар хилма-хиллигини таъминлаш, фуқаролар онгида демократик қадриятларни мустақкамлаш билан боғлиқ жараёнларни ифодаловчи тушунча.

Бозор иқтисодиётига ўтишнинг иккинчи босқичи мобайнида ҳаётни эркинлаштириш аввало фуқароларнинг сиёсий, иқтисодий фаоллигини ошириш, инсоннинг ўз қобилиятини рўёбга чиқариш учун зарур шарт-шароитларни яратишни тақозо қилади. Мана шундагина инсонлар ўз хоҳиш-иродаларини эркин баён этиш, ўз манфаатларини рўёбга чиқариш ва уни ҳимоя қилиш имконига эга бўладилар.

Сиёсий ҳаётни эркинлаштириш кўппартиявийлик муҳити билан ҳам чамбарчас боғлиқдир. Зеро ҳар бир партия ўзи таянадиган ижтимоий гуруҳ манфаатларининг ҳимоячиси сифатида ўзининг аниқ дастурини намоён қилиши зарур.

Нодавлат тузилмалар, жамоат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари фаолиятини ривожлантириш ҳам сиёсий ҳаётни эркинлаштиришнинг муҳим шартидир. Одамларнинг сиёсий онги, маданияти, фаолияти юксалиб боргани сари давлат вазифалари нодавлат тузилмалари ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўтказиб борилади. Бу жараёнда ўзини-ўзи бошқарадиган идоралар, маҳаллаларнинг нуфузи ва мавқеини ошириш, уларга кўпроқ ҳуқуқлар бериш катта аҳамиятга эгадир.

Сиёсий ҳаётни эркинлаштириш жамиятимизда фикрлар хилма-хиллиги ва қарашлар ранг-баранглигини, инсон ҳуқуқлари, эркинликларини жаҳон андозалари асосида таъминлаш, фуқаролар онгида ҳуқуқий, демократик қадриятларни мустақкамлашни ҳам қамраб олади. Шунинг учун ҳам Ислом Каримов “ўз ҳақ-ҳуқуқини танийдиган, ўз кучи ва қобилиятига таяниб яшайдиган, атрофида рўй бераётган воқеа-ҳодисаларга мустақил муносабатда бўладиган, шу билан бирга, ўз шахсий манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун ҳолда кўрадиган эркин шахсни шакллантириш учун барча зарур шарт-шароитларни яратиш даркор”, — деб таъкидлаган эди.

СИНТОИЗМ (японча — худо йўли) — японларнинг миллий дини. У милоднинг VI — VII-асрларида вужудга келган. Қадимий японларнинг тушунчаси бўйича «син» ёки «ками», яъни худолар инсонни ўраб турган барча нарсалар — осмон, ер, тоғлар, дарёлар ва дарахтларда ўз ифодасини топади.

Синтоизмга буддавийлик жуда кучли таъсир кўрсатган. Ушбу динга эътиқод қилувчилар буддавийликка тақлид қилиб ибодатхоналар қурганлар ва ўз худолари тасвирини ясаганлар. Синтоизм ва буддавийлик динлари бири бири билан яқинлаша бошлаган.

Буддавийлик ибодатхонасида синтоизм худолари тасвирлари қўйиладиган алоҳида жойлар ажратилган. IX асрда иккала дин руҳонийлари биргаликда яшаш — «рёбусинто» (икки бирлик) қондасини ишлаб чиққан.

Синтоизм таълимотининг асосини император ҳокимиятининг илоҳийлиги тўғрисидаги ақида ташкил этади. Император (микадо) худо Аматерасунинг авлоди. Шунинг учун ҳам, ҳар бир япон миллатига мансуб шахс императорнинг муқаддас хоҳиши олдида бош эгишга мажбур. Император саройи — муқаддас жойдир.

Синтоизмда Аматерасу (қуёш худоси), Сусано-во (бўрон худоси), Инари (деҳқончилик ҳомийси) асосий худолар ҳисобланади. Синтоизм худолари пантеонлари қаторидан Япония императорлари ҳам жой олганлар. Шунингдек, бу динда муқаддас жойлар, айниқса тоғлар, Фудзияма вулкони алоҳида эъзозланади.

СОҒЛОМ МАФКУРА — умуминсонийликнинг устуворлиги тамойилига таянадиган, ижтимоий тараққиётни таъминловчи эзгу ва бунёдкор ғоялар тизими. Жамият тараққиётига салбий таъсир кўрсатадиган, одатда унинг таназзули, ҳалокатига сабаб бўладиган фашизм, коммунизм, диний-экстремизм каби носоғлом мафкура шаклларида фарқли ўлароқ, соғлом мафкура инсоният тараққиётини тезлаштиради, халқ фаровонлиги, Ватан равнақига имкон яратади.

Соғлом мафкура жамиятдаги мулкий плюрализм, фикрлар ранг-баранглиги, кўппартиявийлик шароитига мос келади. У давлат доктринаси эмас, балки муайян жамиятнинг ҳаёти ва тараққиётини таъминлайдиган умумий тамойилларни ифodalайди. Бундай шароитда давлат ана шу

тамойилларга барча фуқароларнинг амал қилишини ҳуқуқий кафолатлайди.

Соғлом мафкурага эҳтиёж бугунги кунда тарихий заруратга айланди. Зеро, бундай мафкурасиз жамият самарали тараққий эта олмайди.

Маълумки, кишилар онгига ўрнашиб қолган эскича мафкуравий қарашлар қолипидан чиқиш мураккаб руҳий жараёндир. Ўтиш даврига хос бўлган қийинчиликлардан бири ҳам одамлар тафаккури, руҳиятида туб ўзгаришларга эришишдир. Зеро, эски мустабид тузум даврида кишилар онгига фақатгина бир мафкура “абдий”, “ўзгармас”, “мутлақ” деб сингдирилган эди.

Бугунги кунда ана шундай мафкуравий яккаҳоқимликка барҳам берадиган, умумхалқ манфаатларига мос келадиган, аҳолининг барча табақалари, қатламларининг талаб-эҳтиёжлари, мақсадлари, интилишлари, орзу ва истакларини қондирадиган соғлом мафкурага эҳтиёж пайдо бўлди. Миллий истиқлол ғояси ана шу заруратнинг натижаси сифатида вужудга келди.

СУВЕРЕНИТЕТ (французча «*souverainite*» — олий ҳокимият) — давлатнинг ички ва ташқи сиёсатдаги тўла мустақиллиги.

Давлат суверенитети ҳақидаги ғоя XVI асрда француз олими Жан Баден томонидан илгари сурилган. У суверен бўлмаган давлатни давлат деб ҳисобламаган. Ж. Баден бунда давлатнинг олий ҳокимиятини назарда тутган. Суверенитет халқнинг тўла ҳукмронлиги ёки халқ бошқаруви тўлатўкис таъминланган ҳолатдир.

1. Давлат суверенитети мустақил ички ва ташқи сиёсат олиб бориш, ўз ҳудудининг дахлсизлигини таъминлаш; қонунларни қабул қилиш; уруш ва тинчлик масаласини ҳал қилиш; суд ҳокимиятини амалга ошириш; мансабдор шахсларни тайинлаш; мустақил валютага эга бўлиш каби-ларни тақозо қилади.

Халқаро ҳуқуқнинг ривожига жараёнида давлат суверенитети ҳақидаги ғоя муттасил такомиллашиб, мазмунан бойиб борди. Кўплаб халқаро ташкилотлар, айниқса, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ҳужжатларида, давлатлар конституцияларида бу ғоя ўз ифодасини топган. Республикамизнинг мустақиллиги давлат суверенитетининг асосидир. Ўзбекистон Конституциясининг 1-моддасида

«Ўзбекистон-суверен демократик республика» эканлиги белгилаб қўйилган.

2. Халқ суверенитети ғояси XVI асрда яшаган Европа олими Мирсилий Падуанский томонидан илгари сурилган. Кейинчалик ҳуқуқшунос олим Иоганн Алтузи (1557-1638) ўзининг «Сиёсат», француз мутафаккири Жан Жак Руссо «Ижтимоий шартнома ёки сиёсий ҳуқуқ тамойиллари» асарларида бу ғояни ривожлантирганлар. Бу ғоя XVIII асрдаги Француз инқилобидан сўнг, «Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари Декларацияси» (1889 йил) қабул қилиниши билан янада катта аҳамият касб этди. Бу таъсир натижасида қабул қилинган Франция Республикаси Конституциясининг 3-моддасида «Миллий суверенитет халқники бўлиб, халқ уни ўз вакиллари ва референдум орқали амалга оширади», дея эътироф этилган.

Бу тамойил жаҳондаги аксарият мамлакатлар Конституцияларида ҳам ўз ифодасини топган. Хусусан, Ўзбекистон Конституцияси 7-моддасида «Халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир. Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти халқ манфаатларини кўзлаб ва Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда унинг асосида қабул қилинган қонунлар ваколат берган идоралар томонидангина амалга оширилади», дейилган. Халқ суверенитети ғояси тамойиллари қуйидагилардир: а) ҳокимиятнинг бирдан-бир манбаи халқдир; б) барча қонунлар халқ томонидан қабул қилиниши лозим; в) ҳукумат халқ томонидан сайланиши ва халқ назорати остида ўз фаолиятини амалга ошириши зарур.

Шарқда суверенитетнинг мазмун-моҳияти мустақиллик тушунчаси орқали ифодаланади. Истиқлол даврида республикамиз ўз суверен ҳуқуқларига тўла-тўқис эга бўлган мустақил мамлакат эканлигини намоян қилмоқда.

САНЪАТ — воқеликни бадиий образлар ёрдамида акс эттирувчи ижтимоий онг ва инсон фаолиятининг ўзига хос шакли. Санъат бадиий ижод, яъни адабиёт, архитектура, ҳайкалтарошлик, рассомчилик, графика шаклида ёки амалий-безакли шаклда, ёхуд мусиқа, рақс, театр, кино ва бошқа кўринишларда мавжуд бўлади.

Санъат аслида дунёни маънавий-амалий ўзлаштиришнинг ўзига хос туридир. Шу маънода санъат яратиш, билиш, баҳолаш ва инсоний муомаланинг яхлит мажмуасидир.

«Адабиёт атомдан кучли», - деган эди А. Қаҳҳор. Унинг бу сўзлари нафақат сўз санъати бўлган адабиётга, балки санъатнинг бошқа соҳаларига ҳам тегишлидир, деб айтиш мумкин. Санъатнинг қудрати айниқса мафкуравий тарбия соҳасида яққол кўринади.

Бу соҳада ижод аҳлининг ғоявий-бадиий салоҳиятини комил инсон тарбиясига йўналтириш устувор йўналиш бўлиши даркор.

Ижодкорларни мураккаб ва шонли тарихимизнинг ёрқин саҳифаларини, бугунги ҳаёт воқелигини, олижаноб орзу-умидларимизни акс эттирадиган адабиёт, кино, муסיқа ва тасвирий санъат асарлари яратишга ҳар томонлама рағбатлантириш муҳим аҳамиятга эга. Ёшларга ибрат бўладиган баркамол инсонлар, замонавий қаҳрамонлар тимсолини яратиш эса, ижодкорларимиз олдида турган асосий вазифалардан биридир.

Миллий ғояни тараннум этишга, истиқлол мафкурасига зид ғояларнинг зарарли моҳиятини очиб беришга айниқса эътиборни кучайтириш зарур.

ТАВРОТ (қадимги яҳудийча “тора” — қонун) — яҳудийлик динининг муқаддас китоби. У Мусо пайғамбарнинг илоҳий қонунларини ўз ичига олган беш китоби, яъни Муқаддас Китоб (Библия)нинг “Ибтидо”, “Чиқиш”, “Левит”, “Чўлда” ва “Амрлар” деган беш китобидан иборат. Баъзи адабиётларда қадимги Аҳдда учрайдиган китобларнинг ҳаммасини (39 китоб) ёки Библияни ҳам “Таврот” деб ишлатиш ҳоллари ҳам учрайди.

ТАМОЙИЛ — бирор-бир таълимот, дунёқарашнинг асосий, бирламчи қондаси, бошқарувчи ғоя, фаолиятнинг асосий йўналиши. Шунингдек, инсоннинг борлиққа муносабатини, унинг хатти-ҳаракати ва фаолияти меъёрларини белгилувчи ички омил ҳам тамойил ҳисобланади.

ТАРАҚҚИЁТНИНГ ЎЗБЕК МОДЕЛИ — Миллий истиқлол ғоясининг ҳаётбахшлиги тараққиётнинг ўзбек моделини амалга оширишда яққол намоён бўлади.

Ўзбек модели тушунчаси, аввало, Ўзбекистоннинг мустақил миллий тараққиёти қандай бўлиши лозимлигини асослайдиган, уни муайян мақсадларга йўналтирадиган энг умумий назарий хулосалар ва мўлжаллар билан давлатнинг

белгиланган мақсадларга эришишга қаратилган амалий сиёсатининг муштараклигини англатади.

Истиқлолнинг дастлабки йилларида Президент Ислом Каримов раҳбарлигида ислохотлар стратегияси ишлаб чиқилди. Бунда тараққий топган мамлакатларнинг бозор муносабатларига ўтиш тажрибаси, мамлакатимиз бошдан кечирган тарихий синовлар ва уларнинг сабоқлари, халқимизнинг турмуш ва тафаккур тарзи асос қилиб олинди. Шу тариқа жамиятни ислоҳ этишнинг чуқур илмий асосланган қуйидаги беш тамойили вужудга келди:

Биринчи тамойил. Иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлиги ва мафкурадан холилиги ўзбек моделининг тамойили сифатида нафақат мамлакатда амалга оширилаётган иқтисодий сиёсатнинг мазмун-моҳиятини акс эттиради, балки юртимиз иқтисодий ҳаётининг янгиликларга, илғор тажрибалар ва оқилона ташаббусларга очиқлигини ҳам кўрсатади.

Иккинчи тамойил. Давлат — бош ислохотчи. У ислохотларнинг устувор йўналишларини белгилаб бериши, янгилаш ва ўзгаришлар сиёсатини ишлаб чиқиши ва уни изчиллик билан амалга ошириши лозим.

Учинчи тамойил. Жамият ҳаётининг барча соҳаларида қонуннинг устуворлиги. Демократик йўл билан қабул қилинган Конституция ва қонунларни ҳеч истисносиз ҳамма ҳурмат қилиши ва уларга оғишмай риоя этиши лозим.

Тўртинчи тамойил. Аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда кучли ижтимоий сиёсат юритиш. Бозор муносабатларини жорий этиш билан бир вақтда, аҳолини, айниқса, кам таъминланган оилаларни, болалар ва кексаларни ижтимоий ҳимоялаш юзасидан олдиндан таъсирчан чоралар кўрилиши лозим.

Бешинчи тамойил. Бозор иқтисодиётига объектив иқтисодий қонунларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, тадрижий асосда, пухта ўйлаб, босқичма-босқич ўтиш.

Ушбу тамойиллар Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўлининг асосини, ўтиш даври дастурининг негизини ташкил этади.

ТАРИХИЙ ХОТИРА — инсон маънавиятининг ажралмас қисми, ўтмишни билиш, уни қадрлаш, ундан сабоқ олиш натижаси. Бу борада Президент Ислом Каримовнинг «Тарихий хотирасиз — келажак йўқ» номли асари катта

аҳамиятга эга. Унда ўтмишга холис ёндашиш, уни кадр-лашга алоҳида эътибор қаратилган. Зеро, тарих сабоқлари инсонни ҳушёрликка ўргатади, иродасини мустаҳкамлайди, уларни дилга жо этиб, бунёдкорлик ва яратиш йўлидан изчил боришга ундайди.

Буюк мутафаккир Беруний таъкидлаганидек, “ўтмиш келажакнинг калитидир”. Уни билиш имконига эга бўлиш муҳим. Мустақиллик туфайли халқимиз тили, маданияти, урф-одатлари, анъаналари, қадриятларини, бир сўз билан айтганда, ўз тарихини билиш имконига эга бўлди.

Тарихни илмий ўрганиш натижалари ҳозирги Ўзбекистон замини жаҳон цивилизациясининг бешикларидан бири бўлганини кўрсатади. Бу қадимий маданият ўчоғидан кўплаб атоқли алломалар, сиёсатчилар, саркардалар етишиб чиққан. Жаҳон цивилизациясининг ривожда юртимизнинг салмоғи катта. Қадим замонларда қурилган мураккаб сув иншоотлари, шу кунгача қимматини йўқотмаган осори атиқаларимиз бу заминда азалдан деҳқончилик, ҳунармандчилик, меъморчилик ва шаҳарсозлик маданияти юксак бўлганидан далолат беради. Энг қадимги тош ёзувлар, битиклардан тортиб кутубхоналаримиз хазинасида сақланаётган тарих, адабиёт, санъат, сиёсат, ахлоқ, фалсафа, тиббиёт, математика, физика, кимё, фалакиёт, меъморчилик, деҳқончиликка оид минглаб асарлар бизнинг беқиёс маданий ва маънавий бойлигимиз, фахримиздир. Бундай катта маданий меросга эга бўлган халқнинг келажаги ҳам порлоқ бўлиши аниқ.

Тарихий хотира қанчалик бой, мазмунли бўлса, халқ шунчалик уюшган, ҳамжиҳат, улуғвор ишларни бажаришга қодир бўлади. Тарихий хотиранинг ўзига хос жиҳатларидан яна бири ўз ўтмишидан фархланиш туйғусидир. Дунёда ҳудуди Ўзбекистондан бир неча марта катта бўлган баъзи давлатлар ҳам, аҳолиси ўтроқ бўлиб яшашни бошлаган мозийнинг азалийлиги, ўнлаб шаҳарларининг тарихи 2500 йилдан ортиқроқ эканлиги билан ғурурлана олмайди.

Бир сўз билан айтганда, тарих шундай манбаки, у инсоннинг ўзини англаши, жамият олдидаги бурчи, аждодлар руҳи олдидаги масъулиятини тўғри тушунишига, истиқболни тўғри белгилашга имкон беради.

«ТАРИХИЙ ХОТИРАСИЗ — КЕЛАЖАК ЙЎҚ» — Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг

Ватанимиз тарихига янгича ёндашиш, унга адолатли ва холис баҳо бериш, тарих фани ва унинг бугунги аҳволига бағишланган асари. У «Мулоқот» журналининг 1998 йил 5-сонига эълон қилинган ва муаллиф асарларининг 7-жилдига киритилган.

Асарнинг мазмуни Президентимизнинг: «Миллатнинг маданий савияси унинг ўз тарихига бўлган муносабати билан белгиланади», деган фикрларида ниҳоятда лўнда ифодаланган. Асарда республикамиз олимлари зиммасига Ватанимиз тарихига янгича ёндашиш, унинг турли жараёнлари ва воқеаларига адолатли баҳо бериш, қадимги даврдан то бизнинг замонамизгача бўлган бой ўтмишимизни аниқ ёндашувлар асосида ўрганиш, тадқиқ этиш ва шу йўл билан тарихий онгни шакллантириш зарурлиги муҳим вазифа қилиб қўйилган.

Ислоҳ Каримовнинг бу ўта мураккаб ва долзарб вазифани олимлар олдига қўйиши ҳаққоний тарих яратилиши жараёнида халқимиз, мамлакатимиз ўтмиши ҳақида ёт қарашларга асосланган аксари сохта, ғайриилмий мулоҳазаларга ўрин қолдирмайди. Асарда неча минг йиллик тарихимизни ўрганиш масаласи қўйилар экан, табиатан ўзбек бунёдкор халқ экани, ўтроқ ҳолда яшагани, унинг Беруний, Бухорий, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий ва Мирзо Бобур каби улуғ зотларга ворислиги исботлаб берилади. Айни чоғда И.А.Каримов тарихчи олимларни халқимизнинг миллий туйғусини, миллий ғурурини уйғотадиган тарихий-илмий тадқиқотлар олиб боришга, теран хулосалар чиқаришга чақиради: «Тарихни билмай туриб мафкуранинг фалсафий негизларини англаб бўлмайди, чунки мафкуранинг фалсафий асослари ўз даврида тарихий ҳақиқат туфайли туғилган.

Лекин бизда тарих ва фалсафани узвий боғлиқ ҳолда ўрганиш малакаси етарли эмас. Аслида тарих ва фалсафа мантиқий равишда бир-бирини тақозо этадиган, керак бўлса, тўлдирадиган, тараққиёт жараёнлари ҳақида яхлит тасаввур берадиган, оқ-қорани фарқлашга асос бўладиган фанлардир».

Демак, халқимизнинг тарихий тараққиёт йўлини фалсафий идрок қилишда ҳиссиз баёнчиликдан, илмий саёзлик ва фикрий чекланганлик иллатларидан қутулмоғимиз керак.

Асарда Ватанимиз тарихини мустақиллик ғоялари асосида янгидан яратиш вазифаси қўйилган. Зеро, миллат, давлат, жамият тақдири ҳал бўлаётган паллада ўзлигимизни англаш, маънавий илдизларимизни унутмаслик катта аҳамиятга эга. Шўро даврида тарихимиз атайлаб сохталаштирилганини эътиборга олсак, асл тарихимизни тиклаш қонуний зарурият ҳамдир. Тарихни англаш нафақат бугунги куннинг муаммоларини ҳал қилишда, балки келажак учун ҳам катта аҳамиятга молик. Зотан, ўтмишни билмай туриб, ҳозирги давр моҳиятини билиш ва келажакдаги мақсад — муддаоларни тўғри белгилаш қийин.

Ҳаққоний тарихни билмасдан, уни фалсафий таҳлил қилмасдан ўзликни англаш, юксак маданият, маънавият ва маърифатга эришиш мумкин эмас. Тарихий ҳақиқатни тиклаш учун бизга мерос сифатида етиб келган манбаларни жиддий ўрганиб, ўтмишга янгича ёндашишимиз даркор. Бешафқат давр синовларидан омон қолган, энг қадимги тош ёзувлар, битиклардан тортиб, бугун кутубхоналар хазинасида сақланаётган қўлёзмалар синчиклаб ўрганишни кутиб турибди. «Биз, - дейди И.А. Каримов, - ҳаққоний тарихимизни тиклашимиз, халқимизни, миллатимизни ана шу тарих билан қуроллантиришимиз зарур». Асар ҳаққоний тарихимизни барпо этиш учун қўп минг йиллик бой ўтмишимизни тадқиқ этишнинг соф илмий-назарий изланишларга асосланган яхлит концепциясини ва янги дастурини аниқлаб олишни долзарб вазифа қилиб қўйганлиги билан ниҳоятда аҳамиятли. Шунингдек, асарда мустақиллик шароитида ҳаққоний тарихимизни яратиш учун даставвал бу соҳадаги муассасалар таркибини ва иш услубини ўзгартириш, олий ва ўрта махсус ўқув юр்தларидаги тарих факультетларининг мавқеини ошириш, ўқувчилар ва талабалар учун янги дарсликлар яратиш долзарб вазифа экани таъкидланган. Унда таълим-тарбия муассасалари фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган бир қатор чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва уларни ҳаётга татбиқ этиш масалаларига ҳам эътибор қаратилган. Назарий ва амалий жиҳатдан катта аҳамиятга эга бўлган бу асар миллий истиқлол ғоясининг тарихий илдизларини ўрганишда дастуриламал бўлиб хизмат қилади.

«ТЕМУР ТУЗУКЛАРИ» — Амир Темурнинг ҳарбий ва сиёсий фаолиятидан маълумот берувчи, унинг давлат ту-

зилиши ва уни бошқариш хусусидаги қарашлари баён этилган асар.

Асар икки қисмдан таркиб топган. Биринчи қисм Темурнинг давлатни барпо этиш ва мустақкамлаш, қўшинларни ташкил этиш юзасидан тузуқлари, режаларидан иборат. Қўшиннинг жанговар тартиби жадваллар воситасида ифодаланган. Иккинчи қисмдаги 13 кенгаш ва унинг бўлақларида Амир Темурнинг ҳокимият тепасига келиши ва ҳарбий юришлари тафсилотлари берилади. Асар муаллифи зукко сиёсатдон ва йирик давлат арбоби сифатида ўз давлатининг тузилишини, мансабдорларнинг ҳуқуқ ва бурчларини белгилаб беради. „Темур тузуқлари“ муаллифининг фикрига кўра, ҳар бир тождор ўз давлатининг таянчи бўлган ижтимоий-сиёсий гуруҳларга суянган ҳолда иш олиб бориши, уларнинг ёрдамида раият, қўшин ва давлатни идора қилиши зарур.

Амир Темур давлатни бошқаришда вазирлар, амирлар ва вилоят волийларига алоҳида аҳамият берган. Вазирлар, асар муаллифининг фикрича, қуйидаги тўрт сифатга эга бўлишлари шарт: 1) асиллик ва тоза насллик, буюклик; 2) ақлу фаросат; 3) сипоҳу раият аҳволидан хабардорлик ва уларга хушмуомалада бўлиш; 4) сабру бардошлилик ва мулойимлик.

Амир Темур ободончилик, кўриқ ва бўз ерларни ўзлаштирганларни рағбатлантиришга катта эътибор берган. Хусусан, асарда «Хароб бўлиб ётган ерлар эгасиз бўлса, холиса (давлат ерларини бошқарувчи маҳкама) тарафдан обод қилинсин, агар эгаси бўлса-ю, обод қилишга қурби етмаса, унга турли асбоблар ва керакли нарсалар берсинлар, токи ўз ерини обод қилиб олсин. Яна амр қилдимки, хароб бўлиб ётган ерларда коризлар қурсинлар, бузилган кўприкларни тузатсинлар, ариқлар ва дарёлар устида кўприклар солсинлар, йўл устида, ҳар бир манзилгоҳга работлар қурсинлар» — деган фикрларни ўқиймиз.

«Темур тузуқлари»ни ўқиб, Амир Темурга хос бўлган муҳим фазилатлар билан ҳам танишиш мумкин. Жумладан, «Менга ёмонликлар қилиб, бошим узра шамшир кўтариб, ишимга кўп зиён етказганларни ҳам илтижо билан тавба-тазарру қилиб келгач, ҳурматлаб, ёмон қилмишларини хотирамдан ўчирдим», — деб ёзади у. Асарда бундай мисолларни кўплаб топиш мумкин.

Бугунги кунда миллий истиқдол ғоясини шакллантиришда «Темур тузуклари» муҳим назарий манбалардан бири сифатида катта аҳамият касб этмоқда.

ТЕНГ ҲУҚУҚЛИ ВА ЎЗARO Фойдали ҲАМКОР-ЛИК — геостратегик манфаатларни рўёбга чиқариш йўлида амал қилинадиган тамойиллардан бири.

Ушбу тамойил геостратегик манфаатларни рўёбга чиқариш ва давлатлараро алоқаларни мустаҳкамлашнинг энг оқилона йўлидир. Бу тамойил турли минтақаларда геостратегик манфаатлардаги уйғунликка эришиш ва жаҳон миқёсида тараққиётни таъминлашга ёрдам беради. Ана шу сабабдан ҳам, Ўзбекистон ўз мустақиллигининг биринчи кунлариданоқ мазкур тамойилга амал қилиб келмоқда.

ТЕРРОРИЗМ (лот. *terror* — қўрқув, даҳшат) — маълум ёвуз мақсадлар йўлида, куч ишлатиб, одамларни жисмоний йўқ қилишдан иборат бўлган ғояга асосланган зўравонлик усули. Қўрқитиш ва даҳшатга солиш орқали ўз ҳукмини ўтказишга уриниш террорчиликка хосдир. У иқтисодий, сиёсий, диний, ғоявий, ирқий, миллий, гуруҳий, индивидуал шаклларда намоён бўлиши мумкин. Таъқиб, зўравонлик, қўпоровчилик ва қотиллик террорчиликнинг ҳар қандай кўриниши учун умумий хусусият бўлиб, гуманизм, демократия, адолат тамойилларига зиддир. Шунинг учун, терроризм қандай “байроқ” остида амалга оширилмасин, моҳиятан инсониятга, тараққиётга, эзгуликка қарши жиноятдир.

Иқтисодий манфаатларни кўзловчи ва моддий бойликларни ўзлаштиришни мақсад қилиб олган террорчилик кенг тарқалган. Унда рақибларини ёки уларнинг яқинларини жисмоний йўқотиш, ўғирлаб кетиш, зўравонлик, тажовуз билан қўрқитиб, ўз ҳукмини ўтказишга уриниш, бойликларини ўзлаштириб олиш йўлларида фойдаланилади.

Кейинги йилларда интеллектуал ва оммавий ахборот соҳаларида террорчилик элементларидан фойдаланилмоқда. Муайян мафкуравий полигонларнинг муттасил тарқатаётган ахборотларидаги ёвуз ва зарарли ғоялар оқими, телеэкранлар орқали доимий намоиш этиладиган жангари фильмлар, болаларга мўлжалланган бузғунчи ғоялар асо-

сида ишланган ўйинлар, компьютер тармоқлари дастурларини ишдан чиқарадиган “вируслар”ни тарқатиш бунга мисол бўла олади.

Ўзларнинг ёвуз ниятларига эришиш учун ҳокимиятни қўлга киритишни кўзловчи кучларнинг зўравонлиги ва қўпоровчилиги сиёсий террорга мисол бўлади. Сиёсий терроризм нафақат жиноятчи гуруҳлар, ҳатто баъзи реакцион агрессив руҳдаги расмий сиёсий доиралар ва кучлар томонидан уюштирилиши ва қўлланиши ҳам мумкин.

Чоризм империясининг колониал ва шовинистик сиёсати, совет империясининг ғоявий қатағонлари халқимизга қарши ўзига хос террор эди. Бугунги кунда ҳам мустақил ривожланиш йўлидан бораётган мамлакатимизга нисбатан ғараз ният билан қаровчи “ёвуз” кучлар террорчилик йўли билан тараққиёт йўлимиздан чалғитишга, бизни қарамликка, асоратга солишга уринмоқда. Улар ватанфуруш хонлардан ҳам, террорчиликни “касб” қилиб олган, “буржуртма” бўйича қўпоровчилик ва босқинчилик билан шуғулланувчи ёлланма халқаро террорчи, жиноятчи гуруҳлардан ҳам фойдаланмоқдалар. 1999 йил февраль воқеалари, Америка Қўшма Штатларида 2001 йил 11 сентябрда содир бўлган воқеалар террорчилар ўз мақсадлари йўлида ҳеч нарсадан тап тортмасликларини кўрсатиб турибди.

Терроризм қандай байроқ кўтариб чиқмасин, қандай шиорлар билан ниқобланмасин, унинг реакцион, жинояткорона моҳиятини фарқлаб олиш, ёвуз ниятини очиб ташлаш онгли, ҳурфикрли инсоннинг, ҳар бир ватанпарвар фуқаронинг бурчидир.

ТОТАЛИТАРИЗМ (лот. *totalitare* — бутунлик, тўлалик, мукамаллик, *totalis* — жами, тўла) — жамият ҳаётининг барча соҳаларини давлат томонидан тўла назорат қилиш, демократик ташкилотларни таъқиб қилиш, конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларни тугатиш, ҳар қандай шахс, ижтимоий қатлам, гуруҳ манфаатларини давлат манфаатларига бўйсундирилишини талаб қиладиган сиёсий ғоялар тизими ва улар асосида шаклландиган давлат тузуми. Тоталитар бошқарув шакли жорий қилинган мамлакатларда жамият ҳаётининг барча соҳаларида давлатнинг тўла ҳукронлиги ўрнатилади, ошкора ижтимоий-сиёсий ташкилотларнинг фаолияти устидан қаттиқ назорат олиб борилади, демократик ташкилотлар фаолияти чеклаб қўйилади. Бу ғоя

тарафдорлари ўта марказлашган ҳокимият тизими ўрнатилган кучли давлатни ташкил қилиш, мамлакатни бошқаришда яккаю ягона куч ёки партиянинг ҳукмронлигини таъминлашга алоҳида эътибор берадилар. Жамиятда барча давлат органлари, мансабдор шахслар фаолияти ва омма ҳаёти устидан тўла назоратни ўрнатиш, давлат ички ва ташқи сиёсатининг асосий йўналишларини марказий ташкилот томонидан белгилаб берилиши, давлатга раҳбарлик қилишни якка шахс қўлида тўплашдек ғоялар устувор қиладди. Тарихдан маълум бўлган фашистик тузумлар ва собиқ Совет Иттифоқи ва унинг иттифоқдошлари бунга мисол бўлиши мумкин. Тоталитар бошқарув тизимидаги давлатда жамиятнинг барча соҳаларида муайян мафкуранинг якка ҳокимлиги мавжуд бўлади. Мафкура якка ҳокимлиги бўлган жамиятнинг эса келажаги йўқ. Тоталитар тузум эрта ёки кеч — ҳалокатга учрайди.

Тоталитар тузум ҳукмрон бўлган собиқ Иттифоқ ўрнида юзага келган, ўз мустақиллигини қўлга киритган давлатларнинг барчаси бу тузумдан, давлатни тоталитар бошқарув шаклидан воз кечди. Ҳозирги кунда мустақил Ўзбекистон ўз олдига ҳуқуқий демократик жамият қуришни мақсад қилиб қўйган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 34-моддасида «Ўзбекистон Республикаси фуқаролари касаба уюшмаларига, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок қилиш ҳуқуқига эгадирлар. Сиёсий партияларда, жамоат бирлашмаларида, оммавий ҳаракатларда, шунингдек, ҳокимият вакиллик органларида озчиликни ташкил этувчи шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қадрқимматини ҳеч ким камситиши мумкин эмас», — деб ёзиб қўйилган.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида турли ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилишга қодир бўлган парламент туркумидаги қатор сиёсий партия ва ҳаракатлар, турли жамғарма ва институтлар фаолияти кўрсатилмоқда.

Ҳар қандай демократик жамият тоталитар тузумга ва унинг мустабид мафкурасига тубдан қарама-қаршидир. Демократик жамиятда ҳеч қандай мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас. Бу тамойил Ўзбекистонда ҳам қонун билан белгилаб қўйилган.

Миллий истиқлол ғояси тоталитаризмга зид бўлиб, фикрлар хилма-хиллигига асосланган ҳолда, бутун Ўзбекистон халқининг умуминсоний қадриятлар устуворлигига таянадиган мақсад ва муддаоларни, орзу-умидларни, эҳтиёж ва манфаатларини ифодалайди. У халқимизни собиқ тоталитаризм асоратларидан, турли ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий бирлик ва бошқа асосларда дунёни бўлиб олишга уринаётган зарарли ва бузғунчи мафкуралардан муҳофаза қила олади.

ТОТЕМИЗМ (Жанубий Америка ҳиндулари тилида унинг уруғи маъносини англатади) — одамнинг кўпинча бирор ҳайвон, парранда ёки афсонавий мавжудот билан алоқаси борлиги, баъзан улардан тарқалгани ҳақидаги ишонч-этиқоддан келиб чиққан диний тасаввурлар мажмуи.

Қадимий халқлар от, ҳўкиз, илон, бўри, ит ва бошқа ҳайвонларга этиқод қилганлар ва ўз аجدлари билан алоқадор деб билганлари туфайли улардан гўёки куч, руҳий мадад олганлар. Шу тариқа бу жонзодлар уруғ ёки қабила, кейинчалик бутун бир халқнинг сифиниш объекти — тотемга айланган. Тотемистик тасаввур, аввало, халқ иримларида, урф-одатларида ўз аксини топади.

Халқимизда бўрига бўлган муносабат ҳам юқоридаги фикрларни тасдиқлайди. Масалан, тиши билан туғилган болага Бўривой деб исм қўйилади ёки бирор яқин кишиси муҳим бир иш билан бир ерга (масалан, совчиликка) бориб қайтаётган одамга “Бўрими, тулкими?!” — деб мурожаат қилинади. “Бўри!” — деган жавоб ишнинг натижаси кўнгилдагидек бўлганидан дарак беради.

Халқимиздаги от, ҳумо қуши, балиқларга топиниш билан боғлиқ тушунча ва тасаввурларда ҳам айнан шу каби қарашлар мужассам. Бундай қарашлар баъзан, бошқа халқлар этиқодларидан фарқ қилиши ҳам мумкин. Унинг моҳиятини англаш, урф-одатлар, расм-русумларни билишга, миллий тафаккур ва халқ психологиясини ўрганишга ёрдам беради.

«ТУРКИСТОН — УМУМИЙ УЙИМИЗ» — Ислом Каримов томонидан илгари сурилган, Марказий Осиё давлатларининг ижтимоий-этник, тарихий-маданий ҳамкорлигини мустаҳкамлашга йўналтирилган ғоя.

Марказий Осиё халқлари ўртасидаги бирлик, ҳамкорлик минтақамиз мамлакатларининг иқтисодий, молиявий, табиий, интеллектуал, маданий-маърифий салоҳиятини халқлар фаровонлиги йўлида хизмат қилдириш имкониятларини кенгайтиради. Халқаро консорциумлар тузиш, минтақа иқтисодиёти учун зарур бўлган турли лойиҳаларни амалга ошириш, бу ишга халқаро тузилмаларнинг инвестицияларини жалб этиш, улардан оқилона фойдаланишни ташкил этишга шароит яратади. Буларнинг барчаси Марказий Осиё давлатларининг жаҳон саҳнасида юзага келаётган минтақавий интеграция кутбларидаги муносиб ўрнини таъминлаш имконини беради.

Тошкентда «Туркистон — умумий уйимиз» конференцияси ўтказилиб, Марказий Осиё халқлари маданияти Ассамблеяси ташкил этилгани ҳам минтақада маданий-маърифий алоқаларнинг янада ривожланишига йўл очди.

Умуман олганда, «Туркистон — умумий уйимиз» ғоясининг уюштирувчилик ва яратувчилик қудрати, биринчидан, минтақа халқларининг ҳудудий, ижтимоий, этномаданий ва диний яқинлиги натижасида юзага келган бирликни асраб-авайлаш, ривожлантиришга, иккинчидан, қардош халқларнинг эҳтиёж ва манфаатларини ўзаро уйғунлик асосида таъминлаш, рўёбга чиқариш имконини яратади. Учинчидан, тарихий илдизлари бир бўлган халқлар маданиятларининг ўзаро таъсири ва янада бойишига хизмат қилади. Ва ниҳоят, тўртинчидан, миллий устунликка интилиш мавжуд, деган уйдирмани тарқатиш билан минтақа халқларини бир-бирига қарама-қарши қўйиш ҳаракатларига зарба беради.

УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР УСТУВОРЛИГИ ТАМОЙИЛИ — барча халқлар учун ижобий аҳамият касб этувчи, инсониятнинг умумий манфаатига мос келувчи моддий ва маданий ҳодисалар, мезонлар, қадрли жиҳатларнинг устувор бўлишига таянган ғоялар асосидаги фаолият мажмуи. Ҳар бир одам жинси, ирқи, миллати, ёши, касби, эътиқодидан қатъий назар авваламбор башар фарзанди, инсондир. Шу умумий моҳият барча одамлар, миллатлар учун бирдай аҳамиятли ва қадрли бўлган предмет, ҳодиса, жараён, муносабатларни фарқлашга имкон беради.

Умуминсоний қадриятлар инсоният тарихининг яхлитлигини ифодалайди, у даврлар ўтиши ва ижтимоий ҳаёт-

нинг ўзгариши билан бир қаторда такомиллашиб, ривожланиб, тобора кўпроқ халқларни, миллатларни, инсонларни яқинлаштирувчи, бирлаштирувчи ва камол топтирувчи кучга айланиб боради. Инсонпарварлик ва ижтимоий адолат, эркинлик ва озодлик, барқарорлик ва фаровонлик, эзгулик ва тараққиётга бўлган интилиш умуминсоний қадриятларнинг муҳим жиҳатидир.

Умуминсоний ва миллий қадриятлар узвий боғлиқ ва таъсирлашувда ўзаро бойиб боради. Умуминсоний аҳамият касб этган миллий қадриятлар барча халқлар учун муҳим қадриятга айланади. Шу жиҳатдан, умуминсоний қадриятлар миллий қадриятлардан мазмунан кенгдир, келиб чиқиши бўйича барча одамзотга тегишлидир. Ҳеч бир миллатнинг бошқа халқлардан ажралган ҳолда ривожлана олмаслиги, айниқса, ҳозирги даврда бирор халқнинг яқка ўзи жаҳон цивилизациясидан алоҳида ҳолда тараққий этмаслиги маълум.

Умуминсонийлик миллий ва шахсий қадриятлар орқали намоён бўлади. Умуминсонийликнинг устуворлиги — бу, ҳар бир инсон бахтли-саодатли, озод ва эркин бўлиши, жамиятда амалга оширилаётган барча ишлар, ўзгариш ва ислоҳотлар инсон манфаатларига хизмат қилиши лозим, деган қарашга асосланади.

Ана шу сабабдан ҳам, инсон эркинлиги, унинг ҳақ-ҳуқуқларини таъминлаш, қонун устуворлиги, демократия, фикрлар ранг-баранглиги ва ижтимоий плюрализмга эришиш умуминсоний қадриятлар устуворлигига амал қилиш сифатида қаралмоқда. Бугунги кунда жаҳонда давлатларнинг ички ва ташқи сиёсатида ана шу тамойилларга амал қилиниши — умуминсонийликнинг устуворлиги ғоясига таяниш, бу ғояни амалга ошириш сифатида баҳоланмоқда.

Ҳар бир миллатнинг мавқеи унинг инсоният тараққиётига кўшаётган ҳиссаси билан ўлчанади. Миллий ва умуминсоний қадриятларни қарама-қарши қўйиш миллий худбинлик ёки халқаро низоларга олиб келиши, натижада, бугун инсоният цивилизацияси ривожига тўсиқ бўлиши муқаррар. Шунинг учун, умуминсоний аҳамият касб этган қадриятларни қаерда ва қачон шаклланган, қандай миллат вакиллари яратганидан қатъий назар эҳтиром билан тан олиш ҳамда қабул этиш тараққиётга хизмат қилади. Мустақил республикамизда миллий ва умуминсоний

қадриятлар муштараклигига, халқимизнинг жаҳон ҳамжамияти билан бирга ривожланиш йўлидан боришига алоҳида эътибор берилаётгани ҳам шундан.

УМУМИНСОНИЙ ҒОЯЛАР — ўз моҳияти ва миқёсида кўра, башариятнинг онги ва қалбини эгаллаган, дунёдаги барча одамлар ва ҳар бир халқ учун энг юксак аҳамиятга эга бўлган, бутун инсониятнинг эзгу мақсадларига хизмат қиладиган ғоялар мажмуи.

Ҳозирги замонда демократия ва гуманизм, тинчлик ва барқарорлик, мустақиллик ва озодлик, қонуннинг устуворлиги ва инсон эркинликлари каби қадриятлар умуминсоний аҳамиятга эга. Шунингдек, яхшилик, адолат, миллатларнинг тенг ҳуқуқлилиги, виждон эркинлиги, табиати асраш ва шу кабилар умуминсоний ғояларга мисол бўла олади. Жамият ривожда улар хилма-хил тарзда, турли-туман шаклларда намоён бўлиб, инсон ҳаётининг маънавий мезони бўлиб хизмат қилади.

Умуминсоний ғояларнинг ҳар бир халқ мафкурасида устувор бўлиши шу халқнинг жаҳон ҳамжамиятига тенг ҳуқуқли аъзо сифатида барча билан тинчлик ва ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиши, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишининг муҳим шартидир.

Ўзбекистон халқининг миллий истиқлол мафкураси умуминсоний ғояларга таянади. Ана шу сабабдан у, бой тарихий меросимизни тиклаш, миллий қадриятларни жаҳонга танитиш, фуқароларимизни умумбашарий анъаналарга содиқлик руҳида тарбиялашга хизмат қилади.

УРФ-ОДАТЛАР, МАРОСИМЛАР — тарихан шаклланган ва авлоддан-авлодга ўтиб борадиган, кўпчилик томонидан қабул қилинган ва доим такрорланиб турадиган хатти-ҳаракат, хулқ-атвор нормалари ва қўникмалари.

Урф-одатлар ва маросимларнинг шаклланишига халқнинг босиб ўтган тарихий йўли, хўжалик юритишнинг ўзига хослиги, табиий муҳит каби бир қатор омиллар таъсир кўрсатади. Урф-одатлар ва маросимлар нисбатан консерватив бўлиб, бугунги кунда ўз умрини яшаб бўлган, моҳиятан салбий мазмун касб этган одатларни ҳам унда-бунда бўлса-да учратиш мумкин. Айни пайтда миллий анъаналарни ўрганиш, тарғиб этиш билан бир қаторда тўй-маъракаларни, одат ва удумларни ихчамлаштириш, бу борада

исрофгарчилик ва дабдабага йўл қўймасликка алоҳида эътибор қаратиш даркор.

Ҳар бир даврда кишиларнинг эҳтиёжларига жавоб тариқасида янги урф-одат ва маросимлар шаклланиши мумкин. Мустақиллик шарофати ўлароқ пайдо бўлган ва қайта тикланаётган урф-одат ва маросимларимиз бунга мисол бўла олади.

Мазмунига кўра дунёвий ва диний, тарқалиши доираси ёки бўлмаса соҳибига кўра миллий, минтақавий ва умуминсоний урф-одат ва маросимларни фарқлаш лозим бўлади.

Асрлар мобайнида шаклланган, авлоддан-авлодга бебаҳо мерос сифатида ўтиб келаётган урф-одат, маросим ва байрамлар ҳам миллий мафкураининг асосий ғояларини сингдиришда муҳим омил бўлади. Хусусан, Мустақиллик, Наврўз, Ўқитувчилар ва мураббийлар, Хотира ва кадрлаш куни каби байрам ва маросимларимиздан жамият ҳаётига замонавий мазмун бахш этиш йўлида оқилона фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

«ЎЗ КЕЛАЖАГИМИЗНИ ЎЗ ҚЎЛИМИЗ БИЛАН ҚУРМОҚДАМИЗ» («Туркистон» газетаси мухбирининг саволларига жавоблар) — Президент Ислом Каримовнинг мустақиллик йилларидаги сиёсий, ғоявий, маънавий, ижтимоий тараққиёт билан боғлиқ масалалар юзасидан концептуал аҳамиятга эга бўлган мулоҳазалари баён этилган асари. У 1999 йил 2 февралда «Туркистон» газетасида эълон қилинган ва муаллиф асарларининг 7-жилдига киритилган.

Асарда И. А. Каримов мустақил тараққиёт йўли, янги тизимга ўтиш мураккаб жараён эканлигини, демократия ва ривожланган мамлакатлар даражасига бирданига эришиб бўлмаслигини таъкидлайди ва бунини истиқлол йиллари берган илк сабоқлар сифатида баҳолайди. Шунинг учун ҳам, асарда Ватан, миллат тақдири ҳал бўладиган қалтис вазиятларда тўғри йўлни танлай олиш учун, аввало, тарихни ва ҳаётнинг аччиқ-чучугини билиш кераклиги ҳақидаги фикр илгари сурилади. Бунда Амир Темур ҳукмронлик қилган давр ва ундан кейин кечган жараёнлар ёрқин мисол бўла олиши, буюк аждодимиз юксак тараққий топган давлат барпо этгани ва бу мамлакатда «Куч — адолатда» деган бош шиор давлат сиёсатининг, жамият ҳаёти-

нинг асоси бўлгани таъкидланади. Бинобарин, «Бу ғоя одамларга куч берган, уларда инсоф- диёнатга, эзгуликка ишонч уйғотган, чунки жамиятда адолат барқарор бўлса, миллат, халқ ҳеч қачон йўлидан адашмайди, эртами-кечми фаровон турмушга эришади» (Асарлар, 7-том, 294-бет). Бу фикрлар адолат биз қураётган жамиятнинг мезони бўлмоғи даркор деган муҳим ҳаётий хулосага олиб келади.

Асарда миллий ғоя халқнинг миллий манфаатларидан келиб чиқиши ва уни ўзида ифода этиши лозимлиги ҳақидаги фикрлари янада ривожлантирилган. Дарҳақиқат, «Ҳар қандай халқни-халқ, миллатни-миллат қиладиган, унинг йўли ва мақсадларини аниқ-равшан чароғон этадиган мафкура-миллий ғояни шакллантиришнинг асосий шarti одамларнинг тафаккури, дунёқарашининг воқеликка нисбатан таъсирини инobatга олишдадир» (И.Каримов асарлар, 7-том, 298-бет).

Шу муносабат билан Президентимиз мамлакатимиз мустақиллигига хавф солиши мумкин бўлган айрим мафкуравий таҳдидларга ватандошларимиз диққатини қаратади ва бундай таҳдидлар ислом динини сиёсийлаштириш орқали ҳокимиятни қўлга киритишга уриниш, собиқ Иттифоқни қўмсаш, ўзбек миллатининг тарихини сохталаштириш, турли хил ғайриилмий талқинлар, сиёсий шиорлар билан бизни тарихимиздан жудо қилишга уриниш тарзида намoён бўлаётганини чуқур илмий-назарий ҳамда амалий таҳлил этади.

Шунингдек, асарда эркин фуқаро — мустақил фикрга эга бўлган шахс маънавиятини камол топтириш, бизнинг бош миллий ғоямиз бўлиши зарурлигига чуқур ишонч уйғотиш, умуминсоний қадриятларни ижодий ўзлаштириб бориш, миллий ўзига хослигимизни, асрлар синовидан ўтган анъаналаримизни, имон-эътиқод билан яшаш каби ҳаётий тамойилларимизни сақлаб, юксалтириб боришдек масалалар юзасидан ҳам атрофлича мулоҳазалар билдирилган.

ЎЗБЕК МИЛЛИЙ ДАВЛАТЧИЛИГИ — ўзининг узоқ тарихига эга бўлган миллий давлатчилик шакли. Ўзбекистон ҳудудидаги энг қадимги давлатлар ҳақидаги асосий манбалар — “Авесто” китоби, аҳамонийларнинг миҳхат ёзувлари (Беҳистун, Нақши Рустам, Суза, Персеполис) юнон-рим тарихчилари (Геродот, Генатей, Курций Руф, Арри-

ан, Страбон ва бошқалар)нинг маълумотлари ҳисобланади. Сўнгги йилларда қадимги Бақтрия, Суғдиёна ва Хоразм ҳудудларида олиб борилган археологик тадқиқотлар кўп ҳолларда бу ёзма манбалардаги маълумотларни тасдиқлайди.

Қадимги ўзбек давлатчилигининг пайдо бўлишида 3 та босқични ажратиш мумкин. Биринчи босқич милоддан аввалги II минг йилликнинг ўрталари - 1500 йиллари, иккинчи босқич милоддан аввалги IX-VIII асрлари, учинчи босқич милоддан аввалги VII-VI асрларни (қадимги Бақтрия ва катта Хоразм давлатлари) қамраб олади.

Қадимги Хоразм давлати милоддан аввал VI асрда Амударёнинг ўрта оқими қисмидан Оролга яқин бўлган ерларда вужудга келган. Бақтрия ва Хоразм давлатининг ҳудудий чегаралари ўрта Амударё оқимидаги ерлар орқали ўтган. Хоразмнинг йирик суғориш иншоотлари мил.ав. VI-V асрларга оиддир. Ўлкада жойлашган бу даврларга оид кўпгина шаҳар ва қишлоқлар харобаларини ўрганиш, улар хом ғишт ва пахсадан қурилганини, аҳоли деҳқончилик ва чорвачилик билан шуғулланганини, шаҳарларда ҳунармандчилик ривожланганини кўрсатади.

Зарафшон ва Қашқадарё воҳаларида ташкил топган қадимги Суғдиёна давлати жануби-шарқда Бақтрия, шимоли-ғарбда Хоразм билан чегарадош бўлган. Сўғдиёнада Афросиёб, Ерқўрғон, Узунқир каби йирик шаҳарлар шаклланган бўлиб, уларда қўшни вилоятлар ва давлатлар билан ўзаро иқтисодий ва маданий алоқалар ривожланган.

Бу даврда Хоразм ҳудудларида ҳам йирик манзилгоҳлар мавжуд бўлиб, қишлоқларда деҳқончилик, шаҳарларда ҳунармандчилик билан шуғулланилган. Жонбосқалъа, Тупроққалъа кабилар йирик маданий марказлар ҳисобланган. Ўзбекистондаги энг қадимги маҳаллий ёзув намуналари ҳам Хоразм ҳудудларидан топилган.

Македониялик Искандар, араб босқини, мўғуллар ва Чор Россияси истилолари даврида миллий давлатчилик анъаналари хавф остида қолган. Истилочилар уларни йўқотишга жон-жаҳдлари билан ҳаракат қилганлар, миллий давлатчилик вужудга келган ва сақланиб қолиши мумкин бўлган кўплаб шаҳарларни вайрон қилганлар. Аммо миллий давлатчилик ғояси халқимиз қалбидан асло ўчмаган,

бунёдкор ажлодларимиз бу анъаналарни тиклаб, юрт тинчилиги, халқ фаровонлиги учун курашганлар.

XX асрнинг охирида юз берган туб ижтимоий ўзгаришлар жараёнида Президент Ислом Каримов раҳбарлигида юртимиз озодликка эришди, ўз миллий давлатини тиклади. Мустақилликни мустаҳкамлаш, мамлакатимизда озод ва обод Ватан барпо этиш бу жараённинг асосий тамойилига айланди.

«ЎЗБЕКИСТОН — КЕЛАЖАГИ БУЮК ДАВЛАТ» —

Ислом Каримов томонидан назарий ва амалий жиҳатдан асослаб берилган бунёдкор ғоя.

Ҳар бир халқнинг инсоният тарихида ўзига хос, ноёб ва бетакрор ўрни бор. Лекин халқнинг буюклик сифати фақат ноёблик, бетакрорлик каби хислатлар билангина белгиланмайди. Давлат ёки миллатнинг буюклиги, биринчидан, унинг инсоният илм-фани, адабиёти, санъати, маданияти ривожига қўшган, қўшаётган ва қўшиши мумкин бўлган ҳиссаси, иккинчидан, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий салоҳияти ва имкониятлари, учинчидан, халқаро муносабатлар, минтақа ва дунё миқёсидаги ўрни каби бир қатор омиллар билан белгиланади.

Шундай экан, юқоридаги ғоя бир томондан, эркин ва фаровон ҳаётни, Ватан озодлиги ва ободлигини таъминлашга, иккинчи томондан, халқимизнинг кишилик жамияти тараққиётига улуғ ҳисса қўшгани, қўшишга тайёрлигини ва бунга қодир эканини ифодалайди. Энг муҳими, бундай мақсадни қўлаш учун барча имкониятлар бор ва улар Президентимизнинг асарларида баён этилган. Айниқса «Ўзбекистон XXI асрга интиломқда» асарида келажаги буюк давлат, озод ва обод Ватан барпо этишнинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва маънавий асослари кўрсатиб берилган. Ижтимоий ривожланишимизнинг беш тамойили, тараққиётнинг ўзбек модели, комил инсонни шакллантириш йўли, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва бошқа соҳалардаги ислоҳот ҳамда ўзгаришлар буюк келажакнинг тамал тошларидир.

Шунингдек, халқимизнинг келажак таянадиган ўтмиши, кўп минг йиллик тарихи, илдизлари бақувват бўлган, Амир Темур ва Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби ажлодларимиз асос солган буюк давлатчилик анъаналари бор. Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, Форобий, Беруний, Ибн Сино, Улуғбек,

Алишер Навоий, Имом Бухорий, Имом Термизий, Бурҳониддин Марғиноний, Баҳовуддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавий каби алломаларимизнинг улкан мероси бор. Бу мероссиз дунё илм-фани, маърифати, инсоннинг маънавий-руҳий изланишларини, умуман олганда, жаҳон маданияти ривожини тасаввур қилиш қийин.

Узоқ вақт истибдод остида яшаган халқимизнинг кўплаб асл фарзандлари бегуноҳ қурбон бўлди. Тарихимиз саҳифалари кам ўрганилди, буюк сарчашмаларимиздан бебаҳра бўлиб келдик, кўплаб маданият дурдоналаримиз изсиз йўқолиб кетди. Мустақиллик туфайли ана шундай сиёсат ва амалиёт барҳам топиб, унинг иллатлари тугатилди ва тугатилмоқда. Бир сўз билан айтганда, халқимиз яна ўз давлати, эрки ва озодлигига эга бўлди. Шу жиҳатдан, «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» деган шиорда, биринчидан, ана шу озодликка ва буюк келажакка интилишимиз теран тарихий илдизларга эғалигига ишора, иккинчидан, уни англаб етиш, онгимизга сингдириш ва кўз қорачиғидек асрашга чақириқ, учинчидан, қўлга киритилган мустақилликни ҳар томонлама мустаҳкамлашга ва буюк боболаримизга муносиб ворис бўлишга даъват бор. Зеро, озод бўлмаган халқ ҳеч қачон буюк бўлолмайди, мустақиллик эса, буюклик йўлида қўйилган биринчи қадамдир.

Буларнинг барчаси буюк келажакка бўлган ишончимиз мустаҳкам заминга эғалигининг далолатидир. Демак, «Ўзбекистон - келажаги буюк давлат» деган ғоя юқоридаги мақсадимизни аниқ ифода этади, эртанги кунимизга ишонч туйғуларини тарбиялашга, мамлакат тараққиёти, истиқлолимиз ва истиқболимиз йўлида мустаҳкам эътиқод ва кучли ирода билан ҳаракат қилишга ундайди.

ЎЗБЕКИСТОН КОНСТИТУЦИЯСИ (Асосий қонуни) — 1992 йилнинг 8 декабрида 12 чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг XI сессиясида қабул қилинган. У 6 бўлим, 26 боб, 128 моддадан иборат.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ўзбек халқининг тарихи, маданий мероси, миллий анъаналари, қадриятлари, азалий удумлари, илдизларига таянилган, жаҳон тажрибаси, умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқий нормалар, қоидалар билан ҳамоҳанг тарзда яратилган. Ўзбекистон Конституцияси эркин ва озод шахсни, баркамол инсонни истиқлол ғояси асосида камол топтиришнинг,

ҳуқуқий демократик давлат қуришнинг жамият ва шахс, улар орасидаги уйғунлик, мутаносибликни таъминлашнинг ҳуқуқий асосидир. Конституциянинг моҳияти унинг асосига қўйилган қуйидаги тамойилларда ёрқин намоён бўлади.

1. Давлат суверенитети тамойили. Ҳокимият суверенитети (мустақиллиги), биринчидан, унинг устуворлиги ва мамлакат ичкарисидаги мустақиллигини, иккинчидан, ушбу ҳокимиятнинг ташқи сиёсий фаолиятда, бошқа давлатлар билан ўзаро муносабатларда мустақиллигини билдиради.

2. Ҳокимият халқчиллиги тамойили. Халқчил ҳокимият гоёси Конституциянинг бутун мазмунига сингдирилган. У бутун ҳокимиятнинг ҳуқуқий жиҳатдан тўлалигича халққа тегишли эканлигини, халқ ҳокимиятни ҳам бевосита, ҳам ўзи сайлаган давлат органлари орқали амалга оширишини англатади.

3. Инсон ҳамда фуқаро ҳуқуқ ва эркинликларининг устуворлиги тамойили. Ўзбекистон Конституциявий амалиётида биринчи бор республикамиз ҳар бир фуқаросининг яшаш ҳуқуқи; инсоннинг жисмоний ва маънавий дахлсизлиги; инсоннинг шахсий ҳаёт ҳуқуқи; фикр ва эътиқодлар эркинлиги ҳуқуқи; ахборот олиш ҳуқуқи; айбсизлик презумпцияси; суд ҳимояси ҳуқуқи, соғлом атроф-муҳитга эга бўлишдек табиий ва дахлсиз ҳуқуқлари эътироф этилади.

4. Давлат ҳокимиятининг бўлиниш тамойили. Бу тамойил Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимиятининг уч тармоғи (қонунчилик, ижроия, ва суд ҳокимияти) мавжудлигини, улар ўз вазифаларини мустақил адо этишларини кафолатлайди.

5. Сиёсий ва мафқуравий хилма-хиллик тамойили. У қонун билан таъқиқланган ҳолатлардан ташқари ҳар қандай жамоат бирлашмалари фаолиятига рухсат этилишида, «Ҳеч қайси мафқура давлат мафқураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас»лигида намоён бўлади.

6. Демократизм — Ўзбекистон Республикаси янги Конституциясининг асосий тамойилларидан биридир. Конституциянинг муқаддимасидаёқ Ўзбекистон халқининг демократия, инсон ҳуқуқлари ва ижтимоий адолат гоёларига содиқлиги эълон қилинган. Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланиши, инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва

бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланиши кафолатланган.

7. Давлат ва шахснинг ўзаро масъулияти тамойили. Конституцияда Ўзбекистон Республикаси фуқароси ва давлатнинг бир-бирига нисбатан бўлган ҳуқуқ ва бурчлари билан ўзаро боғлиқликлари қонуний мустақкамланганида ўз ифодасини топган.

Суверен Ўзбекистон Конституцияси — давлатимизнинг Асосий қонуни, миллий истиқлол ғояси ва мафқурасининг ҳуқуқий асосидир.

«ЎЗБЕКИСТОН — ЯГОНА ВАТАН» — республикада яшовчи барча миллат, элат, дин вакилларининг Ўзбекистонни ўз ватани сифатида тан олишини англатувчи ғоя.

Ўзбекистон мустақиллигининг энг катта ютуқларидан бири юртимизда миллатлараро ва конфессиялараро тотувликнинг таъминланишидир. Унинг ҳуқуқий асослари Асосий қонунимизда мустақкамланган. Зеро, Конституцияда таъкидланганидек, мамлакатимизда истиқомат қилаётган турли миллат ва элат вакиллари, ирқий, миллий мансублиги, диний эътиқодидан қатъий назар, тенг ҳуқуқлидир. Бугун ягона Ватан — ягона хонадон тушунчаси янгича мазмун касб этмоқда. Барча фуқароларнинг ягона оила, бутун мамлакат тақдири учун жавобгарлик ҳисси ошмоқда.

Албатта, бу борада миллий равнақ, ҳар бир миллатнинг ўзига хослиги, тили ва маданиятини такомиллаштириш қонун билан кафолатлангани муҳим аҳамиятга эгадир. Шунинг учун ҳам умумий хонадон тинчлиги, осойишталиги учун масъуллик бурчи, фуқароларнинг юксак даражадаги виждон ва имон ишига айланмоқда. Шахснинг, миллат, элат вакилининг жамият олдидаги бурчи, масъулияти ошмоқда. Ўзбекистонда яшовчи ҳар бир миллат вакили республикаимиздаги олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг пировард натижаси — фаровонликдан, осойишталик, тинчлик ва барқарорликдан манфаатдордир. Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги — ҳамма учун муқаддасдир.

Кўпмиллатли мамлакатимиз фуқаролари орасида, ҳам-жиҳатлик ва биродарлик туйғуларини кучайтириш «Ўзбекистон — ягона Ватан» ғоясининг амалга ошишини таъминлайди.

«ЎЗБЕКИСТОН XXI АСРГА ИНТИЛМОҚДА» — Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг Ўзбекистонда XXI аср арафасида рўй бераётган чуқур ижтимоий-иқтисодий ва ғоявий-сиёсий ўзгаришларнинг назарий асослари ва амалий дастури баён этилган асарларидан бири бўлиб, у 1999 йил 14 апрелдаги Биринчи чакқириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиясига маъруза сифатида ёзилган, муаллиф асарларининг 7-томига киритилган.

Ўзбекистон сиёсий қарамлик ва мутелик асоратидан, ғайриинсоний ғоя ҳукмрон бўлган мустабид тузумдан қутулиб, давлат мустақиллигини қўлга киритди. Мустақиллик туфайли халқимиз асрий орзусига эришди. Шу боис, эндиликда «ўз ҳаётимизни обод қилиш, халқимиз учун муқаддас бўлган қадриятларга, улкан тарихий меросга таянган, шу билан бирга, умумэътироф этилган демократик тамойил ва меъёрларга риоя қилган ҳолда, мамлакатимизни ўзимиз хоҳлагандек қуриш имконияти туғилди» (Асарлар, 7-том, 370-бет).

Ҳаёт иқтисодиётни ислоҳ этиш ва жамиятни янгилашнинг «ўзбек модели» — танланган йўл ва тамойилларнинг тўғри эканини кўрсатди. Шунга кўра, И.А.Каримов мазкур асарда XXI аср арафаси ва унинг дастлабки йилларида мамлакатимизнинг ривожланиш стратегиясини, ислохотларни чуқурлаштириш ва жамиятни янгилаш борасидаги фаолиятнинг мазмун-моҳиятини ўзида мужассам этган олти устувор йўналишни белгилаб берди.

Асарда давлат, жамият қурилишини эркинлаштириш, ҳал қилиниши шарт бўлган давлат бошқаруви билан боғлиқ, муаммолар мажмуи назарий-амалий таҳлил этилган. Жумладан, иқтисодий, сиёсий ҳаётни, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштиришни ўз моҳият эътиборига кўра, мамлакатимизда амалга оширилаётган барча ўзгаришларнинг асосий бўғинига айлантириш лозимлиги таъкидланган.

Асарда жамият маънавиятини янада юксалтириш яна бир устувор йўналиш қилиб белгиланди. Бунда эркин фуқаро маънавиятини, озод шахсни шакллантириш масаласи энг долзарб вазифа қилиб қўйилади. «Бошқача айтганда, — дейди И. А. Каримов, — биз ўз ҳақ-ҳуқуқларини танийдиган, ўз кучи ва имкониятларига таянадиган, атрофида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга мустақил муносабат би-

лан ёндашадиган, айни замонда шахсий манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун ҳолда кўрадиган эркин, ҳар жиҳатдан баркамол инсонларни тарбиялашимиз керак» (Асарлар, 7-том, 381-бет).

Асарда етук, баркамол инсонни тарбиялашда халқ маънавиятининг тикланиши, бой тарихий меросимизнинг кенг ўрганилиши, миллий анъаналаримизнинг сақланиши ва мазмунан бойиши, шунингдек, маданият ва санъат, илм-фан, таълим-тарбиянинг ҳар томонлама ривожланиши алоҳида аҳамият касб этиши билан боғлиқ илмий-назарий хулосалар ҳам баён этилган. Мамлакатнинг келажаги қандай кадрлар тайёрлашга боғлиқлиги учинчи устувор йўналиш сифатида белгиланган. Бунда Кадрлар тайёрлаш бўйича Миллий дастурнинг аҳамияти атропофлича таҳлил этилган.

Асарда асосий устувор йўналишлардан бири сифатида халқ турмуш даражасининг изчил ва барқарор ўсишини таъминлаш, аҳолини янада кучли ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириб бориш қайд этилган.

Иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни таъминлаш бешинчи устувор йўналиш қилиб белгиланган. Шундан келиб чиққан ҳолда асарда корхоналарни янгилаш ва техник қайта жиҳозлаш, мамлакатнинг бой табиий ва минерал-хомашё салоҳиятидан тўла ва самарали фойдаланиш, экспортга мослашган ва импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган қувватларни барпо этиш билан боғлиқ масалалар назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил этилган.

Шунингдек, жамиятдаги барқарорлик ва тинчликни, миллатлар ва фуқаролараро тотувликни, сарҳадларимиз дахлсизлигини, мамлакатимиз ҳудудий яхлитлигини таъминлаш вазифаси ҳам яна бир устувор йўналиш сифатида белгиланган. Ана шу вазифалар бажарилган тақдирдагина халқимиз фаровон турмушга, адолатли ҳаётга эришиши, мамлакатимиз жаҳон ҳамжамиятида ўз муносиб ўрни ва нуфузига эга бўлиши мумкинлигига алоҳида эътибор қаратилган. Бу вазифаларни бажариш учун, энг аввало, қонунчилик соҳасидаги камчиликларни бартараф этиш, қонунларнинг мукамал бўлишига эришиш, энг муҳими, қонун асосида яшашни ўрганиш лозим бўлади. Бунда аҳолининг сиёсий маданиятини ошириш, ҳар бир инсон ўзини жамиятнинг ажралмас қисми деб ҳис этиши, айниқса, ёшларнинг ҳаётдаги ўрни ва мавқеини янада юксалтириш гоят муҳим.

Умуман олганда, давлат қурилиши ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнини эркинлаштириш билан боғлиқ вазифалар ҳокимият барча тармоқларининг бири-биридан мустақил ҳолда иш юритиш тамойилларини мустаҳкамлаш, ҳокимият ваколатларини нодавлат ва жамоат ташкилотларига, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўткази бориш, уларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликларини муҳофаза этишни кучайтиришдан иборат. Шу каби ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ислохотларни амалга ошириш демократик жамият ва ҳуқуқий давлат қуриш, халқимизнинг тинч ва фаровон турмушини таъминлаш, жаҳон майдонида ўзимизга муносиб ўрин эгаллашнинг гарови, кафолати эканлиги асарнинг умумий мундарижасини ташкил этади.

Мазкур дастурий асар Ўзбекистон тараққиётининг XXI аср арафаси ва унинг дастлабки йилларидаги стратегик йўналишини, давлат қурилиши ва бошқаруви, жамиятни янгилаш жараёнининг моҳиятан янги босқичини белгилаб берганлиги учун ҳам ниҳоятда катта аҳамиятга эгадир.

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ДАВЛАТ РАМЗЛАРИ — миллий байроқ, гимн, герб ва миллий валюта.

Ўзбекистон мустақил давлат бўлганидан сўнг, халқимизнинг азалий орзу-истаклари, эзгу интилишлари Ўзбекистон Республикасининг янги давлат рамзларида ўзининг ёрқин ифодасини топди.

Президент Ислом Каримов “Ўзбекистон: миллий, истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура” асарида уларга қуйидагича таъриф берган: “Давлатимиз рамзлари — байроқ, тамға, мадҳия Ўзбекистон халқларининг шон-шарафи, ғурури, тарихий хотираси ва интилишларини ўзида муҳасамлаштиради, мана шу рамзларни эъзозлаш ўзининг қадр-қимматини, ўз мамлакатига ва шахсан ўзига бўлган ишончини мустаҳкамлаш демакдир”.

Ўзбекистон Конституциясининг 5-моддасида шундай деб ёзилган: “Ўзбекистон Республикаси қонун билан тасдиқланадиган ўз давлат рамзлари байроғи, герби ва мадҳиясига эга”.

Ўзбекистон давлатининг рамзий белгиларидан бири — давлат байроғидир. “Ўзбекистон Республикаси Давлат байроғи тўғрисида”ги қонун 1991 йил 18 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг саккизинчи сессиясида

тасдиқланган. Республикамиз Давлат байроғи мамлакатимиз ҳудудида илгари мавжуд бўлган ғоят қудратли салтанатлар байроғига хос бўлган энг яхши анъаналарни давом эттирган ҳолда, республиканинг ўзига хос хусусиятларини, халқимизнинг миллий ва маданий соҳалардаги ўзлигини акс эттиради. Байроқдаги ҳаворанг — зангори осмон ва мусаффо сувнинг, шунингдек ер ва осмондаги ҳаёт манбаларининг рамзи. Ҳаворанг — Амир Темури давридаги байроқнинг асосий белгиси бўлган. Оқ ранг — тинчлик ва поклик тимсолидир. Ёш мустақил давлат ўз йўлида баланд довлардан ошиб ўтиши керак. Байроғимиздаги оқ ранг йўлимизнинг мусаффо ва чароғон бўлиши учун яхши ният рамзи. Қизил йўллар — бу ҳар бир тирик жоннинг қон томирларида уриб турган ҳаётнинг куч, ҳаёт рамзи. Яшил ранг — табиатнинг тимсоли, гуркираб яшнаётган ҳаёт ва ҳосилдорликнинг рамзи. Ўзбекистон Республикасининг давлат байроғи — бизнинг ўтмишимиз, бугунги кунимиз ва келажагимиз рамзи.

Ўзбекистон давлатининг рамзий белгиларидан яна бири унинг давлат тамғаси (герби)дир. «Ўзбекистон Республикасининг Давлат герби тўғрисида»ги қонун 1992 йил 2 июлда қабул қилинган. Гербнинг марказида тасвирланган қанотларини кенг ёзиб турган Ҳумо қуши бахт-саодат ва эрксеварлик рамзидир. Буюк бобокалонимиз Алишер Навоий Ҳумо қушини барча тирик мавжудотлар ичида энг соҳоватлиси деб тасвирлаган. Гербнинг юқори қисмида республикамизнинг собит ва барқарорлиги рамзи сифатида саккиз қиррали юлдуз тасвирланган. Унинг ичида ярим ой ва беш қиррали юлдуз ифодаланган. Қуёш тасвири давлатимизнинг йўли ҳаминиша нурли бўлиши учун билдирилган яхши ният тимсоли. Айни пайтда у республикамизнинг ноёб табиий иқлим шароитини ҳам кўрсатиб туради. Бошоқлар — ризқ-рўзимиз бўлмиш ғалланинг тимсоли, оппоқ бўлиб очилаётган пахта чаноқлари тасвирланган ғўза шохлари серқуёш юртимизнинг донғини бутун дунёга таратган асосий бойлигимиз рамзи. Бугдой бошоқлари ва пахта чаноқларининг давлат байроғига ўхшаган тасма билан ўраб қўйилганлиги бу республикада яшаётган халқларнинг яқдиллиги тимсолидир. Герб рангли тасвирда бўлиб, Ҳумо қуши кумуш рангда; қуёш, бошоқлар, пахта чаноғи ва «Ўзбекистон» деган ёзув тилла рангда; ғўза шохлари ва барглари, водийлар яшил рангда; чаноқдаги пахта, дарёлар, яримой

ва юлдуз оқ рангда; Ўзбекистон Республикасининг давлат байроғи тасвирланган тасма 4 хил рангда берилган.

Ўзбекистон давлатининг рамзий белгиларидан яна бири унинг давлат мадҳиясидир. «Ўзбекистон Республикасининг давлат мадҳияси тўғрисида»ги қонун 1992 йил 10 декабрда қабул қилинди.

Мадҳия давлат мустақиллигининг тимсоли бўлиб, у Ўзбекистон фуқаросида ватанпарварлик туйғуларини уйғотади. Ўз мазмуни ва шакли билан жамиятимизда яшовчи барча миллатлар ва элатларнинг, ижтимоий гуруҳлар ва ижтимоий табақалар мақсадларини акс эттиради.

Ўзбекистон давлатининг рамзий белгиларидан яна бири унинг миллий валютасидир. Миллий валюта — мамлакат ҳудудида барча товар ва хизматлар учун нархларни ифода-лаш вазифасини ўтовчи ва қонуний ҳимояланган ягона тўлов воситасидир. Ўзбекистонда 1993 йилдан бошлаб мустақил пул-кредит сиёсати олиб борила бошланди, яъни ўша йили ноябрь ойида Ўзбекистон миллий валютасини киритишнинг биринчи босқичи амалга оширилди. Бунда муомалага Россия рубли билан бир қаторда Ўзбекистон сўм-купони ҳам киритилди. Иккинчи босқич 1994 йил июль ойида амалга оширилди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 122-моддаси ва «Ўзбекистон республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисида»ги қонуннинг 11-моддасига, бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1993 йил 3 сентябрдаги қарорига асосан, 1994 йил 1 июлдан бошлаб, Ўзбекистон ҳудудида ягона тўлов воситаси сифатида «сўм» муомалага киритилди. Ўзбекистоннинг ўз миллий валютасига эга бўлиши ва «сўм» тизими иқтисоднинг барча соҳаларига киритилиши мустақилликнинг муҳим кўрсаткичларидан биридир.

Бугунги кунда Ўзбекистоннинг давлат рамзлари ўзбек миллий давлатчилигига хос рамзларнинг ижодий кўриниши сифатида миллий онг, миллий ғояни шакллантиришда муҳим аҳамият касб этиб, она Ватанга муҳаббат, ватан туйғуси ва ватанпарварлик ҳиссиётларини уйғотишда маънавий омил бўлиб хизмат қилмоқда.

ФАН — инсон фаолиятининг ўзига хос ва муҳим соҳаси; ижтимоий онгнинг муҳим шакли. Фаннинг вазифаси - борлиқ, олам ҳақидаги объектив, холис билимларни ҳосил қилиш, уларни назарий жиҳатдан тўплаш ва бир тизимга

келтиришдир. Фан ўзида янги билимларни олиш ва олинган билимлардан амалий натижаларга эришишдек икки жиҳатни чамбарчас бирлаштирган.

Фаннинг асосий мақсади - оламда, кишилар дунёсида юз бераётган жараёнлар ва ҳодисаларни ўрганиш, изоҳлаш, тушунтиришдир. Бунга фан ўзи кашф этадиган қонунлар ва олган далиллари орқали эришади. Фан тизимли равишда билимнинг янги соҳаларини очиб боради. Шу тариқа фан-техника турли кўринишга эга бўлади. Фанни шартли равишда аниқ, табиий, ижтимоий ва техник фанларга бўлиш мумкин. Ҳозирги кунда фаннинг 2000 га яқин соҳаси мавжуд.

Фан қадим замонлардаёқ ҳаётий эҳтиёжлар сабабли пайдо бўлган. Аммо, у XVII асрдан бошлаб муҳим ишлаб чиқарувчи кучга айланди. Шу даврдан бошлаб жамиятнинг барча муҳим соҳаларига фан сезиларли таъсир кўрсата бошлади. Фан ривожига турғунликлар, баъзан эса кескин сакрашлар, буюк кашфиётлар даври бўлиб туради. Буюк кашфиётлар туфайли фаннинг тузилиши, билиш қоидалари, услублари ўзгариб боради.

Фан учун турли соҳалардаги янгиланиш билан бирга, бу соҳалар ўртасидаги ҳамкорлик ҳам катта аҳамиятга эга. Шунингдек, фанда назариялар, илмий тадқиқотлар билан бирга, эришилган ютуқлар ва қўлга киритилган натижаларни ҳаётда қўллаш ҳам ниҳоятда муҳимдир.

XX асрнинг 60-йилларидан бошлаб янги фан-техника инқилоби юз берди. Бунда ягона «фан-техника-ишлаб чиқариш» тизими шаклланди ва унда ҳамон фан, илмий билиш етакчилик қилмоқда. Ана шу сабабдан ҳам кўпгина илғор мамлакатларда фан, интеллектуал салоҳият масаласига катта эътибор берилади. Ўзбекистон ҳам ўз истиқлолига эришганидан кейин фан ва техника ривожига кенг йўл очди.

ФАШИЗМ (итал. *fascismo* — боғлам, бирлашма) — Ғарб мамлакатларида XX аср бошларидаги оғир иқтисодий, сиёсий ва маънавий бўҳронлар даврида вужудга келган ўта тажовузкор ва вайронкор ғоялар асосида шаклланган ғайриинсоний назария ва амалиёт. У энг реакцион ва тажовузкор доираларнинг дунёқараши ва манфаатини ифода этган ҳолда, очиқдан-очиқ террористик диктатурага, зўровонлик ғоясига таянади. Фашизмнинг муҳим хусусияти —

очиқдан-очиқ шовинизм ва ирқчилик бўлиб, унинг моҳияти жамиятнинг барча тараққийпарвар қатламлари, илғор фикрли аъзоларига қарши куч ишлатишнинг энг оғир ва зарарли шакллари қўллаш жараёнида яққол намоён бўлади. Фашизм ўз кирдикорларини яшириш ва хаспўшлаш учун сиёсий тилёғламалик, ёлғон ва бўҳтонлардан усталик билан фойдаланади.

Фашизмнинг ташқи сиёсати босқинчиликдан ва халқаро террорчиликдан иборат. XX асрнинг 30-йилларида фашистик тартиблар Италияда, Германияда, Португалияда, Испанияда ва Шарқий Европанинг бошқа бир қанча мамлакатларида ўрнатилган эди. Фашистлар Германияси Гитлер бошчилигида ва милитаристик Япония билан иттифоқ тузиб 1939-1945 йиллардаги Иккинчи жаҳон урушини бошлаган. Бу уруш инсониятга мислсиз кулфат ва фалокатлар келтирди, фашизмнинг тўла мағлубияти ва инқирози билан якунига етди. 1945 йилда Берлин конференцияси қарорларига мувофиқ фашистик миллий-социалистик партия ва унинг ташкилотлари йўқ қилинди.

XX аср 70-йилларига келиб Португалия, Греция, Испанияда ҳам фашистик тартиблар барбод бўлди. Аммо, буғунги кунда ҳам баъзи мамлакатларда (Австрия, Германия ва б.) фашистик унсурларнинг муайян даражада фаоллашуви кузатилмоқда.

ФАНАТИЗМ (франц. ибодат) — муайян ғояларнинг тўғри эканлигига қаттиқ ишониш, уларга муккасидан берилганликни, ўзгача қараш ва ғояларга муросасиз муносабатни ифодаловчи қарашлар ва хатти-ҳаракатлар тизими. Фанатизм аввало инсоннинг ҳиссиётидан, бирор-бир нарсага ўта берилувчанлигидан келиб чиқади. Масалан, динга муккасидан берилиш ҳам фанатизмнинг бир белгисидир. Инсон ўзи қилаётган хатти-ҳаракатларини тўғри деб ҳисоблайди, айтилган ҳар қандай танбеҳ ва эътирозларни мутлоқо тан олмайди. Бунда инсоннинг илмсизлиги ва жонқиллиги намоён бўлади.

Фанатизм диний экстремизмнинг бошланғич нуқтаси ҳисобланади. Онги заҳарланган ёки фанатга айланган ёшлар қилаётган ишларини тўғри деб ҳисоблаган ҳолда, ўзларининг қабих мақсадлари йўлида ҳар қандай номақбул ишлардан ҳам бош тортмайдилар. Ваҳоланки, уларни бу йўлга бошлаган ва юқоридан турли топшириқларни бериб

турган «раҳбарларининг» асл мақсади моҳиятан ғайриинсоний характерга эга. Зеро, Президентимиз ўзларининг «Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда» номли асарларида таъкидлаганларидек «Энг ачинарлиси шундаки, бу ёвуз кимсалар ҳали онги шаклланиб улгурмаган тажрибасиз, гўр ёшларни ўз тузоғига илинтириб, улардан ўзларининг ифлос мақсадлари йўлида фойдаланмоқдалар. Бу эса исломнинг инсонпарварлик ғояларини обрўсизлантиришга олиб келмоқда». Фанатизмнинг жирканч башараси 1999 йил 16 февраль куни республикамиз пойтахти Тошкентда содир бўлган қўпоровчилик ва хунрезлик воқеаларида янада ёрқин намоён бўлди.

Умуман олганда, фанатизм ҳам диний экстремизм ва ақидапарастлик каби ғайриинсоний моҳиятга эгадир. Унга қарши фақат маърифат ва маънавият билан курашиш керак. Зеро, биз ҳозирги кунда ўз юртимиз ва халқимизнинг порлоқ келажигига маънавиятимиз, маърифатимиз ва миллий қадриятларимиз орқали эриша оламиз.

ФИКР ҚАРАМЛИГИ, ТАФАККУР ҚУЛЛИГИ — кишилар фикри, тафаккури устидан муайян ғояларнинг ҳукмрон мавқега эгалигини, инсоннинг содир бўлаётган воқеаларни мустақил баҳолаш имкониятидан маҳрум бўлганини ифодаловчи тушунча.

Инсоният доимо мустақиллик, озодлик ва эркинликка интилиб яшаган. Ижтимоий муносабатлар шаклларига мос равишда иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, маънавий эркинликлар, энг аввало, фикр эркинлиги тарзида намоён бўлган. Шунинг учун ҳам бошқа миллатлар, давлатлар устидан ҳукмронлик қилган мамлакатлар сиёсати ҳамиша босиб олинган халқларни тафаккур қуллигига маҳкум этишга қаратилган.

Инсоннинг муайян мафкурага, сиёсатга фикрий қарамлиги мустамлакачилик сиёсатининг энг машъум кўринишидир. Чунки, фикр қарамлиги инсонни ўз-ўзини англашдан маҳрум қилиб, ундаги ижтимоий масъулият ҳиссини сўндиришга, сиёсий воқеликка нисбатан лоқайдлик кайфиятининг кучайишига олиб келади. Айни пайтда, бошқача қарашлар билан ҳисоблашмайдиган мутаассиблар, манқуртлар пайдо бўлишига замин яратади. Тафаккур қуллигидан озод бўлиб, фикрлар хилма-хиллигига, плюрализм-

га эришиш эса тараққиётнинг оқилона йўлини танлаш имкониятини беради.

Шунинг учун ҳам ислохотларнинг дастлабки босқичиданоқ кишиларнинг тафаккурини уйғотиш, ташаббускорлигини, сиёсий фаоллигини ошириш маънавий ўзгаришларнинг марказига қўйилди. Чунки, собиқ мустабид тузум, бир томондан, тафаккур қарамлигини рағбатлантирувчи, иккинчи томондан, эркин фикрловчи кишиларни жазолаш, жисмонан йўқ қилишнинг мукамал мафкуравий механизмини яратган эди. Шунинг оқибатида кишилар онгида сақланиб қолган юқоридан кўрсатма, буйруқ ва қарорлар кутиш каби фикр қарамлиги кўринишлари, айтиш мумкинки, ислохотларни амалга оширишдаги қийинчиликларга сабаб бўлди.

Демократик тамойилларга кўра ривожланаётган мамлакатларда фикрлар эркинлиги жамият тараққиётининг омили бўлганлигини тарихий тажриба кўрсатиб турибди. “Шу билан бирга, тарих сабоқлари шундан далолат берадики, ўз эркин фикрини ифода этадиган шахс, гуруҳ ёки ижтимоий қатлам, аввало, ўзининг аниқ-равшан, асосли қарашларига эга бўлиши, ўз нуқтаи назарининг оқибати учун масъулиятни ўз зиммасига олиши, баҳс-мунозара маданияти талабларига амал қилиши лозим. Яъни, фикрлар ранг-баранглиги ва қарашлар хилма-хиллиги муайян жамиятнинг миллий манфаатларига, умумбашарий қадриятларига, қонун нормаларига, ахлоқий мезонларига зид бўлмаслиги зарур”.

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ — иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий ҳаёт соҳасига тўғри келадиган тушунча. Фуқаролик жамиятининг ижтимоий-сиёсий соҳаси кўламига ижтимоий-сиёсий ташкилотлар ва ҳаракатлар, фуқароларнинг турли шаклдаги фаолияти, ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат оммавий ахборот воситалари ҳам мансубдир.

Бугунги кунда фуқаролик жамияти ташкилотлари ҳақида хилма-хил қарашлар мавжуд. Улар сўнгги йилларда давлат сектори ва хусусий тижорат сектори билан бир қаторда ижтимоий ва иқтисодий фаолиятнинг тамоман янги бир қисми сифатида шаклланди.

Сиёсий партиялар, касаба уюшмалари, кооперативлар, ишбилармонлар уюшмалари, клублар ва бошқалар фуқаролик жамиятининг ядросини ташкил этади.

Ўзбекистонда «Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари» концепцияси амалиётга тадбиқ этилмоқда.

Президент И.Каримов таъкидлаганидек: «Фуқаролик жамияти мавжуд бўлмаган жойда сиёсий келишувнинг ҳам бўлмаслиги ўз-ўзидан аёндыр». Зеро, кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятига ўтиш дегани давлатнинг кучлилиги йўқолади, дегани эмас. Фуқаролик жамияти қанчалик тараққий топган бўлса, давлатдаги бирдамлик, барқарорлик ва уйғунлик шунчалик мустаҳкам бўлади.

ХАЛҚ ФАРОВОНЛИГИ — миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан бири. Халқ фаровонлиги ҳар бир шахс ва оила фаровонлиги билан боғлиқ. Бунда инсоннинг шахсий манфаатлари жамият манфаатлари билан уйғунлашиб кетади ва ҳар бир фуқаронинг фаровонлиги — бутун жамият фаровонлигидир, деган тамойил амалга ошади.

Бу ҳақиқатни англаб етиш учун, аҳоли барча қатламларининг олиб борилаётган ислохотлар моҳиятини ҳис қилиши ва бунда фаоллик кўрсатиши муҳим аҳамиятга эгадир. Бунинг учун эса кишиларнинг дунёқарашини, меҳнатга, ҳаётга, ўзига бўлган муносабатини тубдан ўзгартириш керак. Фаровон турмуш асоси эркинлик, тадбиркорлик ва ташаббускорликдир.

Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси миллати, динидан қатъий назар шахс сифатида ўз қобилиятини, истеъдодини намоёниш этиш ва ўз ҳаётини фаровон қилиш имкониятига эга. Халқимизда мулкка, ерга эгалик ҳиссини тарбиялаш, ўз кучига, иродасига ишонч руҳини камол топтириш, хўжалик юритишнинг замонавий усулларига ўтиш давр талаби эканлигини англаб етиш бу борадаги устувор ва ҳал қилувчи вазифаларга киради.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг олий мақсади-халқимизга муносиб турмуш шароитини яратишдан иборатдир. Бу мақсадга эришиш учун жамиятнинг сиёсий, иқтисодий, маънавий ва бошқа соҳаларидаги қатор муаммолар ҳал қилинмоқда.

Иқтисодий муносабатларни тубдан ўзгартириш, мулкчиликнинг муқобил шаклларини таркиб топтириш ва мулкка эгалик ҳиссини тарбиялаш, эркин рақобат, тадбиркорлик, ташаббускорлик муҳитини вужудга келтириш халқ фаровонлигини таъминлашнинг асосий шартларидандир.

Мамлакатимизнинг бой табиий ресурслари, фуқарола-римизнинг интеллектуал салоҳияти, энг асосийси, келажакка бўлган умид-ишончи, сиёсий барқарорликнинг мавжудлиги халқ фаровонлигини таъминлаш заминидир.

ХРИСТИАНЛИК — жаҳон динларидан бири. I-асрда Рим империясининг Шарқий провинцияларида шафқатсиз ҳаёт шароитларидан қутқарувчи халоскор-мессия келишига умид боғлаган мазлумларнинг дини сифатида вужудга келди. Ҳозирги даврда бу динга 1,37 млрд. киши эътиқод қилади.

Христианлик IV аср бошларига келиб, Рим империясининг давлат динига айланган ва 325 йилда Аиссея соборида давлат дини сифатида эътироф этилган. Христианликнинг асосий ғояларидан бири — Исо Масиҳнинг самодан ерга тушиб, одамларни дастлабки гуноҳдан халос этиш учун қийноқларга ва ўлимга рози бўлгани, яна тирилиб, осмонга кўтарилиб кетгани ҳақидаги таълимотдир.

Христианлик таълимотига кўра, келажакда Исонинг иккинчи марта қайтиб келиши ва тириклару ўликларни қилган гуноҳлари учун сўроқ қилиши кутилади. Бу дин аҳлига Исонинг ўғитларига, васиятларига амал қилиш, ҳаёт машаққатларига у каби бардош бериш кераклиги, бунинг эвазига эса, улар келажакда, нариги дунёда ажр (мукофот)га эришишлари тўғрисидаги фикр сингдирилади. Христианлик мафкурасининг таркиб топишига Шарқ диний эътиқодлари, яҳудийларнинг мессионизм характеридаги секталари, яҳудий-юнон фалсафаси ҳамда ўша давр стоиклари қарашлари сезиларли таъсир кўрсатган.

Дастлабки христианликда кейинроқ пайдо бўлган учлик (троица), дастлабки гуноҳ, худонинг зуҳр бўлиши, чўқинтириш маросими, нон ва вино тотиш маросими ҳақидаги тасаввурлар ва бошқа ақидалар маълум эмас эди. Христианлик ақидаларининг шаклланиш жараёни бир неча асрларга чўзилди. Унинг Никей ва Константинополь жамоа соборлари ишлаб чиққан қонун-қоидалари кўп марта тўлдирилди ва ўзгартирилди. Соборларга қадар христианларнинг турли минтақавий уюшмалари ўртасида ақидаларни қандай тушуниш масалалари юзасидан қаттиқ мунозаралар бўлиб ўтди. Айрим маросимлар, масалан, иконаларга топиниш каби масалаларнинг талқини билан боғлиқ бўлган кураш, айниқса, чўзилиб кетди.

Христианлик ўз тараққиёти давомида уч йўналиш - православие, католиклик ва протестантизм йўналишларига бўлиниб кетди. Уларнинг ҳар бирининг ичида ҳам бир неча оқимлар, йўналишлар бор.

XIX асрнинг 70-йиллари охирларида Ўрта Осиёга православие билан бир қаторда бошқа йўналишдаги оқимларнинг тарафдорлари ҳам кириб кела бошлади. Улар ордан турли секталарга мансуб христиан диндорлар — баптистлар, адвентистлар, католиклар ва бошқалар пайдо бўлди.

Ҳозирги даврга келиб, Ўзбекистонда христианликнинг уч йирик йўналиши — православие, католиклик ҳамда протестантизмнинг вакиллари эмин-эркин яшамоқда.

ҲОКИМИЯТ ТАҚСИМЛАНИШИ — 1) давлат тузумини ифодалайдиган ҳуқуқий тушунча; 2) давлат бошқарувини демократик асосда ташкил этиш тамойили; 3) жамиятда инсон ҳуқуқлари ва қонун устуворлигини таъминлашнинг муҳим шарти.

Бу тамойилга амал қилиш демократик ҳуқуқий давлатга хос хусусиятдир. У ҳуқуқий давлатни барпо этиш, қонун устуворлиги ва ҳукмронлигини амалга оширишга имкон яратади ҳамда ҳокимиятнинг суиистеъмол қилинишига қонуний тўсиқ қўяди. Мазкур тамойил мансабдор шахсларни ғайриқонуний хатти-ҳаракатлардан тияди, давлат идоралари фаолиятини уйғунлаштиришга хизмат қилади.

XVII асрда инглиз файласуфи Ж.Локк (1632-1704) ва XVIII асрда француз мутафаккири Ш.Л.Монтескье (1689-1755) бу назарияни асослаб берганлар. Уларнинг фикрича, ҳокимиятнинг қонун чиқариш, ижро этиш, судлов вазибалари бир-биридан мустақил идоралар томонидан амалга оширилади. Ҳокимиятнинг бирон-бир идора ёки якка шахс қўлида тўпланиши халқ манфаатларига путур етказди, унинг суиистеъмол қилинишига сабаб бўлади. Бу тамойил амалга оширилган мамлакатда улар бир-бирини инкор этмайди, балки бир-бирини тўлдирувчи умумий тизимни ташкил қилади.

Ҳокимият тақсимланиши илғор демократик мамлакатлар ҳаётининг таркибий қисмига айланган.

Мамлакатимиз мустақилликка эришганидан кейин бу тамойил учун кенг имконият очилди. Республикамиз Кон-

ституциясининг 11-моддасига биноан Ҳокимиятлар тақсимланиши тамойили амалга оширилади. Қонун чиқариш функциясини Олий Мажлис, ижро функциясини — Вазирлар Маҳкамаси, суд функциясини Конституциявий суд, Олий суд ва Олий ҳўжалик суди бажаради.

ЦИВИЛИЗАЦИЯ (лот. *civilis* — фуқаровий, ижтимоий) — серқирра ва мураккаб мазмунга эга бўлган ижтимоий-фалсафий тушунча. Бу тушунчани шотланд тарихчиси ва файласуфи А.Фергюссон (1723-1816) жаҳон тарихий жараёнининг маълум бир босқичини ифодалаш учун, XVIII асрда яшаган француз маърифатпарварлари эса ақл-идрок ва адолатга асосланган жамият деган маънода ишлатган эдилар. Ундан кейин ҳам цивилизация тушунчасига турлича мазмун бериш давом этди. Айримлар уни маданиятнинг, баъзан фақат моддий маданиятнинг синоними сифатида ишлатган бўлсалар, немис файласуфи О.Шпенглер, аксинча, уни маданиятнинг антиподи маъносига, яъни маданиятнинг ҳалок бўлиш жараёнини характерлаш учун, инглиз социологи ва тарихчиси А.Тойнби эса, ўзига хос ва нисбатан ёпиқ бўлган жамиятларни ифодалаш учун ишлатган.

Цивилизация тушунчасини белгилашда турлича ёндашув ҳозирги вақтда ҳам сақланиб қолмоқда. Бу тушунча ҳозирда: 1) умуман кишилик жамияти ривожланишининг маълум бир босқичини (неолит даври, антик давр ёки ҳозирги замон цивилизацияси); 2) маълум бир тарихий даврдаги ишлаб чиқариш босқичини; 3) географик жиҳатдан фарқланувчи (Европа ёки Осиё цивилизацияси); 4) диний мансублигига кўра фарқланувчи (христиан ёки ислом цивилизацияси); 5) келиб чиқиши ва планетар мансублигига кўра фарқланувчи (Ер цивилизацияси, Ердан ташқаридаги цивилизациялар); 6) этник асосга кўра фарқланувчи ижтимоий-маданий (қадимги Миср ёки Бобил цивилизацияси) бирликларни ифодалаш учун қўлланилмоқда.

Цивилизация тарих ёки жамиятнинг сифат жиҳатидан ўзига хослигини, у ёки бу минтақа ёки мамлакат доирасида амал қиладиган, ишлаб чиқариш кучлари, инсон фаолияти, маданияти томонидан белгиланадиган умумий ижтимоий қонуниятларни ифодалайди. Буларнинг барчаси цивилизацияни яхлит бирлик сифатида мавжуд бўлиши учун имконият яратади. Бу хусусиятларнинг йўқолиши цивили-

лизациянинг ҳалокатини англатади. Цивилизацияни ҳудудий жиҳатдан шаклларга ажратганда умумбашарий (глобал), минтақавий (регионал) ва маҳаллий (зонал) тарзда намоён бўлиши эътироф этилади.

Истиқлол йўлидан бораётган Ўзбекистон умумбашарий цивилизациянинг таркибий қисмига, жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли аъзосига айланди. Мамлакатимизда бугунги дунё цивилизациясининг илғор мамлакатларига хос демократик тамойиллар, умуминсоний қадриятлар устуворлиги қоидаларига амал қилинмоқда. Шу билан бирга мустақиллик минтақамиз цивилизацияси учун янги имкониятлар очди. Тарихи уч минг йилдан ортадиган цивилизациямиз қадриятлари, миллий давлатчилик анъаналари қайта тикланди.

ШОВИНИЗМ — миллатчиликнинг ўзига хос шакли, бошқа миллатларни менсимаслик ва ўз миллатининг уларга нисбатан устунлигини асослашга қаратилган ғоявий-назарий қарашлар тизими ва амалиёти.

Бундай қарашларнинг тарихи узоқ бўлса-да, илмий тushунча сифатида шовинизм атамаси француз ёзувчилари ака-ука И. ва Т. Коньярларнинг «Уч рангли кокарда» номи комедиясининг қаҳрамонларидан бири, ўзининг агрессив миллатчилиги билан ажралиб турадиган Никола Шовен номи билан боғлиқ ҳолда, XIX асрнинг биринчи ярмида пайдо бўлди.

Наполеоннинг босқинчилик урушлари қатнашчиси бўлган, “буюк Франция”ни яратгани учун императорга сажда қилиш руҳида тарбияланган, ўта миллатчи бўлган реал шахс ушбу бадий образнинг прототипи ҳисобланади. Буюк давлатчилик шовинизмнинг бир шакли бўлса, унинг энг ашаддий кўриниши инсониятга нафрат мафкураси ва сиёсати билан суғорилган фашизмдир.

Моҳиятан шовинизм миллатчиликнинг ўзига хос шакли бўлиб, бошқа миллатларнинг жаҳон тарихида тутган ўрни, бугунги кундаги мавқеи, маънавий-маданий ҳаётининг ўзига хос томонларини менсимасликка интилишида яққол кўринади. Шовинизм кўп сонли халқларнинг кўп миллатли давлат доирасида, шунингдек, уни ўраб турган жуғрофий-сиёсий маконда ўзининг мутлақ ҳукмронлигини ўрнатишга уринишида ҳам намоён бўлиши мумкин.

Бугунги кунда шовинизм ғоялари билан қуролланган, турли мафкуравий воситалар орқали ўз таъсир доирасини кенгайтиришга интилаётган сиёсий куч ва ҳаракатларнинг асл мақсади ёшларимизнинг қалби ва онгини эгаллашдан иборат.

Шу сабабдан, ёшларда шовинизм ва миллатчилик ғояларига қарши миллатпарварлик, маърифатпарварлик, ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик ғояларига содиқликни тарбиялаш ниҳоятда муҳим.

ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМ (лот. *existentia* — мавжудлик) — XX асрнинг биринчи чорагида маънавий ҳаётнинг эҳтиёжларига жавоб сифатида юзага келган фалсафий таълимот. Экзистенциализм Биринчи жаҳон урушидан кейин содир бўлган, бир томондан, тушкунлик ва парокандалик, иккинчи томондан, илмий-техник юксалиш ва технологик тараққиёт натижаларининг фалсафий ҳосиласи тарзида шаклланган. Унинг таълимотида дунёвий (Сартр, А. Камю, Хайдеггер, Мерло-Понти, С. Бовуар) ва диний (Л. Шестов, Марсель, К. Ясперс, М. Бубер) йўналишларнинг мавжудлиги унинг ғоявий зиддиятли эканлигидан далолат беради. Бу фалсафани маърифатчилик даври рационализмига, “мутлоқ ғоя”, объектив “Мен” ва умуман тафаккурнинг буюк кучига ишонишга асосланган немис классик фалсафасига, XIX аср охири — XX аср бошларида кенг тарқалган рационалистик — позитивистик фалсафага қарши реакция сифатида ҳам қабул қилиш мумкин.

Экзистенциализм таълимоти бўйича, шахсдан ташқаридаги борлиқ фалсафа объекти эмас. Чунки, инсон уни бевосита идрок эта олмайди. Инсон, унинг борлиги, маънавий ҳаёти ва муаммолари энг асосий фалсафий объект деб қаралиши экзистенциализмни прогрессив таълимотлар қаторига қўшади. Айниқса, экзистенциализмнинг инсон эркинлиги ҳақидаги ғояси диққатга сазовордир. Фарб фалсафасида у «эркинлик фалсафаси» деб ҳам юритилади. Унга кўра, инсон ўз ҳаётини ўзи эркин амалга ошириши лозим. Инсон олдида турган улкан имкониятлардан қайси бирини танлаш унинг ўзига боғлиқ.

Экзистенциализм ҳаёт фалсафаси сифатида ҳозирги илғор мамлакатларда инсон ҳуқуқлари масалаларини ечишда ҳам ўз ўрнига эга. Унинг турли оқим ва йўналишларига

мансуб олим ва мутахассислар инсон билан боғлиқ масалаларнинг хилма-хил томонларини тадқиқ қилишда давом этмоқдалар, турли экзистенциалистик назария ва қарашларни ўртага ташламоқдалар.

ЭКСТРЕМИЗМ (лот. *extremus* — ўта) — ижтимоий-сиёсий характердаги муаммоларни ҳал этишда ўта кескин чора-тадбирлар, фикр-қарашларни ёқловчи назария ва амалиёт.

Экстремизм мазмунига кўра — диний ва дунёвий, намоён бўлишига кўра — ҳудудий, минтақавий, халқаро шаклларга бўлинади. Экстремистик қарашлар жуда чуқур илдизларга эга бўлиб, ҳеч қачон чегара билмаган, дин, миллат, ҳудудни тан олмаган. Дунёвий экстремизмнинг сиёсий, иқтисодий, мафкуравий кўринишлари мавжуд бўлгани ҳолда, диний экстремизм барча динлар доирасида ривожланган. Диний экстремистик руҳдаги қарашларни католиклар, протестантлар, православлар орасида ҳам учратиш мумкин.

Диний экстремизм ислом оламида ҳам кенг тарқалган. Диний экстремистлар қаерда фаолият кўрсатмасин, асосий мақсади диний давлатни барпо қилиш бўлиб, бу мақсадга ўзаро низолар, ихтилофлар, қуролли тўқнашувлар орқали, яъни қон тўкиш ва зўрлик билан эришишни кўзлайдилар.

Бу эса, мустақилликка ҳам, жамият тараққиётига ҳам катта ғов бўлади. Экстремистик гуруҳларнинг ягона мақсади ҳокимиятни қўлга олиш бўлиб, бу йўлда улар энг жирканч усуллардан фойдаланадилар.

ЭРКИНЛИК — кишилар фаолияти билан табиат ва жамиятнинг объектив қонуниятлари ўртасидаги ўзаро муносабатни улар ўрганиши асосида фаолият олиб бориш ва ҳаёт кечириш зарурлигини ифодаловчи тушунча.

Экзистенциализм вакилларининг фикрига кўра, эркинлик инсоннинг ҳаётдаги масъулияти, ҳамма қилган ишлари учун жавобгар бўлишидир. Теварак-атрофда қилинаётган ҳамма ишлар учун айбни сезиш — бу эркин инсонга хос ҳиссиёт.

“Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси”нинг биринчи моддасида: “ҳамма одамлар ўз қадр-қиммати ҳамда ҳуқуқлари бўйича эркин ва тенг бўлиб туғилдилар...”, 18-

моддасида эса:” ҳар бир инсон фикр, виждон ва дин эркинлиги ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ ўз дини ёки эътиқодини ўзгартириш эркинлигини ва таълим олиш, тоат-ибодат қилиш ҳамда диний расм-русум ва маросимларни оммавий ёки хусусий тартибда адо этиш, ўз дини ёки эътиқодига яққа ўзи, шунингдек бошқалар билан бирга амал қилиш эркинлигини ўз ичига олади”, — деб таъкидланади.

Ўзбекистон Республикасида барча фуқароларнинг бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эгаллиги Конституция билан кафолатланади. «Эътиқод эркинлиги» инсоннинг бирор-бир динга эътиқод қилишида ўз ихтиёри билан иш тутишини ифодалайди. У инсоннинг шахсий ҳуқуқ ва эркинликлари ичида марказий ўринда турувчи қадриятлардан бири ҳисобланади. Эътиқод эркинлиги сиёсий, ахлоқий, илмий, диний ва шу каби хилма-хил турларга бўлинади. Инсон ўз ҳаётида шу турлардан бирига алоҳида ихлос қўйиши, шу турни ўз турмуш тарзи, хатти-ҳаракатлари, орзу-мақсадлари, интилишларини белгиловчи тамойил сифатида қабул қилиши мумкин.

“Виждон эркинлиги” эса, муайян кишининг бирор динга, ғояга эътиқод қилиши ёки умуман эътиқод қилмаслигини англатади. У дунёвий ёки диний билимлар тарафдори бўлиши мумкин. Кимнинг нимага эътиқод қилиши ўзининг ихтиёрида. Бироқ, бу тамойил жамиятдаги бошқа умуминсоний талабларни ва фуқаролик бурчларини тан олмаслик, турли ақидаларни мутлақлаштириш, бошқалар учун қадрият бўлган нарсаларни менсимасликни билдирмайди.

Миллий истиқлол мафкураси шахс эркинлиги ғоясига таянади. Ўз ҳақ-ҳуқуқини танийдиган, айна пайтда ўз манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғунлаштирадиган инсонгина миллий ғоямиз тамойилларини тўғри баҳолай олади. Эркинлаштириш жараёнида инсон ҳақ-ҳуқуқини таъминлаш, гуманизм ва умуминсоний қадриятларга риоя этиб яшаш жамият ҳаётининг асосий мезонига айланиб боради.

ЭЪТИҚОД (араб. — ишонмоқ, имон, амин бўлмоқ) — инсон фаолияти учун маънавий асос, йўл-йўриқ ва мўлжал бўлиб хизмат қилувчи, ақл, ҳис ва ирода воситасида анланган билимлар, ғоя ва тасаввурлар ифодаси бўлган тушунча.

Эътиқод инсоннинг вояга етиши жараёнида шаклланади. Билимларнинг ўзлаштирилиши ва тўпланиб бориши ўзидан кишининг ижодий, аниқ мақсадни кўзловчи фаолиятига олиб келавермайди. Инсон бирор ишни бошлашдан аввал аниқ мақсадни белгилаб олади. Бу эса эҳтиёжлар, манфаатлар ва тажриба билан боғлиқ ҳолда кечиб, ўзлаштирилган билимларнинг амалда қўлланиш имкониётлари ҳам баҳоланади. Шу тарзда инсоннинг тўпланган билимлари, эҳтиёжи ва манфаатлари, ҳаётий тажрибаси асосида ҳаракат қилиш заруриятини англаши жараёнида муайян эътиқод шаклланади. У инсон фаолиятининг изчил, мазмунли, мантиқий, мақсадли бўлишига олиб келади.

Ижтимоий жиҳатдан эътиқод инсоннинг фаолиятга бўлган муносабатини (алоқадорлик ҳолатини) ҳам ифодалайди. Билим ва ғоялар инсоннинг ҳам ақли, ҳам қалби билан ўзлаштириб олинганидагина эътиқодга айланади. Инсон маънавиятининг шаклланиши давомида барча билимлар ҳам тўлиқ қабул қилинавермайди, ўзлаштирилавермайди, балки ҳар бир шахс ўзига хос қарашлар, ғоялар, ҳис-туйғуларга эга бўлади. У янги билимларни қайта баҳолайди, уларни такрор батакрор танқидий ўзлаштиради ва англайди. Бу жараёнда кишиларнинг манфаатдорлиги даражаси, уларнинг эҳтиёж ва қизиқишлари ҳам муҳим рол ўйнайди.

Дунёни англаш жиҳатдан эътиқод онгнинг зарур элементи ҳамда инсон фаолиятининг муҳим ҳолати ҳамдир. У кишиларнинг турли ҳодиса ва жараёнларга, ғоя ва мақсадларга, ҳиссиёт ва туйғуларга бўлган қатъий ишончига таянади. Ҳар бир инсон ўз эътиқодига эга бўла олади. Бунда унинг билим даражаси, турмуш тарзи ва яшаш шароити, дунёқараши ва ижтимоий мавқеининг ҳам улкан таъсири бор.

Ҳаёт ҳодисаларига иккиланиб муносабатда бўлиш, журъатсизлик, эътиборсизлик ва бепарқлик киши эътиқодининг бўшлиғи ёки ҳатто эътиқодсизлигидан далолат беради. Бундай кишилар кўпинча бошқаларга эргашиб ёки тақлид қилиб яшайдилар. Уларда аниқ қадрият мезонлари ва мақсад бўлмайди. Шароитга қараб гоҳ у, гоҳ бу томонга оғадилар. Уларнинг фаолиятида мантиқ ва изчиллик етишмайди. Эътиқодий бўшлиқ иллати тараққиёт йўлига ғов бўлиши муқаррар. Шунинг учун, кишиларда ижтимоий қадриятларга, буюк келажакка, тараққиётга бўлган ишонч-

ни, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишга бўлган эътиқодни шакллантириш долзарб вазифа бўлиб қолмоқда.

Агар эътиқод экстремистик, ирқий, шовинистик, тор сиёсий ва иқтисодий манфаатлар билан чекланган бўлса, бундай ҳолда у бузғунчиликка, беқарорликка хизмат қилиши, тараққиётга тўсиқ бўлиши муқаррар. Тараққиётга, ҳурликка етакловчи ишонч ва эътиқод билан бузғунчи, алдамчи, адаштирувчи, ёлғон “эътиқод”ни фарқлаш жуда муҳим. Миллий истиқлол ғояси мустақил Ўзбекистон фуқароларининг умумий манфаат ва қадриятларини ифодалайди ҳамда шаклланаётган соғлом ва баркамол авлод эътиқодининг мазмун-моҳиятини белгилайди.

ЮРТ ТИНЧЛИГИ — миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан бири, мамлакат барқарор тараққиётининг асосий шarti. Тинчлик — инсоннинг ҳаётий эҳтиёжи, эмин-эркин яшаши ва камол топишининг энг зарур омилidir.

Ўзбек халқи тинчликни ўз орзу-интилишлари, мақсад — муддаолари рўёбга чиқишининг шarti деб билади. Шунинг учун ҳам доимо Яратгандан тинчлик ва омонлик тилайди. Ислоҳ Каримов тинчликнинг ҳозирги ва келажак ҳаётимиз учун аҳамиятини қуйидагича таърифлайди: “Биз - Шарқ фарзандларимиз. Шарқ мамлакатларининг қаерига борманг, одамлар бир-бири билан учрашганда, авваламбор, “Ассалому алайкум” дейишади. Ушбу калом арабчадан олинган бўлиб, “Сизга тинчлик ёр бўлсин” деган маънони англатади. “Салом”, яъни “тинчлик” сўзи Куръони Каримда 40 марта учрайди. Бу муқаддас китобнинг оятларидан бирида шундай дейилади: “Меҳрибон Парвардигор томонидан одамларга олқиш маъносида “тинчлик” сўзи айтилуру”.

Инсоният тарихига назар ташласак, бир-бирига қарама-қарши бўлган тинчлик ва уруш ғоялари ўзаро курашиб келганини кўраимиз. Ер юзида яшовчи кишилардан “Сен она Ватанингни хонавайрон қиладиган, авлодларинг ҳаётига зомин бўладиган, чексиз ғам-андуҳ келтирадиган урушни хоҳлайсанми”, деб сўралса, ҳар бир соғлом фикрли инсон, миллати, дини, ирқи, иқтисодий аҳволи, сиёсий мавқеи, ёши, жинсидан қатъий назар. “Йўқ” деб жавоб бериши аниқ. Бироқ, инсоният тарихида, кейинги беш

минг йилда тахминан 15 мингдан ортиқроқ катта-кичик урушлар бўлган экан. Ҳолбуки, башарият фақат тинчлик ва осойишталик барқарор бўлган тақдирлагина ўз олий мақсадларига эришади, моддий ва маънавий юксакликка кўтарилади.

Юрт тинчилиги энг азиз неъмат эканига бутун жаҳон амин бўлмоқда. 2001 йил 11 сентябрда АҚШда рўй берган террорчилик ҳаракати бу борада жаҳонда кўплаб муаммолар борлигини яна бир бор кўрсатди.

Мамлакатимиз мустақилликка эришган дастлабки кунларлавоқ юрт тинчилигини сақлаш давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланди. Ўзбекистон дунёда биринчи бўлиб Марказий Осиёни ядро қуролидан холи майдонга айлантириш, халқаро террорчиликка қарши кураш марказини тузиш ва бошиқа тинчликсевар таклифлар билан чиқди. Чунки, ислоҳотларнинг натижалари айнан шу гоёни амалга оширишга бевосита боғлиқ эди. Шунинг учун ҳам, миллий истиқлол мафкурасида юрт тинчилигини таъминлайдиган шарт-шароитларни яратиш масаласига алоҳида эътибор берилган.

Юрт тинчилиги — Ватан озодлиги ва мустақиллиги билан чамбарчас боғлиқдир. Бировга қарам бўлган халқ ҳеч қачон эркин ва фаровон яшай олмайди. Шунинг учун ҳам, мустақиллик ва тинчликни асрашимиз, мамлакатимизни тажовузкор кучлардан ҳимоя қилишга доимо тайёр туришимиз лозим. Юксак маънавият, маданият, миллатнинг гоёвий ва мафкуравий етуклиги — юрт тинчилигини сақлашнинг муҳим шартидир. Халқимиз учун азал-азалдан муқаддас бўлган бу гоё жамиятдаги турлича фикр ва қарашга эга бўлган барча куч ва ҳаракатларни бирлаштиришга, шу орқали миллий ҳамжиҳатликни мустаҳкамлашга хизмат қилади. Президентимиз: “Бизнинг кейинги йилларда эришган энг катта ютуғимиз — бу умумий хонадонимизда қарор топган тинчлик ва барқарорлик, миллатлараро ва фуқаролараро тотувликдир. Одамларимиз тафаккурида бу қадриятнинг беқиёс аҳамиятини англаб етиш туйғуси тобора юксалиб бормоқда”, деб бежиз таъкидламаган.

Мамлакатимиздаги ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик юрт тинчилигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда. Бу эса, мамлакатимиздаги ички барқарор вазият, хорижий мамлакатлар билан тенг ҳуқуқли ҳамкорлик, ҳаётнинг барча со-

ҳаларини эркинлаштириш, давлат ва жамият бошқарувини демократиялаштириш, сиёсий партиялар манфаатидаги умумийликдан иборат бўлиб, давлатнинг бош ислохотчилик вазифасини изчил бажариши учун имконият яратмоқда.

ҚАДРИЯТЛАР — нарса ва воқеалар, жамият, моддий ва маънавий бойликларнинг аҳамиятини ифодалаш учун қўлланиладиган тушунча. Қадриятларни Фарбда «Аксиология» фани ўрганади. Бу атама илмий билимлар соҳасига ўтган асрнинг иккинчи ярмида немис аксиологи Э.Гартман ва француз олими П. Лапи томонидан киритилган. Аксиологияни қадриятлар тўғрисидаги фан ёки тўғридан-тўғри «қадриятшунослик» деб аташ ҳам мумкин. Ҳар бир фанга ўз номини берган асосий тушунчалар бўлгани каби «қадрият» тушунчаси ҳам «қадриятшунослик» атамаси учун шундай асос бўла олади. Фарбда бу атама юнонча «ахю» (қадрият) ва «logos» (фан, таълимот) тушунчаларидан ташкил топган.

Қадриятлар ахлоқий қоида ва меъёрлар, идеаллар ва мақсадлардаги баҳолаш мезони ва усулларини ҳам ўзида акс эттиради. Улар ҳалоллик, поклик, ўзаро ёрдам, адолатлилик, ҳақиқатгўйлик, эзгулик, тинчлик, шахс эркинлиги, меҳр-муҳаббат, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик каби фазилатлар, бурч, виждон, ор-номус, масъулият каби ахлоқий тушунчалар шаклида намоён бўлади. Қадрият ўз табиатига кўра, ижтимоий-тарихий характерга эга. Ижтимоий тараққиёт жараёнида у ўзгаради ва такомиллашди. Шунинг учун қадрият тўғрисидаги таълимотлар ҳам такомиллашиб, ривожланиб боради.

Қадриятларнинг хилма-хил шакллари бор: моддий ва маънавий, миллий, минтақавий, умумбашарий, жамият ҳаётининг соҳалари бўйича иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маданий; ижтимоий онг шаклларига мос келадиган ахлоқий, диний, ҳуқуқий, ва бошқалар.

Ҳозирги замонда илғор давлатлар ҳаётининг демократик тамойиллари ҳам инсон қадрини нечоғли юксакликка кўтариши билан баҳоланади. Мамлакатимиздаги туб ўзгаришлар, ислохотларнинг моҳияти ҳам ана шу тамойилдан келиб чиқади. Бу тамойилни амалга оширишда миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлигига асосланган янги

дунёқараш, соғлом тафаккурнинг шаклланиши катта аҳамият касб этади.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг қадриятларга эътибор кучайди. Мамлакатимизда умуминсоний қадриятларнинг устуворлиги эътироф этилди, миллий қадриятлар ҳамда шахс манфаатларини умумбашарий талабларга мослаштириш ва уйғунлаштириш асосий вазифага айланди.

ҚУРЪОН (араб. — ўқимоқ, қироат қилмоқ) — ислом динининг муқаддас китоби. Аллоҳ томонидан пайғамбарларга туширилган “Забур”, “Таврот”, “Инжил” каби самовий китоблардан бири. У Муҳаммад алайҳиссаломга 23 йил, яъни 13 йил мобайнида Маккада ва 10 йил давомида Мадинада нозил қилинган. Энг биринчи тушган оят «Яратган Парвардигоринг номи билан ўқи», оятидир. «Оят» сўзи арабчадан таржима қилинганда гап, жумла «сура» эса «ҳисса», «ҳикоя» деган маънони англатади. Ҳар бир оят ёки суранинг тушиш сабаби бор.

Қуръон турли ҳолатларда, турли сабаблар билан нозил қилинган. Пайғамбар алайҳиссалом ҳаётлик даврларида Қуръон китоб ҳолига келтирилмаган. У турли қоғоз бўлаклари ва дарахт пўстлоқларига ёзилган ҳолда мавжуд эди. Асосий қисми қорилар томонидан ёд олиниб, оғзаки ўқиб юрилар эди. Пайғамбар вафотидан сўнг, унинг йўқолиб кетиш хавфи туғилди. Халифаларнинг учинчиси бўлмиш Усмоннинг халифалик даврида кийик терисига ўйиб ёзилиб, китоб ҳолига келтирилган. У 114 сура ва 6274 оятдан иборат бўлиб, ҳар бир суранинг ўз номи бор. Сураларнинг энг каттаси 286 оятли “Бақара”, (“Сигир”) сураси бўлиб, энг кичиги эса 3 оятли “ал-Кавсар”, (“Жаннат булоғи”) сурасидир. Ҳар бир суранинг аввалига “Бисмиллаҳир роҳманир роҳим” — “Раҳмли ва меҳрибон Аллоҳ номи билан” калимаси битилган. Фақат 9-суранинг, яъни “Тавба” сурасининг олдида бу сўзлар битилмаган.

Қуръон оятларида баён этилган кўпгина хулосалар бугун ҳам муҳим аҳамиятга эга. Улар инсонларни ўзаро тинчлик-ҳамжиҳатликда яшашга, адолатпарвар, ҳақиқатгўй бўлишга чақиради. Барча одамлар миллати, ирқи ва насабидан қатъий назар Аллоҳ олдида тенг эканликларини таъкидлаб, бир-бирларини камситиш, бир-бирларига зулм қилишдан қайтаради.

ҒОЯ — инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимоий характерга эга бўлган, руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга чорлайдиган, мақсад-мудлао сари етаклайдиган кучли, теран фикр.

Инсон онгининг маҳсули сифатида ғоялар тушунча ва фикрлар ёрдамида ифода этилади. Аммо, ҳар қандай фикр ва қараш ҳам ғоя бўла олмайди. Ғоялар, гарчи тафаккурда пайдо бўлса-да, инсон ва жамият руҳиятига, ҳатто ғайри шуурий қатламларга ҳам сингиб боради. Ғоя шундай қувватга эгаки, у одамнинг ички дунёсигача кириб бориб, уни ҳаракатга келтирувчи, мақсад сари етакловчи руҳий-ақлий кучга айланади.

Турли диний ақидалар, фалсафий таълимотлар, илмий қарашлар, бадий асарларнинг негизида муайян ғоялар ётади. Ижтимоий-сиёсий ҳаракатларнинг мақсадлари ҳам ғояларда акс этади. Ғоя комил инсонларнинг иймон-эътиқоди, дунёқараши ўзагини, ҳаёт мазмунини ташкил этади. Улар эзгу ғоя деб яшайдилар, бу йўлда ҳатто жон фидо қиладилар. Тарихда ўз жасорати, мардлиги ва қаҳрамонлиги билан ном қолдирган буюк инсонлар, албатта, юксак ғоя соҳиблари бўлганлар. Ғоялар жуда қадимий тарихга эга. Маълум маънода инсоният тарихини ғоялар тарихи сифатида талқин қилиш мумкин.

Ғояларнинг турлари кўп. Фақат юксак жозиба кучига эга бўлган, ҳақиқатга яқин ғояларгина жамиятда кенг тарқалади.

ҒОЯВИЙ БЎШЛИҚ — муайян шароитда жамият, ундаги тоифа ва қатламларнинг онгида содир бўладиган ғоясизлик, мафкуравий вакуум ҳолати. Муайян ақидалар, фикр ва ғоялар замон танқидига учраганда ёки янги пайдо бўлган ижтимоий-сиёсий кучлар томонидан инкор этилганда, давр талабига жавоб берадиган ғоя ва мафкура тўла шаклланиб улгурмаган ҳолларда жамиятда ғоявий бўшлиқ вужудга келади.

Ғоявий бўшлиқнинг юзага келиши чуқур ижтимоий-сиёсий, маънавий-психологик муаммо ва жараёнлар билан боғлиқ. Одатда, янги ғоялар турлича таъсир кучига эга бўлади. Айрим гуруҳлар уларни жуда тез қабул қиладди, баъзи тоифаларнинг аввалги мафкуравий ақидалардан юз ўгириши ва янги ғояларни қабул қилиши эса, қийин кечади.

Ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишининг яна бир манбаи — жамиятда бу соҳадаги тарбиянинг етарли эмаслиги, мафкуравий жараёнларнинг ўз ҳолига ташлаб қўйилганлиги бўлиши ҳам мумкин. Агар давлат ёки миллат, ижтимоий гуруҳ ёхуд қатлам ўз манфаатларини, мақсад-муддаоларини аниқ-равшан ифода этадиган ўз ғояларини кишилар, айниқса, ёш авлод онгига мунтазам сингдирмаса, ғоявий бўшлиқ пайдо бўлади, ишонч-эътиқод сусаяди, мафкуравий таҳдидлар кучаяди. Ғояси йўқ, эътиқоди бўш одамлар эса, таъсирга тез берилувчан бўлади, ўз йўлини йўқотиб қўяди.

Ғоявий бўшлиқ, имонсизлик, манқуртлик жамият учун жиддий хавф солади. Агар ғоявий бўшлиқ пайдо бўлса, сўзсиз унинг ўрнини шу халқнинг табиатига бегона турли хил мафкуравий тазйиқлар эгаллаб олиши ва ўз таъсири-ни ўтказиши муқаррар. Шунинг учун ўз келажагини ўйлаган ҳар бир давлат ва жамият ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймаслик, эскирган ақидалар ва бегона қарашларни инкор этиш билан бирга, илғор фикрлар, улуғвор мақсад ва эзгу орзуларни одамлар онги ва қалбига сингдиришга ҳаракат қилади.

Миллий истиқлол мафкураси ғоявий бўшлиққа йўл қўймайди, маънавий ҳаётни бутун халқ ва ҳар бир фуқаронинг манфаатига мос келадиган юксак ва жозибали ғоялар билан бойитади. Бу ўз навбатида, фуқароларда эртанги кунга ишонч ва келажакка умид ҳиссини мустаҳкамлайди.

ҒОЯВИЙ ЗАИФЛИК — жамият, давлат ёки халқнинг мафкуравий масалаларда уюшмагани, маънавиятга етарли эътибор бермагани, тарбия соҳасида ўзбўларчиликка йўл қўйилгани натижасида содир бўладиган ғоявий ожизлик ҳолати.

Ғоявий заифлик халқ оммасининг туб манфаатларини ва кўнглидаги орзу-интилишларини ифода этадиган, уни тараққиёт сари, улкан мақсадлар йўлида жипслаштириладиган ҳаққоний ва жозибали ғоянинг, мафкуранинг йўқлиги, ишлаб чиқилмаганлиги натижасида ҳосил бўлади. У кўп ҳолларда маънавий беқарорлик ва парокандаликка олиб келади.

“Ғоявий заифлик ва мафкуравий беқарорлик, миллатнинг бирдамлиги, давлатнинг қудратига путур етказиши, унинг тараққиётини орқага суриб юборади. Масалан,

Чингизхон босқини, Чор истилоси даврларида айрим ҳукмдорларнинг халқни бирлаштириб, курашга сафарбар этмагани ўлкамизнинг қарамлик чангалига тушиб қолишига сабаб бўлди”.

Ўзбекистон халқининг миллий истиқлол мафқураси ҳаётбахш ва адолатли ғояларни ўз ичига олади, тушунтириш ва ишонтириш, таълим-тарбия ва маърифат йўли билан, фикрлар ранг-баранглигини сақлаб қолган ҳолда, юксак маънавият ва мафқуравий қатъиятни ғоявий заифликка қарши қўяди.

ҒОЯВИЙ ЗИДДИЯТ — турли манфаат, мақсад ва интилишларни ифодаловчи ғоялар ва уларга таянадиган куч ва ҳаракатлар ўртасидаги қарама-қарши муносабатни ифодаловчи тушунча. Бундай зиддиятнинг замирида талаб-эҳтиёжлар, мақсад-муддаолар, уларни қондириш усуллари, йўллари ва воситаларининг ҳар хиллиги ётади.

Озодлик, мустақиллик ва адолат ғоялари билан босқинчилик, тажовузкорлик ва мустабидлик ғоялари ўртасидаги кураш бунинг ёрқин мисолидир. Инсон ва жамият бор экан, эзгу ғояларнинг қарама-қаршиси бўлган зулм ва зўравонлик, қабоҳат ва жаҳолат янги-янги шаклларда намён бўлишга уринади. Лекин улар одамзотнинг адолат, тинчлик ва биродарлик, тараққиёт ва фаровонлик ғояларига таяниб, олий мақсадлар сари интилишини асло тўхтата олмайди.

Ғоявий зиддият ва курашлар тарихини ўрганиш шундан далолат берадики, неча минг йиллар давомида эзгу ва тараққийпарвар ғояларга қарши қурол, куч, макр-ҳийла ишлатиб келинди. Қарам халқларга қуллик психологияси сингдирилди. Босқинчиларнинг динлари, қадриятлари зўрлаб ўтказилди. Эрк ва мустақиллик, адолат ва ҳаққоният ғоялари шафқатсиз равишда бўғиб қўйилди.

Инсоният ўзлигини англай бошлаган ҳозирги замондагина ғоявий зиддиятларни демократия ва плюрализм тамойили асосида ҳал қилиш имкониятлари очила бошлади. Шунинг учун ҳам Президент Ислон Каримов томонидан юксак мафқуравий маданиятни мужассам этган ғояга қарши ғоя, фикрга қарши фикр, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш ҳақидаги тамойил майдонга ташланди.

ҒОЯВИЙ МУТААССИБЛИК — тўғри деб ҳисоблаган муайян фикр, ғоя, ақида ва йўлдан бошқа ҳамма нарсани нотўғри, ёлғон деб билишга, кўр-кўрона инкор этишга асосланган қарашлар ва амалиёт. Турли йўналиш ва эътиқоддаги кишиларга хос бўлса-да, улардаги умумийлик ўзга ғоя ва эътиқодни ёлғон ҳисоблашда, ўз қарашларини мутлақлаштиришда, унга қўшилмайдиганларга қарши фаолият олиб бориш, уларни йўқ қилишга қаратилган ҳаракатларда яққол кўринади. Ўрта асрлардаги инквизиция, баъзи ғарб мамлакатларидаги неофашизм ғоялари тарафдорлари ҳаракатлари ғоявий мутаассибликка мисол бўла олади.

Собиқ Иттифокдаги ҳукмрон мафкура ҳам ана шундай жиҳатларга эга эди. Унинг фатвоси билан ўзгача фикрлаган кишилар, масалан, жадидлар, маданият ва адабиёт намояндалари қатағон қилинган, ҳатто фаннинг бутун бир соҳалари ривожлана олмаган эди. Генетика, кибернетика, социология, политология, идеология ва шу каби соҳаларга, бу фанлар билан боғлиқ мавзуларни тадқиқ этишга изн берилмагани фикримизга далил бўла олади.

Ғоявий мутаассиблик мусулмонлар орасида ҳам бор. Баъзи мутаассиблар динни худди Пайғамбар алайҳиссалом даврларидаги каби ҳолатга келтириш керак, десалар, баъзилари ўрта асрлардаги халифаликни барпо қилиш керак, деган нотўғри қарашда маҳкам турадилар. Натижада, ўз ғояларини амалга оширишга қарши чиққанларни йўқ қилишга уринадилар.

Ғоявий мутаассибликка қарши курашнинг энг асосий йўли маърифат, ҳурфикрлик бўлиб, унинг асосида одамларнинг қалбларига эзгулик, ҳамжиҳатлик бағрикенглик, тотувлик тушунчаларини сингдириш ётади.

ҒОЯВИЙ ПАРОКАНДАЛИК — жамият, халқ, ижтимоий қатламларнинг ўз мақсадларини аниқ-равшан белгилаб олмагани, орзу-интилишлари ва манфаатларини ифода этадиган мафкура яратмагани сабабли ижтимоий онгда ва маънавий ҳаётда юзага келадиган ғоявий бошбошдоқлик, беқарорлик.

Ғоявий парокандалик одатда муайян сиёсий тизим ўз ҳаётини тугатган, бир тузумдан бошқасига ўтилаётган, ижтимоий-сиёсий қутбланиш ва зиддиятлар кучайган, жамият турли табақаларга бўлиниб, ҳар бир ижтимоий-сиё-

сий куч ўзининг тор манфаатлари доирасида ўралашиб қолган вазиятларда рўй беради. Бу ҳолат жамиятни янада тарқоқ қилишга, бир-бирига душман тарафларга ажратиб юборишга олиб келади. Мамлакатда ички зиддиятлар кучайган, қатлам, тоифа, миллий-этник бирликлар ўртасидаги қарама-қаршилик зўрайган ҳолларда ҳам ана шундай ҳол рўй беради.

Тарихдан маълумки, ғоявий парокандалик туфайли давлатлар ва халқлар қарамликка, иқтисодий ва мафкуравий исканжага тушиб қоладилар, таназзул ва тушкунликка йўлиқадилар. Жамиятдаги барча қатлам ва гуруҳларни умумий мақсадлар ва туб манфаатлар йўлида бирлаштирадиган ягона, умумхалқ мафкурасигина ғоявий парокандаликка барҳам беради.

ҒОЯВИЙ САВОДСИЗЛИК — мафкуравий жиҳатдан етарли билим, малака, кўникмага эга бўлмаган инсонларга хос бўлган хусусият. Ғоявий саводсизликнинг асосини мустақил фикрга, собит эътиқодга, мустаҳкам ирода ва дунёқарашга эга бўлмаслик ташкил этади. Бундай киши жамиятда ўз ўрнига, ўзининг аниқ ҳаётий позициясига эга бўлмайди. Натижада у турли зарарли ғоялар, ёт, бегона мафкуралар таъсирига жуда осон тушиб қолади.

Сўнгги йилларда айрим ғоявий саводсиз кишиларнинг турли хил мафкуравий тазйиқлар туфайли ёт, бегона ғоялар таъсирига тушиб қолганлиги кузатилди. Жумладан, дин ниқоби остида омма онгини заҳарлашга, жамиятга моддий ва маънавий зарар етказишга ҳаракат қилинмоқда. Бундай пайтда халқни турли мафкуравий хавф, таҳдидлардан ҳимоя қилиш, аҳоли, айниқса, ёшларда мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш, ғоявий саводхонликни ошириш долзарб вазифага айланди.

Президентимиз Ислам Каримов кўп марта таъкидлаганидек, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш давр талаби бўлиб қолди. Инсон узлуксиз равишда руҳий, маърифий озуқа олиб турмаса, унинг маънавий қашшоқланиши табиий. Демак, жамиятнинг тараққий этиши учун халқнинг ғоявий жиҳатдан саводхонлигини ошириш, бу борада муттасил таълим тарбия ишларини олиб бориш зарур.

ҒОЯВИЙ ТУРҒУНЛИК — муайян мафкура тизимидаги такомиллашиш ва янгиланиш жараёнининг тўхтаб, мафкуравий ақидаларнинг реал ҳаёт, амалиётдан узилиб қолиши.

Маълумки, ҳар қандай мафкура муайян ижтимоий қатлам, миллат, давлат, жамиятнинг эҳтиёжлари, манфаатлари, мақсад-муддаолари, орзу-интилишлари ҳамда уларни амалга ошириш тамойилларини ўзида мужассам этадиган тизимдир. Жамият тараққий этар экан, бу тизим ҳам такомиллашиб, янгиланиб бориши лозим. Шундагина у ҳаёт талаблари, ижтимоий тараққиёт қонунларига жавоб бера олади. Акс ҳолда, у янги замон реалликларига мос келмай қолади ва тарих саҳнасидан тушиб кетади. Коммунистик мафкуранинг тақдири бунга мисол бўла олади.

Демак, мафкуранинг ижтимоий ҳаётдан узилиб қолиши жамият тараққиётига тўсиқ бўлади ҳамда ғоявий турғунлик ҳолатини келтириб чиқаради.

ҒОЯВИЙ ҚАРАМЛИК — миллат, жамиятнинг ўз манфаатлари ва мақсадларига мос келмайдиган, унга зид бўлган ғоявий оқимларга боғлиқлиги, ёт ва бегона ғояларга бўйсинишини характерловчи ҳолат. Ғоявий қарамлик ғоясизлик, ғоявий бўшлиқ ёхуд парокандалик оқибатида келиб чиқади. Унинг юзага келишига ташқаридан ўтказиладиган мафкуравий таъсирлар ҳам сабаб бўлади.

Тарихда ғоявий қарамлик асоратига тушган, мустамлакага айлантирилган халқларни ўз маданияти, тили ва динидан узоқлашишга, уларни унутишга олиб келган. Вақт ўтиши билан шу халқнинг илғор вакиллари, фидойи фарзандлари, ҳатто ўз жонини қурбон қилиб бўлса-да, озодлик ва мустақиллик учун курашган, қарамликнинг ҳар қандай кўринишига қарши оммани кўзғатган.

Ҳозирги глобаллашув шароитида ғоявий қарамликка солишнинг турли усуллари қўлланилмоқда, хилма-хил «овоз»лар, оммавий ахборот воситалари, информацион технологиялар ёрдамида мафкуравий тажовузлар уюштирилмоқда. Бундай таҳдид ва таъсирларга фақат кучли ғоя, ўзликни англаш, соғлом мафкурагина қарши тура олади.

Мафкуравий полигонлар ядро полигонларидан хавфлироқ бўлиб бораётган бу вазиятда миллий истиқлол ғояларини ёшлар онги ва қалбига сингдириш ниҳоятда муҳим. Истиқлол ғояси фуқароларни тафаккур қуллигидан қутқаради, Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва фаровон турмушни таъминлашга ёрдам беради, мустаҳкам мафкуравий иммунитет ҳосил қилишга хизмат қилади.

ҒОЯСИЗЛИК — бирор шахс ёки ижтимоий гуруҳнинг онги ва қалбида муайян мақсад сари етакловчи фикрнинг йўқлиги. Ғоясизлик одатда ҳали ўзлигини англаб етмаган, ўз манфаат ва имкониятларини ифода эта олмайдиган, мақсад-муддаолари ва ҳаётий қадриятларини англаб етмаган кишилар ва тоифаларда учрайди.

Ҳаётда юксак ғояси, эзгу орзу-интилишлари бўлмаган одам фақат табиий эҳтиёжлар доираси билан чегараланиб қолади. Ғоясизлик маънавияти тубан, имон-этиқоди суст, мафкураси бузуқ кимсаларни юзага келтиради. Ўз ўтмиши ва насл-насабини билмаслик, тарихий хотирани унутиш ҳам ғоясизликнинг бир кўринишидир. Бундай кимсалар ўз ота-онасига қўл кўтариши ҳам, ўз Ватанини сотиши ҳам мумкин.

Ғоясизлик ижтимоий хатарли ҳодиса бўлиб, шу жамият ва халққа ёт бўлган бегона кучлар бундай одамлардан мафкуравий таъсир ва руҳий тазйиқ орқали ўз ғаразли ниётларига етиш мақсадида фойдаланадилар.

Миллий истиқлол мафкураси ўзининг ҳаётбахш ғоялари, буюк мақсадлари билан ғоясизликнинг ҳар қандай кўринишини инкор этади. У ўз куч-ғайрати, ақл-заковати ва ҳатто ҳаётини юксак ғоялар йўлида бахш этишга тайёр комил инсонларни тарбиялашга хизмат қилади.

ҲУРФИКРЛИЛИК — муайян ақидаларга эътиқод хусусида эркин фикр юритиб, бирон бир ғояни мутлақлаштиришга қарши бўлган, мафкуравий тазйиқларни инкор қилувчи ва ҳақиқатни топишда ақлга асосланувчи ижтимоий тафаккур йўналиши. Ҳурфикрлилик тарихан турли шакллардаги ақидапарастликни танқид қилишда намоён бўлган.

Масалан, антик дунёда коинот ва осмон жисмларининг ўзгармаслиги, Қуёш, Ер, Ой, юлдузларнинг ҳаракатланмаслиги тўғрисидаги ақидалар мустаҳкам ўрин эгаллар эди. Кейинроқ уларга қарши Птоломейнинг Қуёш ва Ойнинг Ер атрофида айланиши тўғрисидаги ғояси пайдо бўлди. Бу ҳолни асос сифатида қабул қилиш натижасида турли ихтиро ва кашфиётларга интилиш кучайиб, астрономик кузатишлар кўпайди. Улуғбек астрономияси ҳам ана шу ғоя асосига қурилган бўлиб, кўплаб кашфиётларга сабаб бўлган эди.

Кейинроқ — Ер коинотнинг маркази эканлиги тўғрисидаги ғоя ақидага айланди, черков томонидан ҳақиқат деб қабул қилинди ва мутлақлаштирилди. Бу эса кейинчалик астрономияда тесқари натижа берди, яъни ҳурфикрлиликнинг аста-секин кучайишига, янги кашфиётлар қилиниши, Ер эмас, балки Куёш ўз сайёралари тизимининг маркази эканлиги исботланишига, янги-янги сайёралар, коинот сирларининг очилишига олиб келди.

Ҳурфикрлилик нафақат илмий ва диний, балки ижтимоий ҳаётнинг ҳамма жабҳаларида хилма-хил тарзда намоён бўлади. Унинг ақидапарастликдан энг асосий фарқи — янгиликка ва тараққиётга интилишдир. Бу ҳурфикрлиликнинг асосий белгисидир.

МУНДАРИЖА

Авесто	5
Адолат	7
Анархизм	8
Атеизм	9
Ақида	10
Ақидапарастлик	11
Байрамлар	12
Барқарорлик	13
Беш тамойил	14
Библия	15
Босқичма-босқич утиш	16
Буддизм	16
Бунёдкор ғоя	17
Буюк давлатчилик шовинизми	18
Булиб ташлаб, ҳукмронлик қилиш	20
Вайронкор (бузгунчи) ғоя	21
Ватан	22
Ватанпарварлик	23
Ватан равнақи	25
Волюнтаризм	26
Гегемонизм	27
Геополитика	28
Геостратегик манфаатлар	29
Геостратегик мақсадлар	30
Давлат мафкураси	31
Демократия	31
Демократик институтлар	33
Демократик принциплар	34
Диш	35
Диний багрикенглик	36
Диний секта	37
Диний экстремизм	37
Диний ғоялар	38
Догматизм	39
Дуализм	39
Дунёвий ғоя	40
Дунёнинг мафкуравий манзараси	41
«Жамиятимиз мафкураси халқни — халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин»	42
Жамоатчилик фикри	44
Зардуштийлик	45
Идеализм	46

Идеология	47
Ижтимоий ҳамкорлик	47
«Имтисэли ҳамкорни белгилаш»	48
Инквизиция	49
Инсонпарварлик	50
Инсон қалби ва онги учун кураш	51
Инсон ҳуқуқлари	51
Ирқчилик	53
Ислом	54
Ислоҳот	56
Истибдод мафкураси	57
Истиқлол	57
Истиқлол мафкураси	58
Иудаизм	59
«Ички ишларга аралашмаслик»	60
Иқтисодий эркинлаштириш	60
Комил инсон	61
Консерватизм	62
Конституционализм	63
Конфуцийлик	64
Космополитизм	64
«Кучли давлатдан — кучли жамият сари»	65
Кўппартиявийлик	66
Либерализм	67
Маданият	68
Маданий-маърифий муассасалар	70
Материализм	71
Маънавият	72
Мафкура	73
Мафкура эволюцияси	74
Мафкура яккаҳокимлиги	75
Мафкурaviй бсқарорлик	76
Мафкурaviй вазият	77
Мафкурaviй жараёнларнинг глобаллашуви	78
Мафкурaviй иммунитет	79
Мафкурaviй марказлар	80
Мафкурaviй мақсад	81
Мафкурaviй муаммолар	82
Мафкурaviй плюрализм	83
Мафкурaviй полигон	83
Мафкурaviй профилактика	84
Мафкурaviй сиёсат	85
Мафкурaviй тажовуз	86
Мафкурaviй тарбия	86

Мафкуравий хавфсизлик	87
Мафкуравий толерантлик	88
Мафкуранинг классификацияси	89
Мафкуранинг функциялари	90
Маҳалла	91
Маҳаллийчилик	92
Монизм	93
Меҳнат жамоалари	94
Миллат	94
Миллатлараро тотувлик	95
Миллатчилик	96
«Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир»	97
Миллий истиқлол ғояси	99
Миллий истиқлол ғоясининг тарихий ва фалсафий асослари	100
Миллий истиқлол ғоясининг асосий сифатлари	101
Миллий истиқлол ғоясининг асосий тамойиллари	102
Миллий истиқлол ғоясининг асосий хусусиятлари	103
Миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғоялари	104
Миллий истиқлол мафкурасининг бош ғояси	105
Миллий истиқлол ғоясининг ижтимоий-иқтисодий асослари	106
Миллий истиқлол мафкурасининг мақсад ва вазифалари	106
Миллий истиқлол мафкурасининг умумбашарий тамойиллари	109
Миллий манфаат	110
Миллий мафкура	110
Миллий менталитет	111
Миллий кадр:ятлар	112
Миллий ғоя	113
Миллий гурур	114
Миллийлик	115
Мустамлакачилик	115
Мустақиллик	117
Мустақиллик ғояси	118
Нодавлат ташкилотлар	119
Неофашизм	120
«Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда»	121
Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш	123
Озодлик ғояси	124
Оммавий ахборот воситалари	125
Ойла	126
Патернализм	127
Прагматизм	128
Плюрализм	129
Радикализм	130

Салб юришлари	131
Сиёсий ҳаётни эркинлаштириш	133
Синтоизм	134
Соғлом мафкура	134
Суверенитет	135
Санъат	136
Таврот	137
Тамойил	137
Тараққиётнинг ўзбек модели	137
Тарихий хотира	138
«Тарихий хотирасиз — келажак йўқ»	139
Темур тузуклари	141
«Тенг ҳуқуқли ва узаро фойдали ҳамкорлик»	143
Терроризм	143
Тоталитаризм	144
Тотемизм	146
«Туркистон-умумий уйимиз»	146
Умуминсоний қадриятлар устуворлиги тамойили	147
Умуминсоний ғоялар	149
Урф-одатлар, маросимлар	149
«Ўз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз»	150
Ўзбек миллий давлатчилиги	151
«Ўзбекистон — келажак буюк давлат»	153
Ўзбекистон Конституцияси	154
Ўзбекистон — ягона Ватан	156
«Ўзбекистон XXI асрга интилоқда»	157
Ўзбекистоннинг давлат рамзлари	159
Фан	161
Фашизм	162
Фанатизм	163
Фикр қарамлиги, тафаккур қўллиги	164
Фуқаролик жамияти	165
Халқ фаровонлиги	166
Христианлик	167
Ҳокимият тақсимланиши	168
Цивилизация	169
Шовинизм	170
Экзистенциализм	171
Экстремизм	172
Эркинлик	172
Этиқод	173
Юрт тинчлиги	175
Қадриятлар	177
Қуръон	178

Фоя	179
Фоявий бўшлиқ	179
Фоявий заифлик	180
Фоявий зиддият	181
Фоявий мутаассиблик	182
Фоявий парокандалик	182
Фоявий саводсизлик	183
Фоявий тургунлик	183
Фоявий қарамлик	184
Фоясизлик	185
Ҳурфикрилилик	185

Ижтимоий-сиёсий нашр

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИ:

асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар
(қисқа изоҳли тажрибавий луғат)

Масъул муҳаррирлар *Қ. Назаров, А. Очилдиев*
Мусаввир *И. Исмоилов*

Адабий муҳаррирлар *А. Маҳкамов, Ҳ. Абдиев, Ш. Жабборов*
Компьютер ишлари – *Ш. Аҳмедова, З. Усмонова*

Босишга рухсат берилди. 28.07.2002 й. Бичими 84×108¹/₃₂. Офсет
босмахона қоғози. Ҳажми 12,0 б.т. Адади 15000. К-9310 рақамли
буюртма

Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти, Тошкент, Мустақиллик
майdonи-5.

Ўзбекистон Республикаси Давлат Матбуот қўмитасининг Тошполиг-
рафкомбинати. Тошкент, 700129. Навоий кўчаси, 30.